

T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

**GÜNDELİK YAŞAM PRATİKLERİ ÜZERİNDEN ÖZNE-
MEKÂN ETKİLEŞİMİ VE MEKANSAL SEMBOLLERİN
ANLAMLANDIRILMASI**

DOKTORA TEZİ

Hazırlayan
Ezgi KARMAZ

Danışman
Prof. Dr. Dolunay ŞENOL

OCAK-2021
KIRIKKALE

T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

**GÜNDELİK YAŞAM PRATİKLERİ ÜZERİNDEN ÖZNE-
MEKÂN ETKİLEŞİMİ VE MEKANSAL SEMBOLLERİN
ANLAMLANDIRILMASI**

DOKTORA TEZİ

Hazırlayan
Ezgi KARMAZ

Danışman
Prof. Dr. Dolunay ŞENOL

OCAK-2021
KIRIKKALE

KABUL ONAY

Prof. Dr. Dolunay ŞENOL danışmanlığında *Ezgi KARMAZ* tarafından hazırlanan “*Günelik Yaşam Pratikleri Üzerinden Özne-Mekân Etkileşimi ve Mekansal Sembollerin Anlamlandırılması*” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim dalında Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

11/01/2021

Prof. Dr. Hayati BEŞİRLİ (Başkan)

Prof. Dr. Serdar SAğLAM

Prof. Dr. Dolunay ŞENOL

Dr. Öğr. Üyesi Fahri ATASOY

Dr. Öğr. Üyesi Rumeysa AKGÜN

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylım.

.../.../2021

Doç. Dr. Abdusamed YEŐİLDAę
Enstitü Müdürü

KİŞİSEL KABUL

Doktora Tezi olarak sunduğum ‘‘Günelik Yaşam Pratikleri Üzerinden Özne-Mekân Etkileşimi ve Mekansal Sembollerin Anlamlandırılması’’ adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve faydalandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden olduğunu, bunlara atıf yapılarak faydalanılmış olduğunu beyan ederim.

11/01/2021

Ezgi KARMAZ

ÖNSÖZ

Doktora öğrenimim süresince, çalışmak istediğim konulara öncelik vermemi sağlayan, yapmak istediklerimi gerçekleştirmem konusunda beni cesaretlendiren hem deneyimleri hem de bilgi birikimiyle destek olan danışmanım Prof. Dr. Dolunay Şenol'a teşekkür ederim.

Tez çalışmam boyunca yaptığımız konuşmalarda, tartıştığımız konularda bana içtenlikle yol gösteren ve zorlandığım anlarda içimi ferahlatmak için elinden geleni yapan Dr. Öğr. Üyesi Fahri Atasoy'a, vermiş olduğu bilgiler ile tezimin gelişmesini sağlayan Dr. Öğr. Üyesi Rumeysa Akgün'e, tez çalışmamın son haline ulaşması aşamasında katkılarına sunan Prof. Dr. Serdar Sağlam ve Prof. Dr. Hayati Beşirli'ye teşekkür ederim. Ayrıca katılımcılara ulaşabilmem için elinden geleni yapan meslek arkadaşım Dr. Günce Demir'e teşekkür ederim.

Her daim yanımda olan, hiçbir zaman sevgisini, bilgisini eksik etmeyen, tez yazma sürecinde destek olmak için elinden geleni yapan hayat arkadaşım, eşim Emre Karmaz, desteğini benden esirgemeyen, her daim kendisine müteşekkir kalacağım annem Eda Nurali, kahkahalarımızın birbirine karıştığı, birlikte büyüdüğümüz canlarım, kardeşlerim Çağatay Nurali ve Batuhan Nurali, bu süreçte de yanımda oldunuz, iyi ki varsınız.

Hem iş hayatımda hem özel hayatımda eksikliğini hissettirmeyen ve tezimi bitireceğime dair inancını koruyarak beni sürekli motive eden can arkadaşım Ayşe Burcu Tunca'ya, aklıma bir şey takıldığında hemen aradığım ve aklımdaki sorulara cevap bulduğum, tez çalışmam boyunca hem merakıyla hem bilgisiyle katkı sağlayan, bıkmadan beni cesaretlendiren ve desteğini hep hissettiren can arkadaşım Damla Yazar'a çok teşekkür ederim.

Bıkmadan usanmadan isteklerimi gerçekleştiren ve bunlar için zaman ayırarak aktif bir şekilde çalışmaya dahil olan katılımcılara teşekkürü bir borç biliyorum. Onlar olmadan böylesi bir çalışmayı gerçekleştirmem mümkün olmazdı.

Tez yazma sürecinde hem bilimsel hem manevi olarak yanımda olan, varlıklarını hissettiren ve emeklerini esirgemeyen herkese teşekkür ederim.

ÖZET

Gündelik yaşamın sıradanlaşan ritminde dikkat çekmeyen mekân, toplumsal yaşama ilişkin tüm etkileşim biçimlerini ve ilişki ağlarını içinde barındırmaktadır. Toplumsal değişim ve dönüşümlerin, toplumsal hareketlerin her biri belli bir mekânda öznelere pratikleri aracılığıyla gerçekleşmektedir. Böylece mekân, toplumsal yaşamın bilgisine sahip olan özne ile etkileşime girmekte ve birbirlerini değiştirip dönüştürürken aynı zamanda toplumsal yaşama sirayet etmektedirler. Ancak bu etkileşimin yayılımı, çoğu zaman gözle görülür bir şekilde gerçekleşmemektedir. Aksine, semboller ya da çeşitli temsiller üzerinden gündelik yaşama dahil olmakta ve öznelere bunların oluşumunda etkili olurken aynı zamanda bu sembollere göre kendilerini şekillendirmektedirler. Bu dinamik ilişkinin ve etkileşime bağlı ortaya çıkan sembollerin nasıl oluştuğu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Bu amaçla, özne ve mekân arasındaki etkileşimin nasıl gerçekleştiği, öznelere bu süreci nasıl anlamlandırdığı ve mekâna ilişkin sembollerin oluşumundaki konumlarının ne olduğu sorularının cevaplarına ulaşılmaya çalışılmıştır.

Çalışmaya, en az yüksek lisans mezunu olan ve çalışan 27 katılımcı dahil olmuştur. Katılımcılardan, gündelik yaşamlarında içinde buldukları mekânların odak noktası olduğu bir günlük tutmaları istenmiştir. Beş gün üst üste tutulan günlüklere ek olarak, istedikleri mekanların fotoğraflarını çekerek bunlar hakkındaki düşüncelerini yazmaları istenmiştir ve katılımcılar ile yarı yapılandırılmış yüz yüze derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Elde edilen veriler MAXQDA 2020 programında kodlanarak analiz edilmiştir. Yapılan değerlendirmeler kapsamında, katılımcıların mekânı nasıl tanımladıkları ve anlamlandırdıklarına, mekânsal aidiyet kurup kuramadıklarına, mekânsal davranışlarını nasıl oluşturduklarına ve nelerden etkilendiklerine, mekânsal çıkarımları neye göre yaptıklarına, deneyimlerinin ve yatkınlıklarının mekanla olan etkileşimlerinde nasıl bir rol oynadığına ve bunların her birinin ardında yatan ve katılımcılar tarafından anlamlandırılan sembollere dair sonuçlara ulaşılmıştır. Katılımcıların anlamlandırdıkları mekânsal semboller aracılığıyla gündelik yaşama dair çıkarımlarda buldukları görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Mekân, Özne, Etkileşim, Sembol

ABSTRACT

The space, which does not attract attention in the ordinary rhythm of daily life, contains all forms of interaction and networks of social life. Each of the social changes and transformations, social movements take place through the practices of the agents in a certain space. Thus, the space interacts with the agent who has the knowledge of social life, and while they change and transform each other, they also spread across social life. However, this interaction and its dissemination is often not visible because it is diffused in daily life through symbols or various representations. While agents are effective in their construction, they also shape themselves according to these symbols. Understanding how this dynamic relationship and symbols emerging due to interaction between agents and space operate constitute the subject of the study. For this purpose, the basic questions to be understood within the scope of thesis were how the interaction between agent and space occurs, how the agents make sense of this process and what are the positions of the symbols with respect to the space.

Twenty-seven participants, who are at least graduate and working, were included in the study. Participants were asked to keep a diary about the spaces that they spend time in their daily life. In addition to the diaries kept for five consecutive days, they were asked to take photos of the spaces they prefer and write their thoughts on them. Finally, semi-structured face-to-face interviews were conducted with the participants. The obtained data were analyzed by coding in the MAXQDA 2020 program. Within the scope of research process, some results are deduced about participants sense of space, their tendency to establish a spatial belonging, patterns of spatial behaviour and inferences, experiences and predispositions determining their interactions with the space, and the symbols lying behind each of them. It is observed that participants make inferences about everyday life through the spatial symbols that they attribute meaning.

Keywords: Space, Subject, Interaction, Symbol

TABLO, GRAFİKLER, ŞEKİLLER VE FOTOĞRAFLAR

Tablo 1: Günlük ve Deşifrelere Ait Kodların Yoğunluk Dağılım Tablosu	189
Grafik 1: Katılımcıların Yaş ve Cinsiyet Dağılımı	17
Grafik 2: Katılımcıların Eğitim ve Medeni Durumlarının Dağılımı.....	18
Şekil 1:Bulguları Oluşturan Ana Kategorilerin Kod Modeli	106
Şekil 2: Mekân Tanımını Oluşturan Alt Kategoriler.....	108
Şekil 3: Mekansal Anlamlandırmada Ortaya Çıkan Sembolik Alt Kategoriler	116
Şekil 4: Mekansal Anlamlandırma ile Mekân Tanımı Arasındaki Sembolik Alt Kategorilerin İlişkisi.....	117
Şekil 5: Mekân ve Davranış İlişkisinde Ortaya Çıkan Sembolik Alt Kategoriler ...	126
Şekil 6: Mekân Hakkında Çıkarımda Bulunmada Belirleyici Olan Sembolik Alt Kategoriler.....	135
Şekil 7: Mekânsal Aidiyet ve Kabullenme Biçimlerini Etkileyen Sembolik Alt Kategoriler.....	141
Şekil 8: Mekânsal Anlamlandırma ile Mekânsal Aidiyet ve Kabullenme Arasındaki İlişkinin Ortak Sembolik Alt Kategorileri.....	141
Şekil 9: Mekanlar Arası Kurulan İlişki ile Mekânsal Anlamlandırma Arasındaki Etkileşimi Sağlayan Alt Kategoriler	161
Şekil 10:Mekân ve Cinsiyet Arasında Kurulan Bağlı Belirleyen Sembolik Alt Kategoriler.....	166
Şekil 11: Mekân, Cinsiyet ve Davranış Arasındaki İlişkinin Ortak Sembolik Alt Kategorileri	167
Şekil 12: Mekân, Cinsiyet ve Mekâna Aidiyet Hissedememe Arasındaki Ortak Sembolik Alt Kategoriler	173
Şekil 13: Kapı ve Davranış Arasındaki İlişkinin Sembolik Alt Kategorileri.....	183
Şekil 14: Günlük ve Deşifrelerden Elde Edilen Kodların İkili Karşılaştırma Modeli	188
Fotoğraf 1: Köy Orkestrası (Berger, 2017:56).....	92
Fotoğraf 2: Dört Protestan Misyoner (Berger, 2017:58).....	93

Fotoğraf 3: Ara Güler Tarafından Çekilen Fotoğraf	95
Fotoğraf 4: Mekâna Aidiyetin Sembolik Görseli (K, 32, Akademisyen)	143
Fotoğraf 5: Mekâna Aidiyetin ve Mekân ile Etkileşimin Sembolik Görseli (E1, 39, Uzman).....	144
Fotoğraf 6: Mekâna Aidiyetin Sembolik Görseli (K, 35, Akademisyen)	145
Fotoğraf 7: Mekâna Aidiyetin Özne Etkileşimi ile İlişkisinin Sembolik Görseli....	149
Fotoğraf 8: Mekâna Aidiyet Sembolü Olarak Eşya Seçiminin ve Düzeninin Mekân Üzerinde Kontrol Sağlamasına İlişkin Görsel (K, 28, Uzman)	151
Fotoğraf 9: Mekâna Aidiyet Sembolü Olarak Eşya Seçiminin ve Düzeninin Mekân Üzerinde Kontrol Sağlamasına İlişkin Görsel (K, 35, Uzman)	152
Fotoğraf 10: Doğa Unsurlarının Mekânsal Aidiyete Dönüşmesinin Sembolik Görseli (E, 39, Uzman)	154
Fotoğraf 11: Doğa Unsurunun Mekânsal Aidiyet Sembolüne Dönüşmesinin Görseli (E, 32, Akademisyen).....	155
Fotoğraf 12: Doğa Unsurunun Mekânsal Aidiyet Sembolüne Dönüşmesinin Görseli (K, 36, Akademisyen)	155
Fotoğraf 13: Mekâna Aidiyet Sembolü Olarak Doğa (K, 43, Akademisyen).....	156
Fotoğraf 14: Mekâna Aidiyet Sembolü Olarak Doğa (E, 33, Akademisyen)	157
Fotoğraf 15: Habitusa İlişkin Sembolik Görsel (K,27, Uzman)	181

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iii
ABSTRACT.....	iv
TABLO, GRAFİKLER, ŞEKİLLER ve FOTOĞRAFLAR	v
İÇİNDEKİLER	vii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN KAPSAMI VE YÖNTEMİ

1.1. ARAŞTIRMANIN KONUSU, AMACI VE ÖNEMİ.....	6
1.2. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE KULLANILAN TEKNİKLER.....	9
1.3. ARAŞTIRMADA KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER	16
1.4. KATILIMCILARA AİT BİLGİLER	17

İKİNCİ BÖLÜM

MEKÂN KAVRAMININ VE TOPLUMSAL YAŞAM İÇİNDE MEKÂNIN OLUŞUMU

2.1. MEKÂN VE ZAMAN	19
2.2. MEKÂN VE YER.....	24
2.3. MEKÂNIN OLUŞUM SÜRECİ.....	37
2.4. MEKÂN VE ÖZNE ETKİLEŞİMİ.....	46
2.4.1. Mekân ve Beden Etkileşimi	49
2.4.2. Mekân ve Cinsiyet İlişkisi.....	54

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TOPLUMSAL YAŞAM, ÖZNE VE MEKÂN ETKİLEŞİMİNİN MEKANSAL SEMBOLLERLE İLİŞKİSİ

3.1. ÖZNEİN, MEKÂN VE SEMBOLLERLE ŞEKİLLENEN EDİMLERİNİN OLUŞUMU	59
3.2. ÖZNE VE HABİTUS: MEKÂNSAL SEMBOLLERİN ANLAMLANDIRILMASI	64
3.3. TOPLUMSAL CİNSİYET BAĞLAMINDA MEKÂNSAL SEMBOLLERİN OLUŞUMU	75

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SOSYOLOJİK DÜŞÜN VE ARAŞTIRMALARDA GÖRSELLİK: GÖRSEL SOSYOLOJİ

4.1. SOSYOLOJİ İLE FOTOĞRAFIN BULUŞMA SÜRECİ	89
4.2. FOTOĞRAFIN SOSYOLOJİ 'YE DÂHİL EDİLMESİ	96
4.3. FOTOĞRAFIN BİLİMSEL ARAŞTIRMALARDA KULLANILMASI.....	99

BEŞİNCİ BÖLÜM

BULGULAR VE YORUMLAMALAR

5.1. MEKÂN NEDİR?	106
5.1.1. Mekân: İnsandan Bağımsız Düşünülemez	108
5.1.2. Mekân: Bilinen ve Geçmişe Ait İzler Taşıyan	110
5.1.3. Mekân: Bir Amaca Hizmet Etmeli.....	111
5.1.4. Mekân: Fiziksel Sınırlı/sız	113
5.2. MEKANSAL ANLAMLANDIRMALAR	115
5.2.1. İnsanlar ve Davranışlar.....	117
5.2.2. Mekân-Özne Etkileşimi.....	121
5.2.3. Mekân ve Eşya	123
5.3. MEKÂN VE DAVRANIŞ ARASINDA KURULAN İLİŞKİ	125
5.3.1. Diğerlerinin Davranışları.....	126
5.3.2. Davranışlarda Belirleyici Olarak Eşya ve Düzen.....	131
5.4. MEKÂNDAN ÇIKARIMDA BULUNMA	134
5.5. MEKÂNA AİDİYET HİSSETME VE KABULLENME BİÇİMLERİNİN SEMBOLLERİ.....	140
5.5.1. Mekânsal Aidiyet Sembolü Olarak Nesnelere	142

5.5.2. Mekâna Aidiyet Sembolü Olarak Özne ve Öznelerle İlişki.....	148
5.5.3. Mekâna Aidiyet Sembolü Olarak Mekân Üzerinde Kontrol Sahibi Olma ve Özgür Hareket Edebilme	150
5.5.4. Doğaya Özgü Unsurların Mekânsal Aidiyet Sembolüne Dönüşmesi ...	153
5.5.5. Mekân ile Aidiyet Kuramamının Sembolik Karşılıkları	158
5.6. MEKANLAR ARASI KURULAN İLİŞKİ	161
5.7. MEKÂN VE CİNSİYET.....	166
5.7.1. Mekân ve Cinsiyet Arasında Kurulan İlişki.....	167
5.7.2. Mekân, Cinsiyet ve Nesne İlişkisi.....	169
5.7.3. Mekânın Cinsiyeti Ön Plana Çıkarması	171
5.8. MEKÂN VE ZAMAN ARASINDA KURULAN İLİŞKİ BİÇİMLERİ.....	173
5.9. BULGULARDA HABİTUSA DAİR GÖSTERGELER.....	176
5.10. MEKÂNI AŞAN UNSUR: KAPI.....	181
5.11. VERİLERE İLİŞKİN GENEL BİR DEĞERLENDİRME	186
SONUÇ.....	192
KAYNAKÇA.....	203

GİRİŞ

Değişim ve dönüşümün yansımalarının birebir görülebileceği mekân, toplumsal yaşama ilişkin birçok veriyi barındırırken, toplumsal olana dair tüm hareketliliği ve canlılığı kendi karmaşık yapısı ile harmanlayarak toplumsal hayatın izdüşümlerini kendine içkin bir hale getirmektedir. Bu yüzden ki sosyal yaşama dair yapılan analizler mekânsal izler taşımaktadır. Mekân sürekli devinim halindedir. İçinde barındırdığı değişim, şekillendirme, birleştirme, farklılaştırma gibi dönüşüme zemin hazırlayan güç, onun hareketli bir yapıya bürünmesine neden olmaktadır. Toplumsal yaşam ile sürekli etkileşim halinde olan mekânın, toplumsal yaşama böylesine müdahil olmasına neden olan unsurlar, açığa çıkarılması gereken önemli öğeler olarak varlıklarını sosyal yaşam içinde sürdürmektedir. Ayrıca, mekânın sahip olduğu anlam ve bu anlamların nasıl oluştuğu, temellerinin nereden geldiği gibi soruların cevapları, mekân kavramının sahip olduğu konumu anlamak ve kavramın özüne ulaşabilmek adına önem taşımaktadır.

Öznelerin davranışlarını gerçekleştirdiği mekânlar hem öznenin kendini tanıması hem de diğer öznelere karşı tutumlarını geliştirmesi bakımından önem taşımaktadır. Günlük pratiklerin sergilendiği sosyal alanlar, öznenin anlamlandırma süreçlerinde rol oynayan etkin faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır. Öyle ki sadece özneler arası etkileşim ve iletişim değil, bulunulan mekânlardaki nesnelere dâhil günlük pratiklerin oluşumu ve öznenin davranışlarını şekillendirmesi sürecindeki önemini ortaya koymaktadır.

Yaşanılan çevredeki her bir etkileşim biçimi – özne-mekân arasında, özneler arasında, özne-nesne arasında- öznenin bulunduğu yerde nasıl davranacağına karar vermesi konusunda belirleyici olmaktadır. Bulunulan çevredeki semboller, öznenin davranış ve tutumlarının belirlenmesinde etkili olurken aynı zamanda özneler, bu davranış ve tutumlardan etkilenecek şekilde değişim sürecine girebilmektedirler. Bu etkileşim, pratikler devam ettiği müddetçe ve sosyal yaşam sürdürüldükçe varlığını korumaya devam edecektir. Bu nedenle, gündelik yaşamın kendini tekrarlıyor olması toplumun hem sürekliliği hem de yeniden üretimi için önem arz etmektedir (Esgin, Çeğin, 2018:183).

Gündelik yaşamın her bir yanının sembollerle çevrili olduğu düşünülürken, mühim olanın sadece bu sembollerin ne anlama geldiği değil aynı zamanda nasıl oluşup günlük yaşamın ayrılmaz birer parçası oldukları, özne ve mekân etkileşimindeki önemlerinin neler olduğudur. Var olan sembollerin, öznel üzerindeki etkisi ve öznel ile olan etkileşimi hem oluşum süreçlerinin anlaşılmasına hem de öznelin bu sembolere ne anlam atfettiklerini anlamaya yardımcı olmaktadır. Gözden kaçırılmaması gereken nokta; sembollerin öznelin atfetmiş oldukları anlamlardan bağımsız anlamlandırma süreçlerine ve gündelik yaşamlarına giremeyecekleridir. Ancak, gündelik yaşam, dâhil olan öznelin tam manasıyla farkında olduğu bir süreçte ilerlememektedir (Featherstone, 2000). Bu anlamda, bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde sosyal pratiklerin bir sonucu olarak ortaya çıkan semboller beraberinde mekân-zaman ilişkisinin ne şekilde deneyimleneceğini de belirlemektedir.

Tarihsel olarak ilk başlarda mekân kavramına yüklenen ikincil konum mekânın toplumsal analizlerin dışında bırakılmasına sebep olmuştur. Zaman kavramının beraberinde getirdiği tarihsellik ön plana çıkmış fakat toplumsal yaklaşımlarda gerçekleşen dönüşümler mekânın, toplumsal yaşamın bilgisine dair sahip olduğu potansiyeli ortaya çıkarmıştır. Ancak, gündelik yaşam içinde mekân, sıradanlaşarak öznelin pratiklerine ev sahipliği yapmaktadır.

Çoğunlukla, öznel tarafından gerçekleştirilen pratiklerin nerede nasıl yapıldığından ziyade ne zaman yapıldığı ön plana çıkmaktadır. Mekân, zamana göre daha zararsız görünür: Saat taşıyan insanlarla karşılaşırız ancak pusula taşıyan birine rastlamak zordur. Saatin bilmeye her zaman ihtiyaç duyarız ama nerede bulunduğumuzu hiç merak etmeyiz, bildiğimizi var sayarız (Perec, 2017:132). Halbuki bulunulan mekân hem oradaki öznelere ve onların davranışlarına hem de toplumsala ait olan unsurların bilgisine sahiptir. Elbette bu bilgiye zaman kavramından bağımsız ulaşmak mümkün görünmemektedir çünkü mekân ve zaman, gerçekleşen toplumsal olayların niteliğinde belirleyici olmaktadır.

Mekân ile zaman arasındaki sonsuz etkileşim, bu iki önemli olgunun kapsamı dâhilinde olan tüm pratikleri, oluş ve eylemleri şekillendirmektedir. Urry (2015:103),

gündelik yaşamın yinelenmesinin hem mekânsal hem de zamansal düzenlilikleri kapsadığının altını çizmektedir. Mekânsal örüntülerin toplumsal olan ile ilişkisinin kaçınılmaz olduğu vurgusunu yapan bu yaklaşım, eyleyen özne ile mekân ve zamanın iç içe geçmişliğini göstermektedir. Ancak burada eklenmesi gereken başka bir husus mekân ve zamanın sadece etkinliği yerine getiren özne ile değil, o mekâna dâhil olan nesnelere ile düşünülmesi gerektiğidir. İçinde bulunan nesnelere ve bunlara atfedilen toplumsal ve öznel anlamlar, mekânın nasıl şekilleneceğinin habercisi olmaktadır.

Bulunulan mekâna yönelik aidiyet duygusunun oluşumu, davranışların şekillenmesi ve öznenin kendini tanımlaması, tek ve durağan bir yol izlemenin aksine dinamik ve çoklu süreçlere dâhil olarak ilerlemektedir. Bu anlamda, günlük yaşam pratiklerine odaklanarak öznelerin tüm tutum, düşünce ve duygularını dâhil eden ve bunlara dayanarak onları birer aktif eyleyen olarak kabul eden mikro bakış açısıyla değerlendirmek, öznelerin mekânlarla olan ilişkilerinin anlaşılması açısından yararlı olacaktır. Toplumun anlamının yolunun gerçek hayattan geçtiğini ileri süren Slattey (2007:334), toplumsal analizin içerden, yani öznelerden yapılması gerektiğini belirtmektedir. Öznelerin gündelik yaşamda benliklerinin oluşumunu, buldukları mekânlara ve buradaki öznelere karşı geliştirdikleri davranışları tek bir bakış açısıyla değerlendirmek mümkün gözükmemektedir.

Özneyi temel alan ancak farklı değerlendirmeler ile onun sosyal yaşamdaki mevcudiyetini ve davranış tanımlamalarını açıklayan yaklaşımlar, bu çalışmada öznelerin mekânlarla olan etkileşimlerinin değerlendirilmesi konusunda önem taşımaktadır. Bu nedenle, öznenin kendini sosyal yaşam içinde konumlandırma süreci, mekâna yönelik aidiyet duygusu ve buna bağlı tutum geliştirme aşamaları ile sembollere verdikleri tepkiler ve mekânsal sembol oluşumuna olan katkıları çalışma kapsamına dahil edilmiştir.

Çalışmada mekânın toplumsal yaşama ilişkin barındırdığı bilgilere ulaşabilmek adına özneyi temel alan yorumsamacı yaklaşım ve nitel araştırma yöntemlerinden fenomenolojik yaklaşım benimsenmiştir. Mikro bakış açısıyla gerçekleştirilen çalışmada, özne ve mekân arasında gerçekleşen etkileşimin dinamikleri ve toplumsal

yaşama içkin boyutu ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda nitel araştırma yöntemi kullanılarak farklı veri toplama araçlarıyla saha araştırması gerçekleştirilmiştir.

Kullanılan yöntemle ilgili olarak katılımcılardan mekân üzerine kurulu günlük tutmaları ve fotoğraf göndermeleri istenmiştir. Böylece sadece yazılı veriler değil görsel veriler de araştırmaya dahil edilmiştir. Bunlara ek olarak yarı yapılandırılmış yüz yüze derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilerek saha araştırmasının veri toplama süreci tamamlanmıştır. Mekân ve özne arasındaki etkileşimin boyutuna göre anlamlandırılan ve aynı zamanda oluşturulan sembollerin toplumsal yaşama özneler aracılığıyla nasıl dahil olduğu ve birbirlerini nasıl dönüştürdüklerine dair bilgilere ulaşılmıştır.

Toplumsal yaşam içinde, mekân ve öznenin sahip olduğu dinamik ilişkinin barındırdığı süreçlerin, bilgilerin ve sembollerin açığa çıkarılmasının amaçlandığı bu çalışma beş bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde, araştırmanın kapsamı, amacı ve önemi aktarılmıştır. Araştırmada kullanılan yöntem ve teknikler, yaşanan zorluklar anlatılmıştır. Katılımcılara ait bilgiler sunulmuştur.

İkinci bölümde, mekân kavramının oluşumu ve birlikte ele alındığı zaman ve yer kavramlarıyla olan ilişkisine değinilmiştir. Mekânın toplumsal yaşam içindeki oluşum süreçlerine odaklanılarak özne, beden ve cinsiyet ile etkileşimi ele alınmıştır.

Üçüncü bölümde, öznelerin gündelik yaşamda mekân ile etkileşimlerini şekillendiren süreçlere değinilmiş ve bunların mekânsal sembollerin oluşumuyla olan ilişkileri anlaşılmaya çalışılmıştır. Öznelerin toplumsal yaşamda deneyimledikleri süreçlerin mekân ile ilişkisine değinilmiş ve ortaya çıkan semboller habitus ve cinsiyet kavramlarıyla ele alınmıştır.

Dördüncü bölümde, görsel sosyoloji hakkında bilgi verilerek, fotoğraf ve sosyolojinin birleştiği noktalara değinilmiştir. Sosyolojik araştırmalarda görsel veri kullanımına dair bilgiler verilmiştir.

Beşinci bölümde, saha araştırmasında elde edilen verilere yer verilmiştir. Bulgular yorumlanarak çalışma kapsamında kullanılan literatür kapsamında tartışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN KAPSAMI VE YÖNTEMİ

1.1. ARAŞTIRMANIN KONUSU, AMACI VE ÖNEMİ

Sosyal bilimlerde mekân kavramı, farklı disiplinler tarafından ele alınmaktadır. Mekânın sahip olduğu dinamik yapı, birçok disiplinin bir araya gelmesine zemin hazırlarken aynı zamanda farklı bakış açılarının geliştirilerek mekân kavramı üzerinden toplumsal yaşama dair değerlendirilmeler yapılmasına olanak sağlamaktadır. Bu haliyle disiplinler arası çalışmaya oldukça uygun bir ortam sağlayan mekân, toplumsal yaşama dahil olan her bir konuya dahil olmakta ancak gündelik yaşam içindeki varlığı sıradanlaşmış deneyimlerin bir parçası görünmez hale gelmektedir.

Toplumsal hareketler ve sosyal dönüşümlerde birincil etken olan mekânın sosyal bilimlere dahil edilmesi uzun zaman almış ve tarihselciliğe indirgenen zaman kavramıyla karşı karşıya getirilmiştir. Zaman kavramının birincil konumunun sosyoloji disiplini içindeki kırılma noktaları Weber'in özneleri dikkate alması ve metodolojik olarak bireyleri ön plana çıkarması, Durkheim'in kolektif bilinç odaklı çalışmaları, Husserl'in fenomenolojisi ile olmuştur. Sonrasına mekânın toplumsal yaşam içindeki konumuna ve etkin rolüne yönelik tartışmaların yükselmesi mekân kavramını ön plana çıkmaya başlamış, Lefebvre'in mekânın toplumsal bir ürün olduğu düşüncesinin kabul edilmesiyle toplumsal çalışmalara dahil edilmiştir. Bu düşüncenin benimsenmesi sosyal bilimler alanında mekânın hatırı sayılır bir yere sahip olmasına olanak sağlarken de Certeau, Massey, Tuan gibi düşünürlerin mekân kavramına yönelik geliştirmiş oldukları düşünceler ile mekân, toplumsal çalışmalar içindeki yerini oldukça güçlendirmiştir.

Gündelik yaşamın ayrılmaz bir parçası olan mekân tüm eylemlerin gerçekleşmesine, iletişim ve etkileşim sergilenmesine olanak sağlayan önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. İçinde barındırmış olduğu tüm gizemlerle ve açık bir şekilde kendini

sunan özellikleriyle toplumsal yaşamın anlaşılmasını olanaklı kılmaktadır. Her bir öznenin farkında olarak ya da olmayarak gerçekleştirmiş olduğu davranış, tavır, jest ve mimikler ve anlamlandırma biçimleri toplumsal olana dair bilgiyi üretmektedir. Burada asıl olan kendini net bir şekilde gösteren unsurlardan ziyade saklı kalan ve gün yüzüne çıkarılamayan etkenlerin açıklığa kavuşturulabilmesidir. Gündelik yaşamda kendini var eden ve öznelere tarafından sürdürülen pratikler, üstü örtülü birçok duruma açıklık getirecek özelliğe sahiptir. Burada önemli olan nokta, kendini gizlemiş olan dinamiklerin ne şekilde açığa çıkarılacağıdır.

Görünür ve her daim kendini sergileme kapasitesine sahip olan gündelik faaliyetlerin diğer birçok pratiğin göz ardı edilmesine sebep olduğu, yapılan sosyolojik araştırmalar sırasında göz önünde bulundurulmalıdır. Zira sergilenen bir davranış ya da durumun nedeni açıkça görülenden ziyade kendini tamamen gizlemiş ancak sosyal yaşamın her alanına sirayet etmiş olgu ya da unsurlardan kaynaklanabilmektedir. Bu nedenle, görünenin ardına bakmak ve bunu farklı yöntemler ile gerçekleştirmek sosyal yaşama ilişkin bilgiye ulaşmanın bir adımını oluşturmaktadır.

Gündelik yaşama ilişkin her bir deneyimin mekanlar üzerinde gerçekleşmesi, sosyal yaşamın eyleyenleri olan öznelere tarafından mekânsal farkındalıkların oluştuğunu göstermemektedir. Gündelik yaşamın öznelere için bir rutin haline gelmesi, bulunulan mekanlara dair düşüncelerin arka planda tutulmasına sebebiyet vermektedir. Öznelere kendilerini gerçekleştirerek benliklerini ve zihin yapılarını oluşturdukları, deneyimleri aracılığıyla kazandıkları alışkanlıkları sosyal yaşamın her bir katmanında karşılık bulmaktadır. Öyleyse, öznelere, etkileşim halinde olduğu her şey, gündelik hayatta var olan sosyal gerçekliklere ve toplumsal anlamlara ulaşmayı mümkün hale getirmektedir. Öznelere, sıradanlaşmış gündelik pratiklerinin ardında yatan dinamiklerin öğrenilmesi bu nedenle önem taşımaktadır. Unutulmaması gereken; tekrarlanan eylemlerin aslında aynı anlamları ifade etmediği aksine her bir tekrarın kendi içinde fark yarattığıdır.

Gündelik yaşamın katmanlı karakteristiği, dinamik ve değişken özelliğinin ardında yatan nedeni oluşturmaktadır. Farklı bakış açılarının bir arada bulunduğu -kimi zaman

uyum kimi zaman çatışma halinde- çeşitli davranış biçimlerinin oluşumunun gerçekleştiği gündelik yaşam, mekân üzerinde gerçekleştirilen ve anlamlandırılan göstergeler silsilesi ile bir bütün oluşturmaktadır. Bunu kapsamlı bir şekilde ortaya çıkarmak ve zihinsel dünyadaki karşılığını bulmak detaylı bir çalışmayı gerektirmektedir. Bununla birlikte ihtiyaç olunan hem soyut hem de somut öğelerin bu ilişki biçimleri içindeki konumlanmaları ve ilişkisellikleridir.

Bir mekânı anlayabilmek için orada gerçekleştirilen pratiklerin anlaşılması gerekmektedir. Bu nedenle, o mekânda bulunan öznelerin pratikleri ve bunları hangi süreçlerden geçerek gerçekleştirdikleri önem arz etmektedir. Bu noktada, öznelerin mekânla etkileşim süreçleri içinde oluşan sembol hem mekâna hem de o mekândaki öznelere dair bilgiyi içermektedir. Bu nedenle, öznelerin gündelik yaşamda sıradan kabul edilen tüm eylemleri ve bunlarla ilişkili olarak atfettikleri tüm anlamlandırmalar önem kazanmaktadır.

Mekân ve özne arasındaki etkin ilişki kapsamında yapılan bu çalışmada, mekân kavramının özneler tarafından nasıl kurgulandığı, mekânın gündelik yaşamlarında ne denli belirleyici olduğu ve bunun gündelik yaşamlarına ne şekilde yansıdığı öğrenilmeye çalışılmıştır. Gündelik yaşamlarında mekâna bağlı olarak oluşturdukları semboller ve var olan semboller arasında nasıl bir anlamsal ilişki kurdukları ve bunun kendi pratiklerine ne şekilde yansıdığı ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Mekân ile olan etkileşim süreçlerinin nasıl şekillendiğine dair bir çerçeve sunulması amacıyla mekân ile özne arasındaki ilişkiye dair farklı yöntemler ile veriler toplanmıştır. Bu şekilde kapsamlı bir değerlendirme yapılması ve farklı açılardan edinilen veriler ile öznenin mekân ile olan ilişkisi açığa çıkarılarak mekân, özne ve semboller üzerinden oluşan ilişki anlaşılmaya çalışılmıştır. Ayrıca toplumsal olarak atfedilen anlamlar üzerinden cinsiyetin hem mekân hem de özne üzerindeki etkisinin ne denli belirleyici olduğu çalışma konusuna dahil edilmiştir.

Elde edilen sonuçlardan yola çıkarak yapılan değerlendirmeler kapsamında, katılımcıların eğitim, meslek ve cinsiyetlerine göre yapılan değerlendirmeler ile mekân kavramına yönelik geliştirilen tartışmaların, gündelik yaşamdaki

yansımalarının neler olduğu, aradaki paralellikler ve zıtlıkların ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Mekânsal anlamlandırmalarda önemli olan sembolik unsurların gündelik yaşamda ne denli etkili olduğu ve bunun gündelik yaşamlarında öznelerin eylemlerini nasıl etkilediği üzerine odaklanılarak sahip oldukları yatkınlar kümesi¹ olarak habitusun etkisi anlaşılmaya çalışılmıştır. Mekânsal olarak oluşan sembollerin anlamlandırma süreçlerinde etkili olan unsurlar açığa çıkarılmaya çalışılarak bunun öznelerin sosyalleşme süreci boyunca geliştirmiş oldukları özellikleriyle ve mekânsal olarak diğerleriyle olan ilişkisinin anlaşılması amaçlanmıştır.

Mekân kavramının özünde koruduğu dinamik yapı aynı zamanda bu çalışmaya yansıtılmaya çalışılmış ve bu dinamizm benzer şekilde araştırma içinde etkin kılınmıştır. Çalışmanın, merkeze özneyi alan yaklaşımı, mekân çalışmaları içinde eksikliği hissedilen alana katkı sunmayı amaçlarken aynı zamanda çalışma kapsamında farklı araştırma tekniklerinin bir araya getirilerek uygulanması ve analiz edilmesi, çalışmayı önemli kılan unsurlar arasında bulunmaktadır. Mekânın sosyal yaşam içindeki konumunun anlaşılmasını kolaylaştıracak olan bu çalışma, öznelerin gündelik yaşamlarındaki detayları dikkate alarak hem onların sosyalleşme süreçleri boyunca edindikleri benlikleri, deneyimleri, yatkınlıklarını hem de bunların mekanla etkileşim sürecinde nasıl şekillendiğini açığa çıkarması bakımından önemlidir. Toplumsal bir ürün olarak mekânın özneler tarafından nasıl üretildiğinin anlaşılmasına yardımcı olacağı düşünöldüğünden çalışmasının mikro düzeyde yapılan araştırmalara katkı sağlayacağı öngörülmektedir.

1.2. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE KULLANILAN TEKNİKLER

Sosyal bilimlerde makro ve mikro bakış açısıyla gerçekleştirilen çalışmalarda uygulanan yöntemlerin farklılık gösterdiği bilinmektedir. Makro ölçekli çalışmalarda uygulanan nicel yöntem, mikro çalışmalarda yerini nitel yöntemlere bırakmaktadır. Bunlara ek olarak her iki yöntemi kapsayan çalışmaların gerçekleştirildiği de göz

---

¹ Bourdieu için habitus, oluşumunda etkili olan koşullardan farklı durumlarla karşılaştığında gerilime maruz kalan yatkınlıklar kümesidir (Swartz, 2011:159). Ayrıca, Bourdieu, habitus kavramını açıklarken habitusun yatkınlıklardan oluştuğunu tekrarlamaktadır, buna ilişkin detaylı açıklamalar çalışmanın teorik kısmında aktarılmıştır.

önünde bulundurulmalıdır. Araştırılan konunun mikro ya da makro düzeyde olması, araştırmanın temelini oluşturan sosyolojik bakış açısının yöntemsal uzantısı ve saha çalışmasında dahil edilmesi amaçlanan grubun büyüklüğü ve ulaşılmak istenen bilgilerin özellikleri gibi birçok unsur araştırma yönteminin şekillenmesinde belirleyici olmaktadır.

Nicel ve nitel araştırma yönteminde takip edilen aşamaların birbirlerinden farklılaşması, araştırmanın konusu kapsamında hangi yöntemin kullanılacağına anlaşılmasında yardımcı olmaktadır. Aralarındaki en belirgin farklılıklardan biri nicel araştırmalarda veriler sayısal göstergeler aracılığıyla aktarılıp yorumlanırken nitel araştırmalarda veriler, yüzeysellikten uzak, mümkün olduğunca derinlemesine öğrenilip değerlendirilmektedir. Bu da beraberinde elde edilen verilerin farklı aşamalar izlenerek analiz edilmesini getirmektedir. Nitel yöntem ile yapılan çalışmalar sosyal yaşama dahil olan öznelerin hem buldukları çevreyi hem de sosyal olguları nasıl anlamlandırdıklarını anlamak konusunda yardımcı olmaktadır. Bu nedenle nesnellikten uzak bir yaklaşımın benimsenmesi, öznenin toplumsal olana ilişkin bilgisine dikkat çekilmesini sağlamaktadır (Bourdieu & Wacquant, 2003:216-217).

Bu çalışmanın amacı gündelik yaşamın etkin eyleyenleri olan öznelerin mekâna ilişkin kurgularının ve anlamlandırmalarının nasıl şekillendiğini anlamaktır. Sosyoloji disipliniinde yorumsamacı yaklaşım, yaşanan dünyayı gözlemlemek ve açıklamaktan çok anlamak ve yorumlamakla kavranabilir olduğunu belirtmektedir (Kümbetoğlu, 2017:28). Bu nedenle çalışma kapsamında nitel araştırma yöntemi aracılığıyla katılımcıların mekâna yönelik tutumları anlaşılmalı ve yorumlanmaya çalışılmıştır. Nitel araştırma yöntemlerinden biri olan ve öznelerin olguları anlamlandırma süreçlerine odaklanmayı amaçlayan fenomenolojik yaklaşım benimsenmiştir. Sosyal gerçekliği içinde barındıran ve bunu farklı şekillerde gündelik yaşamlarında yansıtan öznelerin sosyal gerçekliğe ne anlam atfettiği önem kazanmaktadır.

Nitel yöntemin nicel yönteme nazaran sahip olduğu esneklik ve çeşitlilik çalışmanın saha araştırması kısmında konunun katılımcılardan elde edilen yeni veriler ve bakış açılarına göre şekillenmesini ve çalışma konusuna dahil edilmesini olanaklı

kılmaktadır. Bunun için nitel araştırmalarda sıklıkla kullanılan veri toplama yöntemleri aracı olmaktadır. Görüşme, odak grup görüşmeleri, gözlem ve çeşitli türdeki dokümanlar (belge, fotoğraf, yazışma vb.) verilerin toplanmasında izlenecek yollardan bazılarıdır (Yıldırım & Şimşek, 2013:96). Bu çalışmada veri çeşitliliği önemsenmiş ve farklı nitel veri toplama araçları kullanılmıştır; katılımcıların yazmış oldukları günlükler, çektikleri fotoğraflar ve derinlemesine görüşmeleri kapsayan üç farklı veri toplama aracından faydalanılmıştır. Bu sayede, öznelere gündelik pratikleri merkeze alınmıştır. Sıradanlaşmış olarak kabul edilen eylemlerin ardında yatan dinamikler nitel yöntemin farklı veri toplama teknikleriyle elde edilmeye çalışılmıştır.

Katılımcılardan tutmuş oldukları günlüklere ek olarak, görsel veri edinebilmek adına kendileri için bir ifadeye sahip mekânların fotoğraflarını çekmeleri istenmiş sonrasında ise yarı yapılandırılmış görüşme tekniği ile derinlemesine görüşme yapılmıştır. Nitel araştırmalarda amaç genelleme yapmak ya da genelleştirilmiş bir temsil oluşturmak olmadığından (Patton, 1988; Holliday, 2007; Kümbetoğlu, 2017), araştırma evreni, verinin toplanabileceği özellikteki örneklem aracılığıyla elde edilmiştir. Bu doğrultuda, genelleme yapma amacından ziyade çalışmaya dahil edilen grup içinde bütüncül bir çerçeve oluşturulması amaçlanmıştır.

Çalışma kapsamında gerçekleştirilen saha araştırmasında örneklemin şekillenmesinde araştırmanın konusu ve uygulanmak istenen yöntem belirleyici olmuştur. Farklı veri toplama tekniklerinin uygulanabilmesi için katılımcının aktif bir şekilde çalışmaya dahil olması gerektiğinden, araştırmada katılımcıların eğitim durumu önemli bir unsur olarak çıkmaktadır.

Eğitim, katılımcıların belirlenmesinde önemli rol oynarken, araştırmaya dahil olan katılımcılardan elde edilen verilerde ayrıştırıcı bir unsur olarak karşımıza çıkmamaktadır. Araştırmanın pilot çalışması sadece akademisyen erkekler ile yapılmıştır. Buradan elde edilen deneyimler ve katılımcıların çalışmaya dahil olma istekleri göz önünde bulundurularak benzer eğitim ve meslek grubunda olan kadın ve erkeklerin dahil edilmesi amaçlanmıştır. Katılımcılara kartopu örneklem belirleme yöntemiyle ulaşılmıştır. Bu sayede, örneklemin homojen bir yapıda olması

sağlanmıştır. Pilot saha çalışmasına dahil olan katılımcılar aracılığıyla diğer katılımcılara ulaşılmıştır. Bu kapsamda, en az yüksek lisans mezunu ve çalışıyor olma şartı aranmıştır. Sadece Ankara’da ikamet eden kişiler ile iletişime geçilmiştir.

Kartopu yöntemi izlenerek akademisyenler ile başlayan saha araştırmasına, Uzman unvanına sahip özel şirket ve devlet kurumunda çalışan kişiler de dahil edilmiştir. Uzman olarak çalışan katılımcıların çalıştıkları alanda en az yüksek lisans mezunu olmaları gerekliliği, onların çalışma kapsamında değerlendirilmesini kolaylaştırmıştır. Her iki meslek grubunda benzer olan eğitim durumu ve çalışma prensibi, saha araştırması için amaçlanan örneklemin belirlenmesini kolaylaştırmıştır.

Çalışma boyunca toplam 45 katılımcı ile irtibata geçilmiştir. 45 katılımcıdan 38 katılımcı hem günlükleri hem de çekmiş oldukları fotoğrafları göndermiş ve bunlar değerlendirmeye alınmış, 33 katılımcının göndermiş olduğu günlükler ve fotoğraflar çalışma kapsamına dahil edilmiş ancak 27 katılımcı ile görüşme gerçekleştirilebilmiştir. Katılımcılardan gelen verilerin geçerli sayılabilmesi için tutmuş oldukları günlüklerinde mekân odaklı paylaşımların olması ve kendileri için anlam ifade eden mekanların fotoğraflarının çekilmiş olması ve yorumlanması, bu iki verinin tamamlanması sonrasında ise kendileriyle yarı yapılandırılmış yüz yüze görüşmenin gerçekleştirilmiş olması gerekmektedir. Bu nedenle sadece günlük ve fotoğraf gönderip ancak görüşme yapılamayan katılımcıların verileri çalışma kapsamına alınmamıştır.

Katılımcılardan hafta sonunu da kapsayan birbirini takip eden beş gün için buldukları mekânlar üzerine günlük tutmaları istenmiştir. Katılımcıların meslekleri nedeniyle sıklıkla şehir ve ülke dışına çıktıkları göz önünde bulundurularak günlük tuttıkları süreç içinde en fazla iki gün Ankara dışında bulunmaları koşuluyla kendilerine uygun olan ve birbirini takip eden beş gün için günlük tutmaları istenmiştir. Bu kapsamda, katılımcılardan, günlük yaşamda gerçekleştirilen tüm pratiklerin bir mekân üzerinde gerçekleştirildiği bilgisini göz önünde bulundurmaları istenmiştir. Burada amaç, gün içinde buldukları ve eylemlerini gerçekleştirdikleri tüm mekânları değerlendirmelerine dâhil etmeleridir. Katılımcılar tarafından

gönderilen günlükler aynı yazı formatında tekrar düzenlendiğinde günlüklerin 5-10 sayfa arasında değiştiği görülmektedir. Kimi katılımcıların buldukları mekânla ilişkili bilgiler dışındaki paylaşımları ve gün içinde yaşadıklarına dair vermiş oldukları ayrıntılar, sayfa sayılarında ortaya çıkan farklılığı açıklamaktadır.

Katılımcılardan istenen günlüklere ek olarak, günlüğü yazdıkları beş gün ile sınırlandırılmayan ancak kendileri için anlamlı/anlamsız, önemli/önemsiz, üzerine konuşmaya değer ya da değil mekânların fotoğraflarını çekerek, neden bu fotoğrafı çektiklerine ve fotoğrafı çekilen mekâna dair açıklama yapmaları istenmiştir. Bunlar günlükler dışında ayrı birer dosya olarak gönderilmiştir. Metne dayalı verinin dışında, görsel veri ile mekânsal anlamlandırmalara ulaşılması, öznelerin mekâna dair farklı ve daha detaylı anlam atfetme, sembolik anlam üretimi ve mekânla etkileşim süreçlerinin analiz edilmesine dair daha fazla bilgiye erişilmesini olanaklı kılacağı düşünülmektedir.

Mekâna ilişkin fotoğraflarla ilgili katılımcılara herhangi bir sayı sınırlaması getirilmemiştir. Aynı mekânın tekrar çekimleri hariç, her katılımcı en az üç fotoğraf göndermiştir. Gönderilen fotoğraflar öncelikle, katılımcının iliştiği olduğu notlar dikkate alınarak gruplandırılmıştır. Böylece ilgili görselin mekâna ilişkin hangi kategori ile bağdaştırıldığı açığa çıkarılmaya çalışılmış aynı zamanda bazı fotoğraflar katılımcının günlüklerinde bahsettiklerinden yola çıkarak -katılımcının fotoğrafa dair kendi yorumu dışında- gruplandırılmıştır. Tek bir fotoğrafın katılımcılar tarafından birden fazla anlamla yoğrulduğu görülmüştür. Bu nedenle, tek bir görsel ile mekâna ilişkin farklı anlamlandırmaların açığa çıkması kolaylaşmıştır.

Çalışmaya dâhil olan katılımcıların göndermiş oldukları günlükler, fotoğraflar ve açıklamaları incelendikten sonra elde edilen verilerin geçerli olup olmadığına dair çalışma gerçekleştirilmiştir. Bunun için, günlüklerde buldukları mekânlara ne kadar yer verdikleri, mekâna dair detaylı bilgi verip vermedikleri, tekrara düşüp düşmedikleri, çalışmanın amacı kapsamında değerlendirilip değerlendirilemeyeceği noktasında içerik analizi yapılmıştır. Günlüklerde mekâna ilişkin ön plana çıkan anlamlandırmalar ve gruplandırmalar belirlenerek saha çalışmasının ilk ayağı olan günlüklerin

değerlendirilmesinin ilk aşaması gerçekleştirilmiştir ve bunlar yapılacak olan görüşmelerdeki çerçevenin çizilmesini kolaylaştırmıştır. Gönderilmiş olan fotoğraflara dair açıklama içermeyenler çalışma dışında bırakılmış, bazı katılımcılardan fotoğraflara dair daha detaylı açıklama yapmaları istenmiştir. Katılımcıların fotoğraflar ile ilgili yazdıkları kendi içlerinde mekâna ilişkin oluşturulan kategorilere paralel bir şekilde gruplandırılmış, günlüklerde ortaya çıkanlardan farklı anlamlandırmaların temsili olan fotoğraflar ayrı bir şekilde gruplandırılmıştır. Bu şekilde, geçerliliği kabul edilen günlüklerin sahipleriyle mekân üzerine derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Yapılan görüşmeler temel olarak şu sorular çerçevesinde şekillenmiştir;

1. Mekân nedir?
2. Mekâna özgü davranış biçimleri var mıdır?
3. İlk kez bulunulan bir mekânda davranışlar nasıl belirleniyor?
4. Bir mekâna aidiyet duygusu nasıl gelişiyor?
5. Bir mekândaki baskın tutumu nasıl anlaşılıyor (siyasi tutum, ideoloji, kadın ya da erkek öznelerin baskınlığı, baskın duygu durumları vb.)?
6. Mekân insanlardan bağımsız düşünülebilir mi?
7. Mekânların cinsiyeti var mıdır?
8. Mekânlar kullanım biçimlerine göre cinsiyetli midir?
9. Mekâna göre davranışlar düşünüldüğünde kadın-erkek arasında fark var mıdır?
10. Kadın mekânı/erkek mekânı var mıdır?
11. Bir mekânda hangi durum/koşul/eylem/nesne vb. kendinizin kadın/erkek olduğunu hatırlatıyor?
12. Bir mekânı diğerinden üstün kılan unsurlar var mıdır?

Derinlemesine görüşmeler için önceden hazırlanan soruların yanı sıra, katılımcılardan gelen günlük ve fotoğraflar ile yapılan görüşmelerde elde edilen bilgiler ışığında yeni sorular eklenmiştir. Görüşmeler 40-90 dakika aralığında gerçekleştirilmiştir ve çoğunluğu 40-50 dakika sürmüştür. Kimi görüşmelerin diğerlerinden daha uzun sürmesi, katılımcının konu üzerine daha detaylı düşünüp gündelik yaşantısında kullandığı mekanları tek tek sorgulanmasına bağlı gerçekleşen farkındalığına odaklanmasından kaynaklanmıştır. Tüm katılımcılar, yapılan görüşmelerin bitiminde

gündelik yaşamlarda dikkat etmedikleri birçok durumun farkına vardıklarını, daha önce hiç düşünmedikleri konular hakkında düşünmeye başladıklarını paylaşmışlardır. Çoğu katılımcı tarafından, buldukları mekanların özelliklerine ve o mekanlarda kendilerini nasıl konumlandıklarına ya da mekanla nasıl bir ilişki kurduklarına dikkat etmeye başladıklarına dair geri bildirimler yapılmıştır. Bu açıdan saha çalışmasının hem katılımcılar hem de araştırmacı için oldukça verimli geçtiğini söylemek yerinde olacaktır.

Görüşmeler sırasında katılımcıların mekân ile olan ilişkileri ve mekânsal sembollere yönelik yaklaşımlarıyla detaylandırılmaya çalışılmıştır. Katılımcıların onayı doğrultusunda görüşmelerin hepsi kayıt altına alınmıştır ve sonrasında deşifre edilmiştir. Bu anlamda, günlük, fotoğraflar ve yapılan derinlemesine görüşmelerin geçerli sayılanlarının tümü çalışmaya dâhil edilmiştir.

Deşifre edilen görüşmeler, fotoğraflar ve günlükler MAXQDA 2020 programı kullanılarak kodlanmıştır. Bu sayede elde edilen üç farklı veri çeşidi arasındaki bağlantılara ulaşılırken aynı zamanda her veri hem kendi içinde hem de diğer verilerle birlikte düzenli bir şekilde değerlendirilebilmiştir. Sahadan elde edilen ham verilerin anlamlı bir bütün haline gelmesinde yardımcı olan bu program, katılımcılara ait verilerin kendi içindeki tutarlılıklarının görülmesini kolaylaştırırken diğer katılımcılar ile ayırışan ve ortaklaşan noktaların görülmesine de katkıda bulunmuştur.

Yöntemsel olarak farklı veri toplama tekniği içeren bu çalışmada, çalışmanın katılımcılarla ortak bir şekilde ilerletilebilmesi adına, katılımcıların kullandıkları mekânlarda bulunulmaya çalışılmıştır. Bunun için yapılan görüşmeler katılımcıların evleri ya da iş yerlerinde gerçekleştirilerek mekâna dair aktarılan bilginin ve davranışların yerinde gözlemlenmesi ve öğrenilmesi amaçlanmıştır. Burada hedeflenen, çalışmanın temel dayanak noktalarından birini oluşturan habitus kavramının karşılığının, katılımcıların mekânla olan ilişkilerinde ne derece belirleyici olduğunu anlayabilmek ve günlüklerde çoğunlukla bahsedilen ev ve iş yerlerini görebilmektir.

Patton (1988:28), nitel çalışmalarda doğrudan alıntılarını, katılımcıların duygu düzeyini, dünyalarını nasıl düzenlediklerini, neler olduğuna dair düşüncelerini, deneyimlerini ve temel algılarını ortaya koyan, nitel ölçümde temel bir ham veri kaynağı olduğunu belirtmektedir. Bu nedenle katılımcılar tarafından aktarılan tüm veriler tek tek incelenerek ve farklı tekniklerle elde edilen veriler karşılaştırılarak elde edilen alıntılar ile konuya ilişkin değerlendirmeler yapılmıştır. Elde edilen tüm veriler önce kendi içlerinde sonra birbirleriyle karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Ortak mekânlar, ortak anlamlandırmalar ve ortak kavramlar çıkarılarak katılımcıların buldukları mekânlardaki sembollerin yaratım süreçlerine ne denli dâhil oldukları, var olan mekânsal sembollere yönelik tutumları ve buldukları mekânlarda sembol olarak kabul ettikleri unsurlar belirlenmiş ve bunlar katılımcılardan yapılan alıntılar ile harmanlanarak aktarılmıştır. Bunun için ilk olarak günlüklerde ön plana çıkan kavramlar gruplandırılmıştır. Ardından, görsel verilerde yapılan açıklamalar ve görüşmelerden elde edilen hem soyut hem somut öğelerin buldukları ortak noktalar çalışma sürecini şekillendirmiş ve çalışmaya dâhil edilecek unsurların ortaya çıkmasına yardımcı olmuştur.

1.3. ARAŞTIRMADA KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER

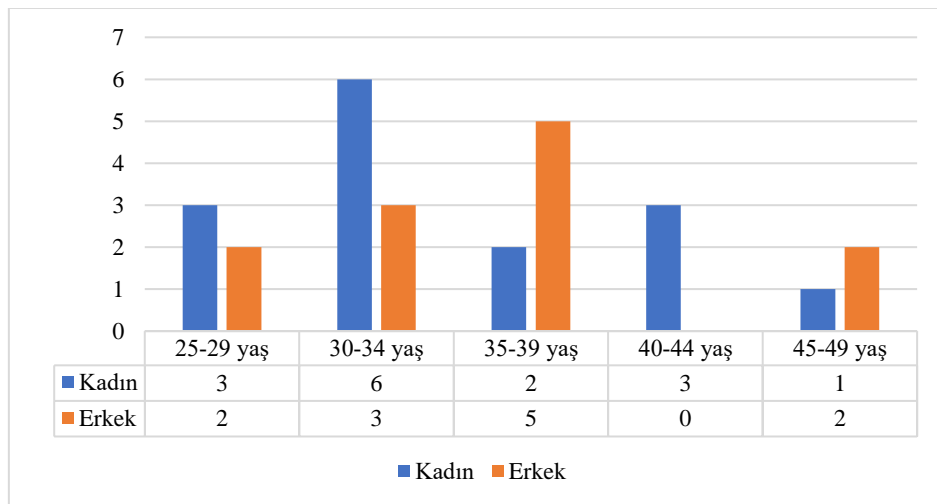
Çalışmanın konusu kapsamında kullanılan yöntemin ve verilerin toplanma tekniklerinin çeşitli olması, katılımcılardan günlük, fotoğraf ve yüz yüze görüşme talep edilmesi, saha araştırması kısmında çeşitli zorluklarla karşılaşılmasına neden olmuştur. Katılımcılardan istenen günlüğün beş gün boyunca detaylı bir şekilde mekân odaklı olması, bazı katılımcıların günlük yazma sürecini tamamlayamamasına neden olmuş, bu durum saha araştırma sürecinin uzamasına sebebiyet vermiştir. Günlük gönderen katılımcılar arasında her güne aynı unsurları yazan ya da kullandıkları mekâna değinmeyenlerin geçersiz sayılması yeni katılımcı arayışlarının sürmesine neden olmuştur. Ayrıca katılımcılar, günlük tutmaya başladıktan sonra şehir dışında iki günden fazla bulunmaları durumunda araştırmacıyı bilgilendirmiş ve o günlükler iptal edilerek tekrar yazılması sağlanmış; bu durum, günlüklere erişilmesini geciktirmiştir. Buna ek olarak, çoğu katılımcının günlükleriyle birlikte fotoğrafları göndermemiş olması yüz yüze görüşmelere başlanmasını geciktirmiştir.

Yüz yüze görüşmeler sırasında katılımcıların mekân kavramına ilişkin deneyimledikleri farkındalık, zaman zaman kendi iç konuşmalarına ve kendilerini sorgulamalarına neden olmuş, bu durum mekâna ilişkin detaylara ulaşılmasını mümkün kılarken görüşmelerin zaman zaman uzayarak mekâna ilişkin görüşülmesi planlanan sınırların aşılmasına neden olmuştur. Bu durum, katılımcının kendi kendini konuya ilişkin ikna etme çabalarının ardından konuya tekrar odaklanılmasıyla ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır.

Araştırma kapsamında görüşülmesi hedeflenen örneklemin mesleklerinden kaynaklanan yoğunlukları nedeniyle yaşanan aksamlar katılımcılar ile sürekli iletişim halinde kalınarak aşılmaya çalışılmıştır. Bahsedilen bu zorluklar nedeniyle saha araştırması 2018-2020 yılları arasında katılan toplam 45 katılımcıdan 27 katılımcının verilerinin geçerli sayılıp analiz edilmesiyle sonuçlandırılabilmiştir.

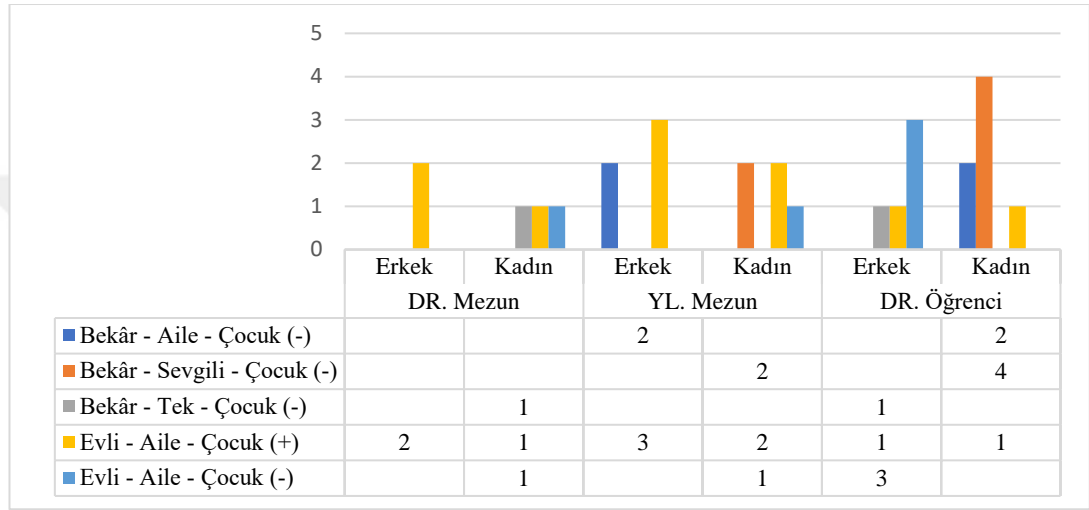
1.4. KATILIMCILARA AİT BİLGİLER

Çalışma konusu kapsamında her biri Ankara'da ikamet eden ve en az yüksek lisans mezunu olan katılımcıların yaş aralığı 25 ile 45 arasında değişmektedir. 15 kadın, 12 erkek katılımcı çalışmaya dahil olmuştur. Katılımcıların yaş ve cinsiyet dağılımı aşağıdaki grafikte gösterilmiştir.

Grafik 1: Katılımcıların Yaş ve Cinsiyet Dağılımı

Katılımcıların medeni durumları ve yaşadıkları evi kimlerle paylaştıklarına dair bilgiler aşağıdaki grafikte detaylandırılmıştır. Katılımcıların yalnız yaşayıp yaşamadıklarının bilgisi mekânı kurgularında ne denli etkili olduğunu öğrenmek amacıyla verilmiştir. Bu nedenle birlikte yaşadıkları kişiler, kendilerinin belirttiği şekilde (aile, sevgili) grafiğe yansıtılmıştır.

Grafik 2: Katılımcıların Eğitim ve Medeni Durumlarının Dağılımı

Bulgular ve analiz kısmında yapılan alıntılarda katılımcılara ait cinsiyet, yaş ve meslek (K, 34, Akademisyen) bilgilerine yer verilmiştir. Aynı cinsiyet, yaş ve meslek grubuna ait olan katılımcıların alıntılarının karıştırılmaması adına cinsiyet kısaltmasının yanında numaralandırma (K1, 34, Akademisyen) yapılmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

MEKÂN KAVRAMININ VE TOPLUMSAL YAŞAM İÇİNDE MEKÂNIN OLUŞUMU

Yaşamak,

bir mekandan başka bir mekâna geçmek demektir.

G. Perec²

2.1. MEKÂN VE ZAMAN

Mekân ve zaman, içerdikleri anlamlar ile semboller üreterek bunların öznel tarafından deneyimlenmesine olanak sağlamaktadır. Barındırdıkları anlamlar toplumsal olarak öznelerin benlik oluşumlarında etkili olurken aynı zamanda özne ile yaşanan etkileşimden kendilerini yeniden üretmektedirler. Toplumsal olarak mekân ya da zaman üzerinden kurulan pratikler, öznelerin sadece yaşamış oldukları çevreyi nasıl yansıttıklarını değil aynı zamanda kendilerini nasıl şekillendirdiklerini de belirlemektedir (Bourdieu, 1977:163).

Toplumsal olan ile kenetlenmiş halde olan zaman ve mekânın, yaşantısallığın tarihsel, toplumsal ve politik bir evrimle olduğunun anlaşılması, her iki kavrama dair kökensel sorunların ortadan kalkmasını sağlamaktadır (Kurtar, 2013:349). Mekâna ve zamana, kavramsal olarak sadece somut anlamlar taşıdıkları ön kabulü ile yaklaşılması her ikisinin yüzeysel bir bakış açısıyla ele alınmasına neden olurken aynı zamanda toplumsal yaşam içindeki etkin konumlarının fark edilmemesine yol açmaktadır. Birbirinden bağımsız ele alınamayacak olan mekân ve zamanın filizlendikleri noktadan itibaren oluşumsallığı ve yaşama dair yeniden üretim biçimlerinin temelini oluşturduklarını belirtmek gerekmektedir. Bu yüzden mekân ve zaman, toplumsal yaşamın eyleyeni olan özne ile etkileşimlerinden ve buna bağlı olarak oluşan süreçlerle

---

² Georges Perec, *Mekân Feşmekan*, Everest Yayınları, 2017, s.15

ele alınması gereken, oldukça karmaşık ve aynı zamanda kapsayıcı özelliğe sahip olan kavramlar olarak toplumsal yaşam içinde varlıklarını sürdürmektedir.

Birçok dinamiğe bağlı olan mekân, toplumsal olandan bağımsız ayrı bir düzen içinde yapılandırılmayacağı gibi tek başına ele alınacak bir kuram üzerinden de düşünülemez. Urry'e göre (2015:106) toplumsal ilişkilerin sürdürüldüğü ve ilişkilerin oluşumunu sağlayan mekân, genel bir etkiyle sınırlandırılmaz; yani yalın bir 'mekân' yoktur, farklı türden mekânlar, mekânsal ilişkiler veya mekansallaşmalar vardır. Bu yüzden, mekânı tek bir boyut ile ele almak, toplumsal olan ile ilişkisindeki farklı dinamikleri göz ardı etmek anlamına gelmektedir.

Nasıl ki mekân ve zaman birbirinden ayrı düşünülemiyorsa, daha önce değinildiği gibi onların toplumsal yaşamdan bağımsız düşünmek de mümkün değildir. Her birinin dönüşümü ve yeniden oluşumu birbirlerine olan ihtiyaçlarını beraberinde getirmektedir. Toplumsal yeniden üretim ve özneyi içinde barındıran bu koşullar, sürekli birbirlerini yeniden biçimlendirmektedir. Mekân ve zaman, döngüsel ve doğrusal olan şu karşılıklı eyleme sahiptir: kendilerini birbirlerine göre ölçerler; her biri, ölçülen hale gelir; hepsi, doğrusal tekrarlar üzerinden döngüsel tekrarlardır (Lefebvre, 2017:32). O halde tarihsel süreç içinde ele alınan tüm sosyal hareketler, toplumsal değişimler ve oluşumlar, mekânın var olan kapsamlı biçimlendirme kuvvetini dikkate alarak değerlendirilmesi kaçınılmaz görünmektedir. Mekânın kavramsal olarak sahip olduğu derinlik ve katmerli yapı, ön ayak olduğu tüm oluşumların açıklamalarını içinde barındırmaktadır.

Mekândaki hareket tek yönlü ya da dairesel olabilir ve tekrar anlamına gelebilir. Zamanın en yaygın göstergelerinden birisi yön belirleyici karakterinin olmasıdır. Bu karakter, yönlü bir zamana işaret ederken aynı zamanda bir amaç için mekân içindeki hareketi de içermektedir. Burada amaç hem mekân hem de zaman için ortak nokta olarak karşımıza çıkmaktadır. Mekân, harekete olanak sağlayan bir alan olarak deneyimlenmektedir. Ayrıca öznenin bir yerden başka bir yere hareketinde kendine belirlemiş olduğu bir istikamete gerek duymaktadır. Bu da deneyim ile kazanılan bir duygu olarak kabul edilmektedir. Yön duygusunun gelişmesi sürece ve deneyime bağlı olduğundan, mekâna göre şekillenerek öznelere tarafından içselleştirilmektedir.

Öznelerin mekân içindeki algı ve amaçları orada bulunan görsel öğeleri, imge ve sembollerini ayrıştırmada yardımcı olmaktadır.

Mekân ve zaman arasında süregiden etkileşimin ve bağın hem açığa çıkması hem de kabul edilmesi uzun bir zamana yayılmıştır. Bu nedenle aralarında gerçekleşen gerilimli durumun açıklanması, mekân ve zamanın toplumsal yaşam ile nasıl harmanlandığını anlamak açısından yararlı olacaktır.

Düşünsel ve toplumsal düzeyde mekân ve zaman kavramlarının yorumlanması tarihsel süreçte birbirlerine karşı konumlanmalarına neden olmuştur. Bu durum, zaman ve mekân arasında ilkinin ötekine göre daha baskın duruma gelerek ön plana çıkmasına ikincisinin ise neredeyse göz ardı edilmesine neden olmuştur. Soja (2017:51), mekansallığın eleştirel toplumsal teoride ikincil konuma atıldığını ve mekânın araçsal niteliğinin politik ve pratik söylemde giderek gözden yitirildiğini ileri sürmektedir. Mekâna yönelik bu tutum zaman kavramına göre konumlandırılmasında etkili olan nedenlerden biri olmuştur.

Önceleri mekân, zaman kavramının tam zıttı ve negatif anlam yüklenen taraf olarak kabul görülmektedir. Zaman kavramı değişim, hareketlilik, tarih ve dinamizm ile bağdaştırılırken mekân, bu unsurların tamamen yokluğu ile eşleştirilmektedir (Massey, 1992:72). Bu yüzden mekânın politik bir kavram olduğu göz önünde bulundurulmamış ve zaman üzerinden kurulan tarih anlayışının dışında bırakılmıştır. Massey (1992:82), mekânın, zamanın zıttı bir kavram olarak kabul edilmesine karşı çıkararak her iki kavramın tarihin oluşumunda ve politik oluşun mümkün kılınmasında önemli olduklarını, bunların toplumsal süreçlerin devamlılığında belirleyici olduğunu ileri sürmektedir. Mekânın zaman kavramının yanında neredeyse yok sayılması, toplumsal süreçlerin yansımalarının neler olduğunun aydınlatılmasında önemli olan çoğu unsurun ortaya çıkarılamamasına neden olduğu söylenebilir.

On dokuzuncu yüzyılın sonlarında toplumsal yaşama dair değerlendirmelerde tarihsel yaklaşımın egemen olduğunu görülmektedir. Soja'ya göre (2017: 48-49), toplumsal yaşama ilişkin yaklaşımların genel kavrayışı mekansallığı dışarıda bırakarak tamamen

tarihselciliğe indirgenmiş ve bu nedenle toplumsal olarak ortaya çıkan eşitsizliklerin ardında yatan nedenler de tarihsel olarak değerlendirilmiştir. O halde, zaman kavramının ön plana çıkmasıyla neredeyse popüler hale gelen tarihselcilik, toplumsal yaşamın çözümlenmesinde mekânın kavramsal tartışmaların dışında kalmasına neden olmuştur. Bu durum, toplumsal olayların kronolojik bir zamansal düzlemde irdelenmesine ve mekânın tamamen teorik çerçevenin dışında kalmasına zemin hazırlamıştır.

Mekânın temsiliyet ve durağanlıkla birlikte anılıyor olması zamanın gerçeklik ve yaşam ile eşdeğer görülmesine sebebiyet vermektedir. Burada dikkat edilmesi gereken husus, tarihsel süreç içinde zamanın mekândan üstün görülmesi ve zamanın akıl ile anılırken mekânın yapaylığına vurgu yapılmasıdır (Massey, 2001; Massey, 2005, Harvey, 1997). Benzer bir biçimde mekânın toplumsal ilişkiler ve dinamiklere her daim açık olduğunu belirten Massey (2001), mekânın tarihsel süreçler içinde ikincil konumda ele alındığını dile getirmektedir. Ona göre mekân tek bir unsura indirgenemeyeceği gibi aynı zamanda başka bir olgunun edilgen biçimi olarak da kabul edilmesi mümkün olmayan bir kavramdır. Burada zaman kavramı ile olan ilişkisine gönderme yapan Massey, mekânın tek başına birçok dinamiği barındıran ve sürekli etkileşim halinde olan yapısını vurgulamaktadır.

Toplumsal yaşama ilişkin zaman kavramını ön plana çıkaran tarihselcilik bir noktada tıkanmaya başlamıştır. Zamanın ayırık hali, yani somut olarak herhangi bir alan, nesne ya da şey ile yaşam içinde varlığının bulunmaması, mekânın toplumsal değerlendirmelerde onu aşmasını sağlamıştır. Mekânın kendini görünür kılması, zamanın tarihsel süreç içinde ön planda tutulan konumunu sarsar hale getirmiştir. Mekânın kavramsal olarak sahip olduğu dinamikler ile zaman kavramını kapsar konumda olduğu ve hatta zaman ile etkileşimleri dahilinde birbirlerini kapsar halde oldukları anlaşılmaya başlamıştır. Mekân ve zamana yönelik bu tutum, süreç içinde farklı dönüm noktalarından geçerek değişime uğramaktadır. Mekân kavramı, zaman ile içkin hale gelerek gündelik yaşam, toplumsal yaşam ve bunların yansımaları da dâhil olmak üzere tüm unsurları içermektedir. Böylece, toplumsal mekândan söz

ediliyor olması mekân, zaman ve varlığın maddiliğinin baştan aşağı yeniden yorumlanmasının önünü açmıştır (Soja, 2017:162).

Toplumsal değişimlerin ve hareketlerin sadece zaman üzerinden ilerlenerek açıklanmasının yetersiz kaldığının anlaşılmasında, sosyoloji alanında öznenin toplumsal ve kültürel araştırmalara dahil edilmesi, fenomenolojik çalışmaların artması gibi gelişmelerin etkili olduğunu söylemek gerekmektedir. Ayrıca, Foucault'un (1984:52) vurguladığı üzere, mekân; toplumsal yaşamın her formunda ve her türlü iktidar ilişkisinin eyleme döküldüğü noktada büyük öneme sahiptir. Bu konuda Urry (1985:21), modern kapitalist dönemde, genel anlamda toplumda farkındalığın yaratılması ve dikkat çeken kapitalist süreçlerin anlaşılmasında zamandan ziyade mekânın önemli bir unsur olarak karşımıza çıktığını dile getirmektedir. Buna ek olarak Soja (2017: 65), modern dönemde toplumsal teori, popüler kültür ve çağdaş politikanın dahil olduğu söylemlerin kapsamlı alanlarında mekân ve zamanın coğrafya ve tarih teorileri üzerine yapılan tartışmalarda önemli ölçüde genelleştiğini belirtmektedir.

Mekân, toplumsal olandan bağımsız düşünülemezse ise o halde mekân nasıl ortaya çıkmakta ya da üretilmektedir? Mekânın sahip olduğu anlam ve oluşumlar nasıl şekillenmektedir? Mekânın toplumsal olan ile ilişkisi ayrı düşünülemez derecede önemli ise mekân sadece toplumsal düzeyde mi üretilmekte ya da oluşmaktadır? Fiziksel ve niceliksel anlamlarından ziyade sosyal bir dinamik olarak mekân kavramını değerlendirmek; toplumsal yapı içine sürekli etkileşim halinde olan bireylerin günlük pratiklerini ve eylemlerini gerçekleştirdikleri fiziksel alanın nasıl sosyal bir alana dönüştüğünü ve bu oluşum ile ne şekilde etkileşim halinde olduklarını anlamak açısından önem taşımaktadır. Mekânın kavramsallaştırılması sürecinde, sosyal yaşamın konumlandırılmış olma özelliği göz ardı edilmemelidir (Gieryn, 2000:466). Doğal kabul edilen bir alana öznelere dâhil olmasıyla, bu alana atfedilen özellikler ve kullanım değerini oluşturan unsurlar, her bir alanın farklı bir şekilde konumlandırılmasına neden olmaktadır. Bu yüzden mekân, sosyal unsurlar ile şekillenirken her bir öznenin mekân üzerine anlamlandırmaları farklılaşmaktadır. Dâhil olunan sosyal çevreye ait sosyal kabuller, bireylerin mekân ile etkileşim biçimlerini şekillendirmektedir.

Mekânın hem kavramsal hem de gündelik yaşam içinde kullanım biçimi olarak yer kavramı ile kullanıldığı fark edilmektedir. Bu anlamsal karmaşayı beraberinde getirirken aynı zamanda aralarında keskin bir ayrım olup olmadığı sorusunu da ortaya çıkarmaktadır. Yapılan araştırmalar mekân ile yer kavramı arasındaki ilişkinin birbirlerinden ayıramayacak derecede birbirlerine içkin olduğuna işaret ederken aynı zamanda kavramların gündelik yaşam içinde kullanımını konusunda benzer karşılıklar ile anıldıklarını göstermektedir.

2.2. MEKÂN VE YER

Mekân ve yer kavramlarına dair tartışmalar farklı bilim alanları dâhilinde farklı yorumlamalar ile ele alınmaktadır. Felsefe, coğrafya, sosyoloji, politika gibi alanlara konu olan mekân ve yer, kendilerine atfedilen içerikler ile tanımlanmaya ve yorumlanmaya çalışılmaktadır. Ancak anılan her bir bilim alanının bir diğerini etkilediği göz önünde bulundurulduğunda, mekân ve yer kavramlarına dair tek yönlü bir açıklamanın mümkün olmadığı anlaşılmaktadır.

1970'ler sonrasında coğrafyacıların özellikle odaklandığı konulardan biri olan mekân- yer tartışmaları ele alınırken konunun sadece fiziksel özelliklerine değil aynı zamanda ardında yatan imgelere, soyut ve somut özelliklere odaklanmış olmaları farklı alanlardan düşünürlerin görüşlerini değerlendirmelerine dâhil etmelerinin önünü açmıştır. Mekân ve yer kavramlarına dair yaklaşımların gelişmesiyle konunun sadece coğrafyayı değil aynı zamanda başta sosyoloji olmak üzere sosyal bilimlerin diğer alanlarını da yakından ilgilendirdiği görülmektedir.

Mekân- yer değerlendirmelerinde felsefi ve toplumsal arka plan ele alınmadan anlamlı bir bakış açısı elde edilmesi mümkün görünmemektedir. Bu nedenle, bu kavramlar değerlendirilirken göz önünde bulundurulması gereken birçok dinamik bulunmaktadır. Toplumsal olanın içinde barındırdığı çoklu yapı, mekân- yer tartışmalarının farklı bakış açılarıyla birleştirilerek anlamlı bir hal almasının önünü açmaktadır. Henri Levevre, Doreen Massey, Michel de Certeau, David Harvey, Yi-Fi Tuan, John Urry

gibi düşünürlerin yapmış oldukları değerlendirmeler, mekân alanında en sık kullanılan kavramsallaştırmaların ve tartışmaların temeli olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yer ve mekana dair yapılan gözlemlerin kırsal ve kentsel alana nasıl uygulandığına dair fikir yürütebilmek adına çoğu araştırmacı Marxizm, feminizm ve post yapısalcılık gibi bakış açılarından yararlanmışır (Cresswell, 2004:25). Böylece, tartışmalara sosyal yapılanma düşüncesi dahil olmuş ve bunun, pratikler dışında nasıl varlığını sürdürdüğüne dair bakış açısı geliştirilmeye çalışılmışır. 1980'ler ve sonrasında mekân-yer tartışmalarına sosyal ve kültürel çalışmalar dahil edilmiştir. Böylece ırk, cinsiyet, din, mezhep gibi birçok sosyal ilişki biçimi yer ve mekan tartışmalarında önem kazanmaya başlamış, kavramlara ilişkin kapsamın genişletilmesi ve detaylandırılabilmesi için çalışmalar devam etmiştir.

Yer ve mekân çoğu zaman birbirine karıştırılan kavramlar olmak üzere özneler tarafından farklı şekillerde anlamlandırılmaktadır. Öznelerin bu anlamlandırmaları yapmalarında sosyal bilimciler etkin olan faktörün kültür olduğunu dile getirmektedir. Kültür, öznelerin davranışları üzerinden şekillendiğinden bu kavrama ait evrensel olarak geçerli tanımların yapılamayacağını vurgulayan yaklaşımların ön planda olduğunu belirtmek gerekmektedir.

Tuan, mekân ve yere ait anlamlandırmaların toplumlar arasında değişkenlik göstereceğini belirtmektedir. Örneğin mekân ya da yere ilişkin kabul gören anlamlar toplumlar arasında benzerlik göstermemektedir. Mekân, kimi toplumlarda özgürlüğü temsil ederek, geleceği ve eylemi akla getirirken kimi toplumlarda önemsiz sıradan bir unsur olarak kabul edilebilmektedir. Tuan'a (2001:28) göre mekân, özgürlük yani güce ve hareket için yeterli alana sahip olma anlamına gelmektedir. Özgür olmanın birçok anlama gelebileceğini belirten Tuan, mekânsal anlamda temel özgürlüğün hareket edebilme gücü olduğunu ileri sürmektedir.

Yer kavramsallaştırılması ve tanımlaması yapılırken belli sınırlar dahilinde hareket ediliyor olması, insanlara özgü bir çok durumun ve eylemin gözden kaçırılmasına neden olmaktadır. Bu nedenle, yer ve mekana ilişkin değerlendirmelerde, sosyal

yaşama dahil olan ve öznelere günlük hayatlarında gerçekleştirdikleri pratiklerin göz önünde bulundurularak yapılması gerekliliği göze çarpmaktadır. Örneğin, modern toplumlarda okuma ve yazma seviyesinin yüksek olması toplumun anlamlandırma süreçlerinin farklı bir seyir izlemesine neden olmaktadır. Bu toplumlarda kültürün anlamı ve değeri fiziksel çevre ile nesnelere bağımsızlaşarak gerçekleştirilmektedir. Öyle ki nesnel sembollerin yerini sözel semboller ve kitaplar almaktadır (Tuan, 2001:116-117). Bu nedenle, değişen toplum yapısı, toplumun sahip olduğu nitelikler ve öznelere günlük pratikleri mekân ve yerin anlamlandırma süreçlerindeki rolü önem taşımaktadır.

Yer, öznelere dünyayı nasıl anlamlı hale getirdiklerini ve bunu ne şekilde deneyimledikleri ile ilişki bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Yani yer; mekânın iktidar bağlamında anlamlandırılmış halidir (Cresswell, 2004:12). Mekânın, yerden bağımsız anlamlandırma sürecine dahil olması, bu bakış açısına göre mümkün görünmemektedir. Bu anlamda yer hem bir nesne hem de bir bakış açısı sunan kavram olarak literatürde yerini almaktadır. Bununla ilişkili olarak Tuan (1974:4), öznelere dünyayı algılama ve deneyimleme pratiklerinin ancak yer aracılığı ile olabileceğini ileri sürmektedir. Bu anlamda yer, ilişki kurulan ve bağlanılan bir özellikte ve mekândan kopmamış bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yer, bir odanın köşesi kadar küçük olabilirken aynı zamanda dünyanın kendisi kadar da büyüktür: dünya, evrende bir yerdir... Açıkça görülüyor ki yer tanımlamaları herhangi bir kaynağa dayandırılmadan keyfi bir şekilde yapılıyor. Coğrafyacılar, yeri belli ölçüleri olan yerleşim alanı görme meyilli: belki bir plaza yer olarak sayılabilir ama genellikle ne bir ev ne de şömine önündeki sallanan sandelye yer olarak sayılmıyor” (Tuan, 1974:245).

Öznelere eylemlerini bir süreç boyunca homojen pratikler ile bağdaştırmak mümkün görünmemektedir. Öyleyse öznelere müdahalesi değiştikçe yerin de değişmesi beklenmektedir. Böylece, öznenin gücü ve iktidarına bağlı olarak değişen yer, sosyal olarak sürekli yeniden inşa edilmektedir. İnsan müdahalesi ile şekillenen yerde anlam ve maddesellik ön plana çıkmaktadır (Cresswell, 2004:30). Buradan yola çıkarak, çoğu düşünür tarafından, yaşanan dünyanın temel bileşenlerinden olan yer güvenlik; mekân ise özgürlük olarak anılmaktadır ve bu iki kavram öznelere tarafından sosyal pratikler

aracılığıyla birbirleriyle bağlantılı hale getirilmektedir. Mekan ve yer arasındaki bu karşılıklı bağımlılık sosyal mekan ya da sosyal olarak inşa edilen mekan düşüncesinin ne olduğuna dair fikirlerin karıştırılmasına neden olmaktadır; sosyal mekan çoğu zaman yer ile neredeyse aynı rolü üstlenmektedir (Smith, 2017; Lefebvre, 2015).

Mekân tartışmalarına tarihsel olarak bakıldığında, diyalektik düşüncenin önemli bir yer tuttuğunu söylemek mümkündür. Mekânsal oluşumda önemli kırılma noktalarından biri olan diyalektik düşünce, hareketliliğin ve devingenliğin önemine vurgu yapmaktadır. Değişim, şeylerin her daim bir parçasını oluşturmaktadır, bu yüzden var olan değişimin nasıl, ne zaman ve ne'de olduğunun öğrenilmesi, şeylerin aynı zamanda neden değişmemiş gibi gözüktüğünün cevabını verme potansiyeline sahiptir (Ollman, 1990:34). Mekân üzerinde süregiden ilişkiler, çelişkiler, hareketler değişimin göstergesi haline gelmektedir.

Diyalektik düşüncede ön planda olan parça bütün ilişkisinden yola çıkarak her bir parçanın diğerleriyle ilişkili olan parçalar ve bütün ile ilişki halinde olduğu (Ollman, 1990:38) yaklaşımı mekân ile yer arasındaki ilişkinin açıklanmasında temel oluşturmaktadır. Mekân ile yer arasında var olduğu iddia edilen birbirlerini içermeye düşüncesinin başlangıç noktasını bu yaklaşım oluşturmaktadır.

Yere ilişkin pratik bilgilere değinen Relph (1976:8), insanların bir yerde yaşadıklarını, bir yerde çalıştıklarını, bir yerde eğlendiklerini ancak aynı zamanda kendi yerlerini de oraya ait olmayanlara karşı koruma eğiliminde olduklarını belirtmektedir. Bu durumu insan olmanın bir parçası olarak görmekte ve yerin önemi şu şekilde belirtmektedir:

Mekan, direkt olarak analiz edilebilecek bir yapıya sahip değildir. Ancak mekanı açıklayabilir ya da hissedebiliriz ki bu da yer kavramıyla bağdaşmış durumdadır. Genel olarak görülen durum, mekanın yerin bağlamını oluşturduğu ve aynı zamanda belirli yerlerden de kendi anlamını türettiğidir.

Thrift (1996,1997), insanların ilkel davranışlarının ve dünyayı algılama biçimlerinin soyut kavramlardan oldukça uzak ve olabildiğince somut bir halde gerçekleştiğini, bu yüzden yer kavramı değerlendirilirken somut ilişkilere değinilmesi gerektiğini

belirtmektedir. Yer kavramının değerlendirilmesinde bir süreç olduğu düşüncesini paylaşan Thrift, yerin bir sonunun olmadığını yinelerken onun öznelere performanslarıyla oluştuğuna dikkat çekmektedir. Toplumsal yaşam içinde üretilen mekânın ardında yatan ve ilerleyen kısımlarda detaylandırılacak olan bu durum, mekân özne ilişkisinin, yer ve mekân kavramlarının açıklığa kavuşturulmasında önemli olduğunu göstermektedir. Mekân üzerinde öznelere tarafından gerçekleştirilen pratikler mekân ve yerin bir noktada buluşmasına zemin hazırlarken mekânın toplumsal yaşam içinde yeniden üretilmesinin yolunu açmaktadır.

Üniversiteler³ öğrenmenin, farklı kültürler tanımanın, öznelere kendilerini geliştirmelerinin ya da kendilerini daha iyi ifade edebilmelerinin merkezi önem taşıdığı amaçlar doğrultusunda inşa edilmektedir. Aynı zamanda bu yapılar, öğrenmenin tarihsel süreci ve daha önceki kurumsal binaların fiziksel yapıları göz önünde bulundurularak inşa edilmektedir. Zamanla bu yerler farklı fakülte ve bölümlere ayrılarak geliştirilmiştir. Belli bir yetkinlik ve otorite kurmak amacıyla binalar bölümlere ayrılmış, öğretim üyeleri bu yerlerin ve otoritenin bir parçası olarak bina içinde dersliklere yerleştirilmiştir. Bu derslikler, zamanla, öğretim üyelerinin daha yüksek platformda bulunarak tüm öğrencileri görebileceği şekilde tasarlanmıştır. Bu haliyle üniversite, yüzyıllar boyunca eğitim pratiklerinin farklı biçimlerini göz önünde bulundurularak ortaya çıkan bir ürün halini almaktadır.

Sürece bakıldığında bir yer olarak üniversitesin hiç bitmediği ve bitmeyeceği sonucunu çıkarmak mümkündür. Sürekli bir süreç halinde olan yerin belli sınıra ulaşım sonlanması gibi bir durum söz konusu olmamaktadır. Ayrıca burada değinilmesi gereken; çevremizde bulunan yapıların çoğunun, öznelere pratiklerinin tarih boyunca tekrarlanması sonucu şekillendiğidir. Böylece mekâna içkin hale gelen yer, öznelere ile mekânın anlamlandırılmasında ve gerçekleştirilen pratikler aracılığıyla toplumsal işlev kazanmasına zemin hazırlamaktadır. Yerin mekândan bağımsız anlamı olan ya da tamamen anlamlardan bağımsız olduğunu söylemek yanlış olacaktır.

---

³ Bu örnek Cresswell'in kitabı boyunca farklı konuları daha anlaşılır bir hale getirmek adına kullandığı kurumsal yapı örneklerinin üniversiteler üzerinden uyarlanmış hali olarak kullanılmıştır.

Mekân ve yer kavramlarına ilişkin oldukça net bir ayrım yapan de Certeau'ya (2008) göre mekan, pratikler ile oluşurken; yer, pratiklerin meydana geldiği boş bir alandır. Yer, nesnenin bir biçimi iken yer ve nesnelere mekânı tanımlamakta ve ona kişisel kimlik kazandırmaktadır. De Certeau için mekân, eylemlerin olduğu, hareketin daim olduğu, insanların sürekli hareket ve akış halinde olduğu, durağanlığa dair emarelerin olmadığı özelliklerle anılırken yer, bu sayılanlar için bir çerçeve çizen sadece konum ya da çevreden ibaret ürünlere, binalara karşılık gelmektedir.

Yer kavramında dikkat edilmesi gereken nokta onun sınırlılık ya da devamlılık temsil etmesinden önce değişim ve açıklığa vurgu yapıyor olmasıdır (Cresswell, 2004:54) . Ayrıca yerler değişim ve sürece karşılık gelmesinin aksine daima bir oluş halindedir, hiçbir zaman sonluluk belirten bir kavram ile ilişkilendirilmemektedir (Pred,1984:279). Yere ilişkin bu yaklaşımlardan farklı olarak, Yi Fu Tuan mekân hareket ile bağdaştırırken yeri bir duraklama olarak görmektedir. Mekân ve yer kavramları tanımlanmak için birbirlerine ihtiyaç duymaktadırlar... eğer mekân hareketi izin veren yerin ise bir duraklama alanı olduğunu düşünürsek, hareketteki her bir duraklamanın bulunduğu bölgeyi yere dönüştürme potansiyeli vardır (Tuan, 2001:6).

Harvey, yerin sadece var olmakla kalmadığını, her zaman ve sürekli olarak toplumun güçlü kurumsal iktidarları aracılığıyla inşa edildiğini ileri sürmektedir. Bu açıdan yer, Tuan'ın düşüncesinin aksine, Harvey'e göre devamlılığın bir formu haline gelmektedir (Harvey, 1996, 293-294). Bu konuda Tuan yerin bir durak-durma olduğunu ifade etmekte ve her bir duruşun hareket geçişinin yer içinde mümkün kıldığını söylemektedir. Yer, atfedilen bir değer ya da amacın nesneleşmiş, cisimleşmiş hali olarak karşımıza çıkmaktadır (Tuan, 2001:23). Yer, nesneleşmiş olan üzerinde ikamet edilebilmektedir ancak mekân hareketi imkân sağlamaktadır. Hareketler çoğunlukla yerler üzerinde yönlendirilmektedir. Bu yüzden mekân, yer ile ilişkili olarak daha soyut anlamda yerin ağlarıyla tanımlanan bir alan olarak deneyimlenebilmektedir.

Hem fiziksel hem de sosyal çevre bir süreç sonucunda şekillenmektedir. Gündelik yaşamın içinde gerçekleşen bu durum farklı biçimlerde kendini göstermektedir.

Üretim ilişkilerinin de dahil olduğu bu süreçler farklı yerlerde somut olarak kendini göstermektedir. Böylece mekân anlam kazanmaktadır. Her bir parça bir diğeriyle birbirine bağlanarak mekânı oluşturmaktadır. Mekân pasif değil etkin ve aktif bir kavram olarak ele alınmaktadır.

Hem mekân hem de yer, maddi süreçlerden geçtikleri, insan faaliyetlerine dahil oldukları için ontolojik olarak konumlarını korumaktadır. Sosyal mekân kendi kendini üretmenin bir gücü olarak var olmaktadır, yani hem üretilen ürünlerin hem iletişimin hem de kaynakların akışının sağlandığı bir ağ kurmaktadır (Harvey, 2006; Lefebvre, 2015). Bu yüzden mekânın üretimi hem bir süreç hem de sürecin bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Mekân, bu anlamda hem akış hem de yer kavramına karşılık gelmektedir.

İnsan yaşamı, kendilerini güvenli hissettikleri barınak ile sürekli risk almak zorunda oldukları alan arasındaki diyalektik hareketlerden meydana gelmektedir (Tuan, 2001:54). Bu anlamda yer ve mekân insan hayatının ayrılmaz parçalarını oluşturmaktadır. Ancak Lefebvre mekân ve yer süreçlerinin politik bir durum olduğuna vurgu yapmaktadır; mekân zıtlıkları ve çelişkileri içeren sosyal güçleri içselleştirmektedir ve sosyal çelişkiler yer içinde bulunmaktadır. Mekân ve yer tamamen birbiri içine geçmiş kavramlar olarak görülmektedir. Birinin nedeni diğeri sonucunu olabirirken aynı zamanda benzer süreçlere de tabii olmaktadır.

Mekân ve yer ile ilgili yaklaşımlarda önemli olan onları ayrı ayrı düşünmektense kendilerine has özellikleriyle birlikte karşılıklı olarak nasıl iç içe geçtiklerini anlayabilmektir. Mekân kavramının içeriği neredeyse sürekli tasarlanan temsiller ile düşünülmektedir. Buna ek olarak gündelik yaşam, yer üzerinde sergilenen duygusal faaliyetlerin ve pratiklerin bir bütünü haline gelmektedir. Yer, belirli yerlerde yerleşik olan gündelik yaşam etkinliklerinde yaşananlarla benzerlik göstermektedir. Yani sosyal pratikler, yer ile çevrilmiş durumdadır ve yaşam yere bağımlıdır. Bu, Lefebvre'nin bakış açısıyla ele alınacak olursa yer, yaşanan günlük hayattan çok daha fazlasıdır ve yer içinde birbirine zıt hareketler sürekli kendini tekrarlar haldedir.

Somut olarak gündelik yaşam içinde karşılaşılan ve kullanılan yollar, köprüler, parklar, alışveriş merkezleri, üniversiteler fiziksel olarak inşa edilmektedir ancak aynı zamanda belli amaçlar ve nedenler doğrultusunda bunlar birer ürün olarak karşımıza çıkmaktadır. Hiç biri doğal olarak bulunmamakta ya da önceden verili olmamaktadır. Her birinde sosyal-politik amaçlar güden müdahaleler bulunmaktadır. Ancak bazı düşünürler bu görüşe karşı çıkmaktadır. Zira onlara göre bir yerin sosyal olarak inşa edilebilmesi için öncelikle öznelerin o yerde bulunmaları gerekmektedir (Malpas, 1999; Sack, 1997).

Toplumsal yaşamda yerin rolünün tahmin edildiğinden daha derin anlamlara sahip olduğu ve bunu doğrudan topluma, kültüre ya da doğaya indiregenemeyeceğini ileri süren Sack, bunların yer ve mekan aracılığıyla bir araya geldiğini iddia etmektedir (1997:2). Yerin toplumsal olarak inşa edildiğini ve anlamlandırıldığını savunan görüşün aksine burada öznelerin bir yerde bulunmadan hiçbir şey inşa edemeyeceği, yerin, anlam ve toplumun oluşturulmasında birincil konumda olduğu ileri sürülmektedir. Bu bakış açısına göre yer, varoluşumuzun deneyimsel karşılığına denk gelmektedir.

Lefebvre (2012, 2015), mekânı tasarlanmış ya da düşünülmüş olan ile bağdaştırırken, yer için yaşanmışlık kavramını kullanmaktadır. Lefebvre'nin yer kavramına ilişkin yaklaşımı mekân kavramına içkin bir değerlendirme içermektedir. Mekânda sosyal hareketlilik kendini göstermektedir, yer ise dinamizm için öncül değildir aksine bunun bir anlık bir hedefi ya da sentezidir. Sosyal bir dinamik olarak mekân kendini sürekli değişen ve gelişen yer aracılığıyla göstermekte ve sürdürmektedir. Gerçekleştirilen eylem aynı zamanda kendisinin inşası olarak mekânı üretmektedir. Bu konuyla ilgili olarak, Paris'in merkezinde burjuvalar için tasarlanmış olan bir mekân temsiline yapılan müdahale ve bu merkezin yeniden inşa edilmesiyle İranlıların gündelik yaşamına uygun yerel bir mahalleye dönüştürüldüğü örneği verilmektedir (Merrifield, 1993a:107-108). Burada mekân gündelik yaşama dair faaliyetlerin de dönüştürülmesiyle mekân temsilden temsil mekanına dönüşmektedir.

Mekânsal pratikler hem tasarlanan mekânda hem de yaşanan yer üzerinde birbirine karışmaktadır. Yerel insanların, azınlıkların, dezavantajlı grupların ve aynı zamanda baskın ideolojinin simge ve sembolleri, algılama biçimleri farklı mekânsal pratikleri kapsar hale gelmektedir; bu durum sembolik temsiline, baskın mekânsal pratikler ile gündelik yaşama dahil olmalarına zemin hazırlamaktadır (Merrifield, 1993:525). Böylece, yaşanmışlık edimi ile deneyim sembolik olarak mekân üzerinde harmanlanmaktadır. Öznelerin mekânsal sembolleri içselleştirme ve eyleme dökme süreçleri mekansallaşma ile paralel bir biçimde yönlendirilmektedir.

Soja (1996), Lefebvre'nin mekana dair düşüncelerinden⁴ yola çıkarak üçüncü mekan kavramsallaştırmasını yapmaktadır. Soja'ya göre mekansal tartışmalar nesnelere özne, maddenin zihne, gerçeğin imgeye ve mekanın yere göre karşılıkları içermektedir. Bu ikiliklerin üstesinden gelebilmek adına üçüncü mekan kavramını ortaya atmıştır. Üçüncü mekan⁵ yaşanan alan olmakla birlikte algılanan mekan ile mekansal pratikler arasında oluşan farklılıkları ortadan kaldırmaktadır. Birinci mekan, ölçülebilir ve haritalandırılabilir bir olguya karşılık gelmektedir. Sosyal sürecin mekansal bir sonucu olarak değerlendirilmektedir. İkinci mekan, tasarlanan mekandır, öznel ve düşünürdür. İmgeler ve temsiliyetlerin ağırlıklı olduğu mekana karşılık gelmektedir. Üçüncü mekan, bir diğer adıyla yaşanan mekan, mekan kavramına dair düşünmenin farklı bir boyutu olarak nitelendirilmektedir. Çünkü ikinci mekan, mekana dair farklı bakış açılarının birlikte anıldığı kavramsallaştırma olarak kabul edilmektedir. Soyut ve somut alanların birleşimi olan üçüncü mekan hayalin ve gerçekliğin birleştiği alandır ve bunun için mutlaka mekanın fiziksel varlığına ihtiyaç duyulmaktadır. Sonrasından gelecek olan tarihsellik ve mücadele üçüncü mekanı oluşturacaktır. Böylece öznelerin kendi benliklerini üçüncü mekanda kazanarak politik dışavurumlarda bulduklarını ileri sürmektedir. Böylece mekan ve yere ilişkin ikilikler ortadan kalkacaktır.

---

⁴ 'Mekânın Oluşum Süreci' başlığı altında Lefebvre'ye ait mekânın üçlü kavramsallaştırmasına ilişkin detaylar bulunmaktadır.

⁵ Soja'nın kullanmış olduğu *thirdspace* kavramı Türkçe'ye çevrilen kaynakların bir kısmında 'üçüncü alan' bir kısmında ise 'üçüncü mekân' olarak çevrilmiştir. Ancak Lefebvre'nin düşüncelerini (üçlü mekân anlayışı) kendisine referans aldığı düşünüldüğünde *thirdspace* kavramının üçüncü mekân olarak Türkçeleştirilerek kullanılması uygun görülmüştür.

Mekânsal pratikler, mekân ile yer arasındaki ilişkide önemli bir yere sahiptir. Öyle ki her iki kavram arasındaki geçişi sağlamakla kalmayıp aynı zamanda bu ilişkinin düzenleyici rolünü de üstlenmektedir. Mekânsal pratik, sosyal pratiği yıkıma uğrattırırken, sosyal pratik mekânsal pratik aracılığıyla öz yıkımını gerçekleştirmektedir (Lefebvre, 2015:341). Buradan yola çıkarak mekânsal pratiğin algılanan, sembolik alandan etkilendiğini söylemek yerinde olacaktır. Her bir mekâna, sosyal ve mekânsal pratiklere dahil olan semboller ve anlamları, baskın ideolojiye bağlı olarak değişmekle birlikte, ilgili mekânda var olan sanat eserleri, heykeller, dini yapılar, fotoğraflar gibi birçok farklı alanda vücut bulmaktadır. Bu şekilde baskın tutumlar, sembolik araçlar ile kendini gündelik yaşamın içine dahil etmekte ve amaçlanan hedeflere ulaşmak için mekânsal sembolleri kullanmaktadır. Böylece mekâna gündelik hayat içinde sembolik anlamlar yüklenmektedir.

Mekan ve yerin sosyal olarak şekillenmesinde özneler ile olan etkileşimlerinin önemi vurgulanmaktadır. Öznelerin gündelik yaşam pratikleri dahilinde anlamlandırdıkları mekan ile aynı zamanda kendi benliklerine de ulaştıkları belirtilmektedir. Mekan-yer ile özne etkileşiminde yer duygusunun oluşmasında öznenin bulunduğu yaş ve sahip olduğu deneyim belirleyici rol oynamaktadır. Küçük bir çocuğun *yer* dair sahip olduğu hissiyat ile yetişkinin yer duygusu tamamen birbirinden ayrılmaktadır. *Yere* dair atfettikleri anlamlarda duyguya ve mantığa verilen önem değişmekle birlikte bir yetişkin ile çocuğun, örneğin, eve dair oluşturmuş oldukları aidiyet duyguları birbirinden ayrılmaktadır. Benzer bir şekilde zaman duygusu da yer duygusunun oluşmasını etkilemektedir.

Yer duygusunun oluşumunda çocuk ve yetişkin arasındaki görülen farklılık aynı şekilde zaman duygusunun oluşumunda da geçerliliğini göstermektedir. Zamana dair ortak duyguların özneler arasında benzer bir şekilde gelişmediğini söylemek yerinde olacaktır. Bu da aynı zamanda yer duygusunun farklı biçimde oluşmasına zemin hazırlamaktadır (Tuan, 2001: 185-186). Bu açıdan bakıldığında, yerin, mekândan ayrı yaratılmadığı ancak yer duygusunun -zamana bağlı olarak- aktarımı için fiziki olarak bir alana ihtiyaç duyulmadığını belirtmek gerekmektedir. Bir mekâna ait yer duygusu farklı bir mekânda kendini gösterebilmektedir. Bu açıdan yer, zihinsel bir kurgu olarak

karşımıza çıkmaktadır. Sosyal varlık olan öznelerin sosyalleşme süreçlerini farklı biçimlerde içselleştirerek eyleme döktükleri göz önünde bulundurulduğunda, evrensel olarak ortak mekân ya da yer duygusundan bahsetmek mümkün görünmemektedir. Farklılıklar sadece özneler arasında ya da yaşa bağlı olarak ortaya çıkmakla kalmayıp, farklı eğitim durumları, cinsiyet, kültür ve inanç sistemleri gibi birçok unsur bu konuda çoklu aidiyet duygularının, sembol ve göstergelerin oluşmasında etkili olmaktadır.⁶ Bu şekilde farklı mekanlar oluşmakta, farklı mekânsal pratikler geliştirilmektedir.

Modern toplumdaki insanlar sürekli hareket halinde olduklarından yer duyguları oldukça yüzeysel kalmaktadır. Bir yere ait duygunun elde edilmesi oldukça uzun zaman aldığından, deneyimler daha zayıf ve geçici nitelikte tekrarlanmakta ve yıllar boyunca sürebilmektedir. Benzer olarak, bir yeri hissetmekten ziyade bilmek de uzun zaman almaktadır. Zamanla bir yere aşına olmak onu daha fazla dikkate almak ve kabul etmekle yakından ilişkilidir. Mekân ve yer tartışmalarında sıkça karşılaşılan ve çoğunlukla bir ‘yer kavramının bir metaforu’ olarak ele alınan ev gündelik yaşamın önemli bir alanını oluşturmaktadır (Cresswell, 2004:24).

Modern toplumlarda hareket ile yer duygusu arasındaki ilişki oldukça karmaşıktır (Tuan, 2001:182-183). Belli bir sosyal statüye erişmiş olan özneler bir rutin olarak evlerinde ikamet etmekte, fabrika ya da ofislerine gitmekte ve tatil bölgelerinde vakit geçirmektedir. Birbirlerinden tamamen farklı olan bu mekanlar zamanla sınırları olmayan bir özelliğe bürünmektedir. Uzun süre boyunca bu rutini takip eden özneler için buralara verilen kişisel önemde farklılık meydana gelmemektedir. Öyle ki, evde oturup televizyon izlemekle ofiste çalışmak arasında kafa karıştırıcı bir durum oluşmamaktadır. Yer duygusu kişisel bağlamdan çıkıp herhangi bir görünür sınırı olmayan ev, ofis, tatil yerleri üzerinden tanımlanmaya başlamaktadır. Bu durumda yer duygusu bireysel bölgelerin sınırını aşarak adı geçen yerlerin ön plana çıkmasına neden olmaktadır. Özel alan olarak evin kullanım amaçlarındaki olası dönüşümler, ev dair mekânsal anlamlandırmaların ve ev içi pratiklerin dönüşmesine neden olduğu öngörülmektedir.

---

⁶ Habitus kavramına ile açıklanabilecek bu konuya, çalışmanın ilerleyen kısımlarında özne ve mekân etkileşiminin mekânsal pratiklerin oluşumundaki etkisine bağlı olarak değinilecektir.

Ev, insanların kendilerini bağı hissettikleri, çoğu zaman aile ve bakım pratiklerinin ön plana çıktığı ve bu bakış açısıyla anlamlandırılan bir kavram olarak literatürde yer bulmaktadır. Temel olarak kök salmak, yerleşiklik, aidiyet ve düzen kurmak ile ilişkilendirilen ev, toplumsal kabuller bağlamında en fazla anlam atfının vücut bulduğu ve bunların sembolü haline geldiği yerlerin/mekanların başında bulunmaktadır. Yani ev sahiplenmeyi ve bağlılığı ifade etmektedir. Bu anlamda evin, süreç içinde aynı anlamlar ile çevrili olduğunu bu nedenle kök salmak, yerleşmek ya da yüksek aidiyet duygusunun sembolü olma rolünü hali hazırda devam ettirdiğini iddia etmek yerinde olmayacaktır. Eve atfedilen anlam ve buraya deliştirilen yer duygusu durağan bir yapıda değildir. Bu nedenle, ev için genel geçer bir şekilde belli karşılıklar üzerinden değerlendirilmesi mümkün görünmemektedir.

Bachelard (2013), temel düzeyde, mekan algısının oluşumunda evin anahtar rol oynadığını belirtmektedir. Öyle ki ev, pratiklerin en yoğun şekilde gerçekleştirildiği bir mekan olarak görülmektedir. Bir evin iç düzenlemesi, o yerin aynılığını ya da tekrarını yansıtmak yerine her birinin kendine özgü anılarını, imgelerini hayallerini bir araya getirmektedir. Evin her bir köşesi, içinde kullanılan nesnelere ve bu nesnelere atfedilen anlamlar ile ev içi eylemlerin kim tarafından çoğunlukla gerçekleştirildiği önem arz etmektedir. Bu noktada öznelerin buldukları alanlara dahil etmiş oldukları nesnelere önem kazanmaktadır. Buradan yola çıkarak evin bir yer olarak kendi bilincinin olduğunu ve bunu içindeki özneler ile etkileşime girerek oluşturduğunu belirten Eguier (2013:19) evi şu şekilde aktarmaktadır:

Ev bizi kapsayabilmek için sağlam olmalıdır, yani; kendimizi rahat hissetmemizi sağlayan bir alanın sınırlarını çizmek yoluyla bize güven verebilmek için “sert”, “yalıtkan ve dışarıya kapalı” olmalıdır. Ama dış dünya ile ilişkimiz temeldir ve ev bizi dış dünyadan koparmadan, uygun bir şekilde etkinliklerimizi geliştirmemize olanak tanımak için aynı zamanda “açık” ve “esnek” olmalıdır. Evin de bedenimiz kadar bize yararlı ve doyum kaynağı olmasını bekleriz. Bunun sonucunda habitat üzerinde bedenimizin “resmini” az çok yeniden üretiriz; beden hatlarımızı ve fizyolojisinin çizgilerini orada yeniden yaratırız.

Eugier'in bu düşüncesine benzer olarak Bachelard (2013:37,77), evin hem beden hem de ruh olduğunu dile getirmekte ve evin bir insan bedeninin sahip olduğu fizik ve ahlak enerjisini kuşandığını belirtmektedir. Bir yer olarak eve odaklanılırken ön plana çıkan onun fiziksel yapısıdır; duvarları çatısı vb. Ancak bunlar ortadan kaldırıldığından ortaya mutfak, salon, çalışma alanı gibi daha küçük bölümler çıkmaktadır. Bunlar, döngüsel zaman içindeki rutinin göstergeleri dönüşmektedir (Tuan, 2001:182). Bu görüş, eve dahil olarak evle etkileşim halinde iken ve fiziksel olarak ev içindeyken gerçekleştirilen deneyimlerin dinamik yapısını durağanlıklar üzerinden tanımlamaya çalışmaktadır.

Eve yönelik düşüncelerin çoğu, feminist düşünürler tarafından eleştirilmektedir. Ev ile birlikte anılan bakım aktiviteleri, toplumsal cinsiyet rolleri temelinde kadınlar ile bağdaştırılmaktadır. Ayrıca ev için yapılan tartışmaların eril bakış açısıyla gerçekleştiriliyor olması, çoğu kadının ev ya da yuva içinde ilişkilerin tamamen anlamaya ve saygıya dayalı olduğuna dair düşünceye sahip olmasının önüne geçmektedir (Rose, 1993:55). Bir yer olarak ev üzerine odaklanılan humanist yaklaşımlarda, bir yerin deneyimlenmesine ilişkin bakış açısı tek bir cinsiyet üzerinden gerçekleşmektedir ki buradaki özne erkektir (Cresswell, 2004:40). Bu yüzden Rose, bu bakış açısının bir yeri, öznelerin –kadın ve erkek- deneyimleme biçimlerinin farklı olduğunun gözden kaçırılmasına neden olduğunu ileri sürmektedir. Genel olarak karşı çıkılan tutum, bu tartışmalarda farklılığa ve öznel varlığa alan açılmamasıdır.

Bu çalışmadaki yaklaşım, yer ve mekân arasında kopuk ve bağımsız bir ilişki kurarak ya da aralarında bir karşıtlık olduğunu ileri sürerek, bunun gündelik yaşam içinde farklı tesirlerinin olduğunu ve özneler ile olan etkileşimlerinde birbirlerinden tamamen farklı bir yol izlediklerini iddia etmemektedir. Aksine mekân ve yer kavramlarının bir bütünün iç içe geçmiş parçaları olduğunu kabul ederek farklı teorik temellerin üzerinde yerin zihinsel kurguya paralel olarak özneler açısından yaşanmışlık deneyimi temelinde kullanıldığını göz önünde bulundurmaktadır. Lefebvre'nin bakış açısıyla yinelemek gerekirse yer, müdahalenin gerçekleştiği ve mekânın karmaşık üçlü yapılanmasında herhangi birine kenetlenebilecek bir kavramdır. Bu nedenle yerin mekân ile düşünsel bağlamda ilişkisini göz ardı etmeden mekânın toplumsal olarak

Üretilen bir ürün olduğu anlayışı temelinde bu çalışma şekillenmiştir. Mekânın kapsayıcı özelliğine bağlı olarak her türlü ilişkiyi, deneyimleri ve yaşamı üreten özelliğine odaklanılmıştır. Öznenin ve eylemin başat öğeler olduğu bu çalışma için gündelik pratiklerin sergilendiği, dinamizmin daima var olduğu, eylemin süreklilik arz ettiği, temsillerin, sembollerin ve deneyimin barındığı mekân, toplumsal bir ürün olarak ele alınarak çalışma inşa edilmiştir.

2.3. MEKÂNIN OLUŞUM SÜRECİ

Mekanların birbirlerinden farklı biçimlerde şekillenerek sosyal yaşamın birer parçası olmaları, toplumsal yaşamın, birbirine benzemeyen konumlandırımların bir araya gelmesiyle oluşmasına neden olmaktadır. Bu yüzden mekân, sosyal unsurlar ile şekillenirken öznelerin mekânı anlamlandırmalarına bağlı olarak tekdüze ve durağan oluşumların tamamen dışında kalmaktadır. Dâhil olunan sosyal çevreye ait kabuller, öznelerin mekân ile etkileşim biçimlerini şekillendirmektedir. Buna bağlı olarak, mekâna atfedilen her bir farklı anlamlandırma, mekânın kendine has özelliklere sahip olmasıyla dönüşüme uğramış diğer alanlardan ayrılmasına zemin hazırlamaktadır. Öznelerin atfettiği anlamlar çeşitlendikçe farklı mekân oluşumları ortaya çıkmaktadır.

Mekân, bir noktadan başka bir noktaya gerçekleştirilen hareketlerin oluşturduğu yansımının bir ürünü olarak kabul görmektedir. Bergson (1991:189), bununla ilgili olarak mekânların doğrusal bir hareket ile gelişmediğine aksine birbirini kesen, birbirine karşı gelen hareketlerden oluştuğuna, bu durumun mekânı sayısız kere bldğne dikkat çekmektedir. Mekânda var olan tüm eylemlerin neredeyse sonsuz çeşitlilikte olması mekânın sürekli çoğalarak artmasına neden olmaktadır. Mekânın bu karakteri, çokluğu barındıran dinamiği ve birbirinden ayrı olan fakat aynı zamanda kesişen özelliği kavramsal olarak öneminin artmasının temelinde yatmaktadır.

Daima dönüşüme ve farklı yapılanmalara açık olan mekân, içinde mümkün olduğunca farklı ifade biçimlerine yer verirken aynı zamanda birbiriyle örtüşen ve karşılıklı etkileşime geçebilecek ilişkiler bütününe de zemin hazırlamaktadır (Massey, 1999:28). Mekânın bu özelliği, aynı mekânın farklı bireyler ya da sosyal gruplar tarafından farklı tanımlanıp kullanılabileceği gibi farklı zamanlarda dönüşüme uğrayıp

bir öncekiyle bağlantısı olmayan yeni bir kullanım amacına ve değerine bürünebileceğinin işaretini vermektedir. Her bir dönüşüm, mekâna atfedilen anlamların özelliklerini taşıyan göstergelerin de dönüşüp değişmesini kaçınılmaz kılmaktadır. Bir mekânın sosyal süreçler dahilinde sahip olduğu sembolik anlamlar, mekânın oluşumuna ve yeniden üretilmesine zemin hazırlamaktadır.

Toplumsal anlamlar ve nesnelere ile öznelere atfetmiş olduğu anlamların ürettiği mekân, sosyal bilimler içinde edinmiş olduğu konum itibari ile farklı bakış açılarıyla değerlendirilmiştir. Mekân kavramının ne şekilde ortaya çıktığı ve kullanım biçimlerinin nasıl oluştuğuna dair geliştirilen kuramların çeşitliliği, bu kavramın ve oluşumunun sosyal değişimden ve geçiş dönemlerinden ne şekilde etkilendiğini ortaya koymaktadır. Buradan yola çıkarak, mekân kavramının toplumsal olana ait bilgileri içerdiğini belirtmek yerinde olacaktır. Birçok dinamiği içinde barındıran bu kavram irdelendiğinde, sahip olduğu derinlikli yapısını gözler önüne sermektedir. Bu amaçla mekânın, toplumsal yaşam içinde sahip olduğu konumu anlayabilmek adına mekânın oluşumuna dair farklı tanımlama ve değerlendirme biçimleri ele alınmaya çalışılacaktır.

Lefebvre'nin mekâna dair öne sürdüğü görüşlerin mekânsal kavramsallaştırmalarda önemli bir yeri olduğu gözlemlenmektedir. Kendisinin mekân konusundaki yaklaşımlarına ilişkin, post-modern coğrafyanın başlangıcı, tarihselcilığe karşı yapılan hamlenin ve mekânın yeniden ileri sürülmesinin en büyük asil kaynağı olduğuna dair yapılan değerlendirmeler bulunmaktadır (Soja, 2017:61). Lefebvre, mekân ile doğanın birbirine paralel dönüşüme uğramasıyla tarihsel koşulların oluştuğunu ileri sürmektedir. Bu da Süalp'in (2004) belirttiği üzere, yaşanan genel ortamın -yani yeryüzünün, beşerî coğrafyanın, üzerinde günlük deneyimler oluşmakta; sokak ve mahallelerin ayrışması sonucunu doğuran her türlü mekânsal üretim ve ilişki üretiminin gerçekleşmesiyle ortam dönüşüme uğramaktadır.

Lefebvre, mekânın tek başına ele alınamayacağını dile getirerek diyalektikleştiğini ileri sürmektedir. Mekânın iki anlamı bulunmaktadır; toplumsal ve zihinsel üretim. Kültürel olan ile öznelere zihinsel süreçlerini birbirine bağlayan mekân, benzer bir

şekilde toplumsal olan ile tarihsel olan bir araya getirmektedir (Lefebvre, 2015:25). Aktarılmak istenen mekânın geometrik ve edilgen olmadığıdır. Mekân sürekli yeniden üretildiği için içinde tüm gerilimleri barındırmaktadır. Mekân üzerinde gerçekleşen her türlü anlamlandırma, sahiplenme, aidiyetlik ya da siyasi, ekonomik ilişkiler bütünü bir mücadeleye karşılık gelmektedir.

Lefebvre'ye göre mekâna ilişkin kavrama sürecini yönlendiren Kartezyen mekân anlayışıdır. Bu anlayışın çıkış noktası Descartes'in düşünen şey (res cogitas) ile yayılımı olan şey (res extensa) ayrımıdır (Descartes, 1996:16). Yani içinde temel olarak barındırılan düşünce ikilikler, ikiye bölmeler ve indirgemelerdir. Lefebvre (2015:33), Kartezyen düşünceyi, bu yaklaşımda yapılan indirgemeler, sınırlamalar gibi düşünme biçimleri olsa da mekânın algılanması açısından düşünsel anlamda bir dönüm noktası olarak kabul etmekte ve şu şekilde değerlendirmektedir;

Aristotelesçi geleneğe göre, hissedilir olguları adlandırmayı ve sınıflamayı mekân ve zaman sağlıyordu, fakat statüleri belirsiz kalıyordu; bu alanda, bunlar ya bu hissedilir olguları sınıflandırmanın ampirik tarzları olarak ya da bedendeki organların verilerinden üstün, yüksek genellemeler olarak kabul ediliyordu. Kartezyen akılla birlikte, mekân mutlak olanın alanına girer. Özne karşısında Nesne'dir; "res cogitans"ın karşısında "res extensa"dır, onda bulunandır, duyuları ve bedeni içerdiği için hâkim olandır.

O halde mekânın somut mu yoksa soyut mu olduğu sorusu akla gelmektedir. Kartezyen düşünce burada verilecek cevabı netleştirmektedir çünkü mekân artık mutlak olan ile iç içe geçmektedir. Yani tüm duyuları, cisimleri ve bedeni kuşatandır (Kurtar, 2013:351). Bu şekilde mekânın, kendisini nasıl gösterdiğinin sonucuna varılabilmektedir. Kartezyen bakış açısında Kant, mekânı ve zamanı, dış dünyaya dair bilgilerimizin önkoşulu olarak belirtmektedir. O halde mekân, ne bize duyu verilerinin verdiği bir bilgi ne de ussal olarak ulaşabileceğimiz bir bütündür, bir kategori olarak karşımıza çıkmamaktadır. Mekâna dair Kartezyen düşünce ile değişen bakış açısı, mekânın matematik ya da geometri üzerinden değerlendirilmesinin ciddi bir açmazda olduğunun göstergesi olarak kabul edilmektedir.

Mekânın önceleri belli sınırlar dahilinde ve kategorik anlamlar yüklenerek matematiksel içerikle ele alındığı görülmektedir. Bu yüzden mekân sadece matematik üzerinden düşünülen ve kaynağının da matematik, fizik ve geometri olduğu kabulü yer bulmaktadır. Modern matematikçiler ise, mekânı tanımlarken belirsizlik ile anarak, kavramın toplumsal kullanım alanından tamamen uzaklaştırarak durumu daha sorunlu bir hale getirmektedir. Toplumsal olanın, bu bilimlerin dili ile ele alınmış olması ve içeriğinin toplumsal kapsamından uzaklaştırılarak sadece fiziki koşullar ya da belirsizlik ve boşluk ile anılması, kavramın toplumsal yaşam üzerindeki etkisinin ve özne ile olan ilişki bağlamının ortaya çıkmasının önünde ciddi bir engel teşkil etmektedir. Fiziksel mekân anlayışı, mekânsal analizlerin sadece nesnellik üzerine kurulmasına neden olmuş ve toplumsal değerlendirmelerde mekânsal örgütlenmelerin toplumsal bir ürün olarak yorumlanmasının önüne geçmiştir (Soja, 2017:111). Bu nedenle, Lefebvre, mekânı, matematik ve geometrik akıldan uzaklaştırarak onun toplumsal bir kavram olduğunu göstermek amacıyla yapmış olduğu araştırmalarda hem mekânın zihinsel olarak kabul edilip edilmediğine hem de tarihsel süreç içindeki değişimine odaklanmaktadır. Ona göre, doğanın ve bilişin mekânı, mekânsallığı toplumsal üretime dahil ederek bu süreçte önemli ölçüde dönüşüme uğramaktadır.

Özne ve mekân arasında sıkı bir ilişki mevcut iken aynı zamanda mekân kavramının sadece nesnel boyutta değil zihinsel boyutta da ele alınması gerekmektedir. Buna ilişkin Foucault'un geliştirmiş olduğu bazı düşünceler mekânın öznenin ve sosyal olandan bağımsız düşünülemezliği kabulü ile benzerlik göstermektedir. Foucault (2016:178), bilginin mekân olduğunu ve öznenin burada konumlandığını belirtmektedir. Ancak burada mekân olarak neden bahsedildiği belli olmamakla birlikte mekânın toplum için ya da nesnelere ile işi olan insanlar için ne anlama geldiği düşünülmemektedir (Lefebvre, 2015:35). Bu şekilde özne ve mekân ya da düşünen şey ile nesne karşı karşıya getirilmektedir.

Foucault (2005:294), mekânın sadece fiziksel bir alan olmadığını belirterek toplumu ve özneliği kuran iktidar ilişkileri kapsamında değerlendirilmesi gerektiğini ileri sürmektedir. Mekâna biçim veren bu ilişkilerdir. Ayrıca Foucault, mekânı, insanları tahakküm altına alan yapılar olarak kabul ederek, disiplinin uygulandığı bedenlerin

kullanıldığı, öznelere iktidara bağımlı olduğu bir kavram olarak görmektedir. İktidar ilişkileri üzerinden şekillenen mekân, oluşturulan her bir ilişki biçimine, farklı oluşumlara tabii olmaktadır. Ancak, meydana gelen her bir farklı mekânsal ilişki, mekânı bir diğerinden daha üstün ya da daha altta olduğu sonucunu göstermemektedir. Mekânı şekillendiren ilişkiler, diğer mekânlarda oluşan ilişkiler ile etkileşime girerek birbirlerinin dönüşümünü olanaklı hale getirmektedir. Bu şekilde bir mekân, bir diğer mekânı ya da ilişkiler bütününe kapsar ve yansıtırken bir yandan da onu yok saymaktadır.

Foucault'un mekân ile iktidar ilişkilerine yönelik geliştirmiş olduğu düşünceye karşılık Massey'den eleştiri gelmektedir. Massey (1992, 1999), bu tarz yaklaşımların mekânın edilgen yapıda sosyal olarak inşa edilmesine sebebiyet verdiğini ve belli bir kalıp üzerinden mekânın ele alınmasına neden olduğunu belirtmektedir. Mekân kavramının barındırdığı iç içe geçmişlik hali, belli başlı kavramlardan ziyade, topluma dahil olan her bir öge ile düşünülmesi gerekliliği; Massey tarafından mekânın sadece iktidar üzerinden yahut iktidar ilişkileri üzerinden düşünülmesinin olumsuz yanını göstermesiyle vurgulanmaktadır.

de Certeau, Foucault'un mekânlar üzerinde iktidar ilişkileri yaratıldığı ve mekânların bu ilişkilere bağılı olarak düzenlendiği ve öznelere baskılandığı kabulüne karşı çıkmaktadır. Aksine de Certeau, toplumsal mekân ile insan yaratıcılığını ve eylemini daha açık olarak ele almaktadır. Ona göre yürümek mekânın gerçekleşmesini sağlamaktadır, yürüme eylemini yapan kimse yol boyunca karşılaştığı durumları değiştirme kapasitesine sahiptir ve böylece göstergelerin anlamlarını değiştirebilmekte, yenilerini üretebilmektedir (de Certeau, 2008: 193-194). Mekân, öznelere sınırlandıran değil, sahip olduğu etkileşimli yapısı ile onlara yeni mekânların oluşumunu sağlayan ve özgürleştirebilen bir yapıya sahiptir. Mekânın toplumsal ilişkilerin ve toplumsal yapının sonucu ve aracı olarak görüldüğünde oluşan ilişkilerin maddi dayanağı ve toplumsal yaşamları hem mekân oluşturucu hem de mekân tarafından belirlenen birer olgu olarak görülmelidir (Soja: 2017:173).

Heidegger'in mekân ve zaman kavramları için değinmiş olduğu noktalar, mekânın tarihsel süreç içinde üzerine söylenmiş olan betimlemeler arasında bir dönüm noktası sayılabilecek niteliktedir. Daha önceden Kartezyen düşünce ile dönüşüme uğrayan mekân kavramına yönelik değerlendirmeler, Heidegger tarafından tekrar gözden geçirilerek, mekânın öznenen bağımsız düşünülemediği sonucuna varılmaktadır. Zira Heidegger (2002:146) mekânın ne özne olarak insan varoluşunda olduğunu ne de dünyanın mekânda olduğunu belirtmektedir. Yani, mekânı kendi içinde oluşan ve kendisinin de bir başka varlıkta, öznenen oluşundan bağımsız varlığından söz etmek mümkün değildir. Bu yüzden, mekânın insan varoluşunun (dünya içinde varlık) içinde çözümlenmesi gerekmektedir. Heidegger için zaman ve varlığın sahip olduğu tarih önemlidir, fakat mesken tutmak da varlığın en önemli özelliklerinden biridir, faniler bu sayede vardır (Lefebvre, 2015: 144). Bu açıdan değerlendirildiğinde, mekânın varoluşsal bakış açısında dâhil öznenen bağımsız düşünülemediği ve birbirlerine içkin oldukları açıkça görülmektedir.

Toplumsal yaşam içinde var olan öznelerin mekân edinerek varoluşlarını gerçekleştireceklerine dair düşünce Heidegger'in bir mekân olarak evi anlamlandırma sürecini detaylı bir biçimde incelemesi ile daha anlaşılır bir hale gelmektedir. Heidegger (1971) mesken edinme ve düşünme eyleminin bir parçası olan inşa eylemine odaklanmaktadır. Mekânı anlamlandırma ve onunla etkileşime girerek düzenleme eylemi, öznenin kendine has özelliklerini pratiğe dökme etkinliği ile gerçekleşmektedir. Ortaya çıkan mekân ve bu mekâna dâhil olan şeyler (nesnelere, ilişkiler, özneler) çok yönlü olarak aralarında ilişki kurmaktadır. İnşa etme eylemini, öznenin varlığının oluşumunun temeli olarak kabul etmektedir. Heidegger, varoluşa dair her ne kadar zaman kavramını ön planda tutsa da öznenin oluşumunda mekân inşa etme faaliyetini temel olarak almaktadır. İnşa etmenin ardı sıra gelen mesken edinme Heidegger'e (1971:152) göre yer için mekân oluşturma faaliyetidir, böylece bir yere ait olunur ve kök salınır; farklı yerler bir sınırdaki bir araya gelmektedir.

Hem Heidegger hem de Lefebvre mekân kavramını üretim ile düşünmektedir. Bu yüzden üretimin olduğu her yerde baskın ideolojiler ya da tutumlar kendini gösterecek, mekâna dâhil olan bedenler bulunmuş oldukları mekânda her birine göre ayrı ayrı

kendilerini şekillendirmek zorunda kalacaktır. Lefebvre'ye (2015:58) göre düşünce niyete dönüşerek mekân içinde yayılmaktadır. Zihinsel faaliyetler ile toplumsal faaliyetler arasında kurulan bağ ve davranışların temelindeki niyet mekâna yayılmaktadır. Böylece mekân, bedende başlayan bir ritimler yığını olarak şekillenmektedir (Lefebvre, 2017).

Bu yayılım toplumsal mekân ile zihinsel mekânın bir araya gelmesini sağlayarak söz ve yazının pratik ile örtüşmesinin önünü açmaktadır. Bulunulan mekânlarda sürekli nasıl daha iyi yaşayacağımızı ne yiyip içeceğimizi ne giyeceğimizi ya da evi nasıl döşeyeceğimizi düşünerek kendimizi sosyal yaşamda ne yapacağımıza dair programlıyoruz, programlanıyoruz (Lefebvre, 2007:122). Mekânsal alanda gerçekleşen bu tür eylemler mekân ile özne arasındaki etkileşimi sürekli hale getirmektedir. Bu nedenle mekânsallık, bir dönüşüm sürecinin ürünü olduğu gibi maddi yaşamın bağlamları içerisinde her zaman başka dönüşümlere de açıktır. Hiçbir zaman asli ya da daimî olarak belirlenmiş değildir (Soja, 2017:164)

İçinde farklı ilişki biçimlerini barındıran mekân, toplumsal yapı içinde var olan siyasi, kültürel, stratejik anlamları da içinde taşıdığından toplumsal bir ürün olarak karşımıza çıkmaktadır. Özneler, birbirleriyle oluşturdukları etkileşimler ile harekete geçmekte ve kendi geleceklerini, yaşamlarını ve tarihlerini yaratmaktadır. Bu noktada mekânın üretimi, öznelerin eylemleri ile paralellik taşımaktadır. Ortaya çıkan tarihsel süreç hem mekânın oluşumunu anlatmakta hem de mekânın bu süreci nasıl şekillendirdiği göstermektedir. Bu yüzden mekânın toplumsallaşması ya da toplumsal bir mekân haline gelmesi Lefebvre'nin (2015:111) deyimi ile üretim kavramı ile gerçekleşmektedir; mekân, üretim kavramına dâhil olarak kavramı işgal etmekte ve belki de kavramın özü haline gelmektedir. Bu şekilde üretim kavramının içine dâhil olan mekân, toplumsal mekanların iç içe geçmesi sonucunu doğurmaktadır. Toplumsal mekânlar, özneler ile farklı mekânsal ilişkilere sahip olsalar da toplumun genel yapısından bağımsız var olamadıkları için her bir mekânın diğeri ile olan ilişkisi de devam etmekte ve birbirlerinin varlıklarına dâhil olarak oluşmakta ve üretilmektedirler.

Lefebvre'nin mekâna yönelik sürekli tekrarladığı toplumsal mekânın toplumsal bir ürün olduğudur. Tarihsel süreç içinde mekâna dair, Kartezyen düşünceden sonra, önemli bir dönüm noktası olarak görülebilecek bu yaklaşım, mekânın sosyal bir olgu olarak ele alınmasının önünü açmaktadır. Üçlü mekân oluşumu, toplumsal olarak mekân üretiminde değinilmesi gereken önemli bir aşamayı göstermektedir (Lefebvre, 2015:63). Öznelerin pratiklerinden meydana gelen ve toplumsal mekân ile özne (toplumun her üyesinin) arasındaki etkileşim için ihtiyaç olunan performansı gerektiren mekânsal pratik iken üretim ilişkilerine, bunlar için dayatılan bilgi biçimlerine, işaretlere, kodlara bağlı olarak mekân temsilleri oluşmaktadır. Son olarak, karmaşık sembolizmleri temsil eden, hâkim pratikler karşısında direnişleri ve ihlal biçimlerini ortaya çıkaran ise temsil mekanlarıdır. Mekânın üçlü oluşumu bir araya gelerek mekânın toplumsal bir biçimde üretilmesini sağlarken aynı zamanda birbirleriyle olan etkileşimlerini de sürdürmektedirler.

Lefebvre'nin üçlü mekân oluşumundaki mekânsal pratik; öznelerin, mekanı merkeze alarak sahip oldukları pratikleri şekillendiren bir nevi algılanan mekandır ve gündelik yaşam pratiklerinde kendilerini gösterirler, burada alışkanlıklar oluşurken mekan ile gerçekleştirilen etkileşimin öznedeki neden olduğu biçimlenmeler göze çarpmaktadır; mekân temsillerinde ön plana çıkan zihinsel ve kavramsal dünyadır, mekânsal tasarım gerçekleşmekte, mekanın düzenlenmesini ve biçimlenmesini içeren tasarlanan mekan ortaya çıkmaktadır; temsil mekanlarında ise her bir aşamanın etkileşime geçtiği ve farklı göstergelerin yaratıldığı yaşanan mekan şekillenmektedir, sembolik anlamın kendini gösterdiği ve nesnelerin fiziksel varlıklarının değil yansıttıkları sembolik anlamların önem kazandığı görülmektedir.

Mekânsal pratik ile toplum kendi mekânını yaratmaktadır ve eğer o topluma dair bilgi edinilmek isteniyorsa öncelikle mekânsal pratiğin mekânı irdelenmelidir. İçinde barındırdığı gündelik yaşama ilişkin mekânsal pratikler, o toplum ve mekânla etkileşim halinde bulunan özneler hakkında bilgi vermektedir. Mekân temsilleri ise bir toplumda baskın olan mekâna karşılık gelmektedir. Tasarlanmış mekân olarak da görülen mekân temsilleri, simgesel anlamlar taşımaya meyilli görünmektedir ancak temsil mekânları; simge ve semboller ile yaşanan mekân olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu mekân, mekânı temsil ettiğine inanılanlar tarafından kullanılmakta ve bu nedenle maruz kalınan mekân olarak da tasvir edilmektedir. Örneğin, bir mekânın filozoflar ya da yazarlar tarafından kullanılması gibi (Lefebvre, 2015:67-68).

Zaman içinde farklı mekân biçimleri birbirini takip etmekte, doğa giderek toplumsal olanın içinde kaybolmaktadır (Urry, 2015:48). Bu yüzden, yaratılmış mekânlar toplumsal yaşam içindeki varlığını sürdürmektedir. Lefebvre tarafından, doğadan kopuş ile ortaya çıkan yaratılmış mekânlar, temel düzeyde, modern yaşamın bir parçası olarak kabul ettiği kapitalist ilişkiler çerçevesinde ele alınmaktadır. Buna bağlı olarak farklı mekân ve mekânsal ilişkilerin oluşumunun her birinin toplumsal olarak ele alınması gerektiğini savunmaktadır.

Doğa ile yaratılan mekanlar arasındaki ilişkinin dönüşümünü şu şekilde özetlemek faydalı olacaktır; yüzeysel ve insan üretiminin tamamen zıttı olarak görülen doğa, kapitalist üretim ilişkileri ile yaratılan toplumsal mekanlara dahil edilmektedir. Örneğin, üretilemeyeceği kabul edilen doğal bir manzara mübadele değerine dahil edemeyerek sadece kullanım değeriyle birlikte anılmaktadır. Halbuki iktisadi gelişme ve sermaye birikimine bağlı olarak doğa toplumsal olana dahil olmaya başlamakta ve toplumsal üretimin bir parçası haline gelmektedir, bu da maddi peyzajın gelişerek doğanın üretilmesini sağlamaktadır. Yani mekân ve toplum doğanın üretilmesinde bir araya gelmekte, kullanım değeri ile mübadele değeri burada buluşmaktadır (Smith, 2017:67). Zira mekân, bir grubun ya da bir sınıfın üyesi olan öznelerden önce gelerek onların varlığının, faaliyetlerini ve pratiklerinin öncülünü oluşturmaktadır (Lefebvre, 2015: 85).

Mekânın farklı etkileşim biçimleriyle dönüşüyor olması, tek başına mekân adına ulaşılabilecek bilginin değil aynı zamanda o toplumun, o topluma dâhil olan öznelerin ve sosyal yaşamın da bir dönüşümünü sunmaktadır. Bu nedenle, mekânda gerçekleşen her bir hareketlilik, kendisinden ayrı düşünülemez ve sürekli etkileşim halinde olduğu diğer olgu ve dinamikleri de etkilemektedir. Mekânın toplumsal bir ürün olduğunu sürekli vurgulamasının altında yatan neden, bunun sadece ekonomik bir üretim değil aksine içinde tüm üretim biçimlerini barındırıyor olmasıdır. Mekânın

üretimi ve mekânsal üretim, mekânın barındırdığı tüm unsurların üretimi anlamı anlamına gelmektedir. Yani bilginin, ilişkilerin, sembollerin, anlamların, günlük yaşamın ve şeylerin yeniden üretimi, kendilerini yeniden üretmeleri anlamına gelmektedir (Süalp, 2004:91). Burada esas olarak kastedilen durum, bir sosyal atmosfer üretmektir. Yani şehir merkezleri, meydanlar, kurumlar, bilgi üretmek; topluma dâhil olan her şeyin üretilmesi anlamına gelmektedir (Elden, 2004:98). Öznelerin, sosyal yaşamda eylemlerini gerçekleştirebilecekleri ve yaşamlarının sürekliliğini sağlayabilecekleri her bir detay mekânsal oluşumlar ile gerçekleşmektedir.

Mekânın oluşumunda var olan süreçler ve unsurlar, öznenin bağımsız düşünülmemesi için her yeniden üretimde farklı biçimlere bürünebilmektedir. Ancak, mekânın oluştuğu bir hammadde bulunmaktadır; iktisadi olanı, tekniği, stratejiyi içeren ürünlerdir ki bunlar da siyasal ve stratejik alanlardır (Lefebvre, 2015:110). Öyle ki bir toplumun geçirdiği tüm evreleri kapsayan, sanayileşmeden devletleşmeye varan ve bu süreçte hâkim olan tüm kültürel ve toplumsal kabulleri içermektedir. Bu yüzden mekân dâhilinde sürekli bir üretimden bahsetmek mümkündür. Mekân hem özneler arası ilişkilerde hem de yerelden küresele gerçekleşen ilişkilerde oluşturduğu zıtlıklar, çeşitli etkileşimlerin üretimi bağlamında düşünüldüğünde son derece 'açık' bir kavram olarak nitelendirilmektedir (Massey, 2005:45). Her daim inşa sürecinde olan mekân, Massey tarafından, hiçbir zaman bitmeyecek (hareketlilik ve etkileşim devam edecek) ve açık hali sonlanmayacak bir kavram olarak görülmektedir.

2.4. MEKÂN VE ÖZNE ETKİLEŞİMİ

Mekân, içinde gösterilenleri ve gösterilmeyenleri barındırırken her biri, özneler tarafından farklı algılanmaktadır. Öznelerin mekân ile olan ilişkileri, mekânın ne şekilde sosyal yaşamda varlığını sürdüreceğini de belirlemektedir. Özneler, mekânı ve mekâna ait nesnelere algılayarak farklı süreçlerden geçmekte ve bu süreçlere duygusal yapıları, davranış eğilimleri dâhil olmaktadır. Bu yüzden, öznenin içinde bulunduğu kültür ve sosyal yapı, diğer özneler ile gerçekleştirmiş olduğu ilişki biçimleri, mekânın anlamlandırılmasında önemli rol oynamaktadır. Tüm bu unsurlar mekâna yönelik

algılamaları şekillendirirken öznenin faaliyetlerinin ve yaşamının bir ürünü olarak da karşımıza çıkmaktadır.

Öznenin kendini mekâna yansıtması ve o mekânda kendini görmesi, mekândan beslenerek yaşamını sürdürmesi, öznenin mekân ile özdeşleşerek kimliğini, varlığını mekân üzerinden pekiştirmesine zemin hazırlamaktadır (Şengül, 2010:529). Mekân, üzerinde herhangi bir hareket olmadan ya da anlamlandırılmadan varlığını sürdürebilecek nitelikte değildir. Öznelerin mekân ile kurmuş oldukları bağ sadece kendilerini var etmekle ve mekânı üretmekle kalmamaktadır, mekânın da öznelere harekete geçirme potansiyeli bulunmaktadır. Mekân eylemi çağırmakta ve düşünce eylemden önce faaliyete geçmektedir (Bachelard, 2013:42). Burada hayal gücü devreye girmekte ve günlük pratiklerin gerçekleşmesine zemin hazırlamaktadır. Lefebvre'nin (2015:58) belirtmiş olduğu gibi mekân zihinsel süreçlerden ve bunların eyleme geçmesinden bağımsız düşünülemez, çünkü mekân niyetlerin davranışlara dönüşmesiyle kendini var etmektedir.

Sosyal yaşamın ve öznenin varlığını sürdürmesinin temel bileşenlerinden biri olarak kabul edilen mekân, gerçekleştirilecek eylem ve varoluşun kaynaklarını oluşturması açısından ihtiyaç olunan tüm özellikleri içinde barındırmaktadır. Mekânsal olarak varlığını sürdüren her bir varlık bir mekânı işgal etmekte ve aynı zamanda gerçekleştirmiş olduğu ilişki ile bir yandan da mekânı tüketmektedir. Hem üreten hem de tüketen olarak özne, mekânı sürekli yeniden şekillendirerek ve kendisi de dönüşerek kendi pratikleri için alan kazanarak kendi varlığını yansıtmaktadır. Bu nedenle mekân, eylemin ve varoluşun temel unsuru (hammaddesi) olarak kabul edilmektedir (Bilgin, 1990:63). Böylece toplumsal yaşamda farklı mekânsal ilişkiler kendini üretmekte, farklı yorumlamalar karşısında farklı mekânlar ortaya çıkmaktadır.

Toplumsal pratikler her zaman önceden planlanarak yaşanan eylemler değildir. Günlük yaşamda gerçekleştirilen faaliyetler ya da bir toplum için dönüm noktası sayılabilecek olaylar daima önceden tasarlanmış biçimde sosyal yaşamda kendini göstermemektedir. Tıpkı toplumsal pratikler gibi mekân da önceden planlanarak yaşanmamaktadır aksine tasarlanmadan önce yaşanmaktadır (Lefebvre, 2015:64).

Mekânı üreten ve toplumun da bir parçası olan özne, kendi deneyimi ile düşünceleri ile mekânın içinde yer edinmektedir ve bunu çoğu zaman planlamadan hatta farkında olmadan gerçekleştirmektedir. Özne bu şekilde mekâna yerleşerek mekânın oluşumu için gerekli adımları atmaktadır.

Mekân ile özne arasında durmaksızın devam eden etkileşim kendi içinde tekrar tekrar tepkilerin açığa çıkmasına sebebiyet vermektedir. Bu tepkiler var olan ilişkinin yinelenerek farklı biçimlerde gerçekleşmesinin önünü açarken toplumsal pratiklerin mekânı yeniden üretmesine neden olmaktadır. Bu, Lefebvre (2015:135) tarafından gerçek mekân yani “toplum tarafından yaratılan, toplumsal ve politik pratiğin mekânı” şeklinde tanımlanmıştır. Bu yüzden, mekânlar içlerinde öznelere ait benlikleri barındırmakta ve bunlar mekânı biçimlendirmektedir.

Mekânı biçimlendiren öznelerin sahip oldukları farklılıklar mekânsal yapının çeşitlenmesini beraberinde getirmektedir. Mekân üzerinde kurulan her bir ilişki biçimi içerisinde soyut anlamları içermektedir. Bu anlamlar mekân üzerinde tekrar şekillendiğinden, sosyal gerçekliğin inşa edildiği mekânlar oluşmaktadır. Bu yüzden mekân politiktir. Gündelik yaşamda çok farklı ilişki biçimleri mekânlar aracılığıyla sosyal hayata dâhil olmakta ve günlük yaşamın bir parçası haline gelmektedir. Bu yüzden mekânlar çoğu ilişki biçimi normalleştirerek ve sıradanlaştırarak toplumsal yaşama dâhil etmektedir.

Mekânın toplumsal olan ile ilişkisi yadsınamayacak olduğundan, kültür ve mekân arasında kaçınılmaz üretim ilişkisi bulunmaktadır. Sosyal mekânın yeniden üretiminde etkili olan bu ilişki, öznelerin gerçekliğe ulaşmasına yardımcı olurken, kendi sosyal mekanlarını oluşturmak ve burada yeniden üretimi sağlamak adına sosyal bir programlamaya mekân aracılığı ile ulaşmalarına vesile olmaktadır (Alexander, 2010:35). Öznelerin sosyal düzenlemelere dahil olduğu mekân üzerinde gerçekleştirilen tüm yeniden üretim ilişkileri oldukça karmaşık bir süreç izlemektedir. Daha önce belirtildiği gibi, mekânı oluşturan ve mekândan etkilenerek yinelenen üretim süreçleri toplumsal yaşama dahil olan, kurumlar, ekonomi gibi yapıları kapsarken aynı zamanda düşünceler, semboller ve anlamları da kapsamaktadır. Bu

yüzden zihinsel ve fiziksel süreçler ile toplumsal dönüşümü kapsayan süreçler iç içe geçmiş durumdadır. Mekânın sahip olduğu bu karakteristik yapı, kendisinin sonsuz kere bölünüp yeniden oluşmasına olanak sağlamaktadır.

Mekân ile özne arasındaki etkileşim, toplumsal mekânın üretimini olanaklı hale getirmekte, öznenin toplumsal yaşam içinde deneyimlediği tüm etkileşim biçimlerinin mekâna sirayet etmesiyle sonsuz etkileşim gerçekleşmektedir. Özne ile mekân arasındaki güçlü bağ karşılıklı olarak birbirlerini üretmelerini sağlamaktadır. Böylece mekân, öznelerin benliklerine, bakış açılarına ya da deneyimlerine göre farklı anlamlandırmalar ile toplumsal bir ürün olarak varlığını sürdürmektedir. Bununla ilişkili olarak Soja'nın, *Postmodern Coğrafyalar* (2017:174) kitabında, mekâna ve mekansallığa dair varmış olduğu sonuçlar yararlı olacaktır; bir toplumsal ürün olarak mekansallık toplumsal ilişkilerin hem sonucu hem ön kabulü hem de bir yansımasıdır. Mekansallığı oluşturma süreci çelişkilerle doludur ve bunlar toplumsal faaliyetin birer sonucu, ürünü ve yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu aynı zamanda mekânın da aracı, üretici ve ön koşul olduğu durumlar nedeniyle de kendini göstermektedir. Bu nedenle somut olarak mekansallık hem toplumsal üretimin ve mekansallığın korunmasının, yeniden üretilmesinin ve yapılandırılmasını amaçlayan toplumsal pratiklerin alanı olarak var olmaktadır. Bunların hiçbiri öznelerin gündelik yaşam içindeki davranışları ve pratiklerinden bağımsız oluşmaz. Bu nedenle mekân her zaman aynı anlama gelmemektedir.

2.4.1. Mekân ve Beden Etkileşimi

Mekân konusunda merkeze alınan unsurlardan biri de bedendir; kavram olarak beden ve mekân, tarihleri ve bununla birlikte gelen politika ve eleştiriler dâhilinde birbirinden ayrı düşünülememektedir (Lefebvre, 2015:209-219). Tarihsel olarak mekân ve bedene bakıldığında aralarındaki ilişkinin 'bedenin mekân'ından 'mekânda beden'e dönüştüğü görülmektedir. Benzer bir değişimle mekân, sadece somut anlamlarla yüklü olma özelliğinden sıyrılarak soyut anlamlar kazanmıştır. Bu süreç görselleştirme ve mecazlaştırmayı da kapsarken yaşayan bedenler ile eylemi gerçekleştirenlerin

bedenleri⁷ de sembol ve işaretler ile geliştirmektedir (Simonsen, 2005:2). Bedenlerin bu süreç içindeki dönüşümleri sadece görsel ve soyut anlamda değil aynı zamanda eril baskın şekillendirme ile değişime uğramaktadır. Böylece mekân içinde beden baskın tutum ve bakış açılarıyla çevrelenmektedir. Bu anlamda beden, sadece tarihsel bir soyutlamanın öznesi değil aynı zamanda sosyal pratiklerin hakikati olarak bulunmaktadır.

Mekâna yönelik anlamlandırmaların, bedenlerden bağımsız düşünülmemeyeceği göz ardı edilmemesi gereken bir unsur olduğu görülmektedir. Mekânlar, sosyal olarak inşa edilirken, bu mekânların ne amaçla ne şekilde kullanılacağı yine sosyal olarak inşa edilen bedenler tarafından gerçekleştirilmektedir. Günlük pratiklerin eyleyeni olan bedenler, nesnelere arasında ilişkiler kurarak bunları mekânlar ile bağdaştırmaktadır. O halde bedenler üzerinden gerçekleştirilen davranışlar, mekânlar ile bir araya getirilerek günlük aktivitelerin bir sentezi oluşturulmaktadır (Löw, 2016:120). Günlük olarak tekrarlanan bu eylemler, mekânın çeşitli kategorilere ayrılmasına; cinsiyete, dini kabullere, moda unsuruna vb. göre kullanım alanı oluşturulmasına neden olmaktadır.

Gündelik yaşamın işleyişi ve bu işleyiş içinde insanın kendini var etmesine olanak tanıyan şey bedendir. Öznenin mekân ile etkileşiminden, en etkin rollerden birini üstlenen beden, mekânın oluşup şekillenmesinde ve özne ile olan ilişkisinin her aşamasında kendini göstererek sosyal süreçlerin ve tarihin ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır. Öyle ki mekân insana bedeni kadar yakındır, onu ne zihinde ne de zihinde dışında aramanın bir anlamı vardır (Kurtar, 2013:355). Toplumsal yaşamın önemli bir parçasını oluşturan beden, mekânı üretmekte ve mekân tarafından üretilmektedir. Böylece ‘mekansal beden’ (Lefebvre, 2015: 210) olarak karşımıza çıkan kavram; modern yaşamın anlaşılmasında mekânın dahil edilmesi gerekliliğini tekrar karşımıza çıkartmaktadır. Hem beden hem de mekân toplumsal eylem ve hareketliliğin çıkış noktalarını oluşturmaktadır.

Mekânsal beden, dâhil olduğu mekâna bağlı olarak açığa çıktığından, öznenin eylemlerinin ya da toplumsal eylemin analizinde göz ardı edilmeyecek bir unsur

---

⁷ Burada kavram bodies of ‘users’ şeklinde kullanılmaktadır.

özelliğini taşımaktadır. Lefebvre'ye (2015:200) göre sahiplenilen mekân, öznenin oluşturduğu bir bağlam değildir; öznenin bedeni ve bedene temas eden şey ile tüm diğer bedenler arasındaki hareketli kesişimdir. Bu yüzden, mekân ile öznenin birbirlerinden ayrı iki kavram olarak düşünülmesi, aralarında var olan ilişkiyi sorunlu hale getirmektedir. Her iki kavramın birbirine içkin olan koşulları göz önünde bulundurularak değerlendirildiğinde, mekânın toplumsal anlamda edinmiş olduğu değere ulaşılabilir.

Lefebvre için sosyal mekânın üretiminde izlenen yol, benliğin inşa edilmesi süreci dâhilinde ilerlemektedir; bu süreçte kendisini gösteren ayna⁸ hem sosyal yaşamda hem de öznedeki (egoda) çalışır. Hem ayırıcı hem de birleştirici özelliği vardır. Sosyalleşme sürecinde karşımıza çıkan ayna etkisi, sosyal mekân ve buraya dahil olan katılımcıların karşılıklı varlığına dayanmaktadır. Toplumun her bir üyesi kendisini mekânla ilişkilendirmekte ve mekân içinde kendini konumlandırmaktadır. Ayrıca mekân toplumun her bir üyesine aradığı, bulmayı amaçladığı diğer özne ve nesnelere ulaşma imkânını sunmaktadır. Sosyal mekânın kendisi tarihsel ve kolektif olarak bir ayna işlevi görmektedir.

Sosyal mekânda nesnelere kavramsal uzantısı kendini bedende bulmaktadır. Bu da eylemsel ya da pratik olarak kendisini beden dilinde, jest ve mimiklerde göstermekte ve bu sistemin gelişmesine zemin hazırlamaktadır. Anlam ve kodları beraberinde getiren jest ve mimikler tıpkı bir lisan gibi sembol, işaret ve imalardan oluşmaktadır ve her bir toplum için bu kodlar farklılık göstermektedir. Mekâna bağlı olarak değişen bu sistemin mekânın anlamlandırma ve algılama süreçlerinin özneler arası farklı olmasının yanında toplumlar arasında da birbirine paralel olmayan yollar izlediği sonucuna varılabilmektedir. Bedenin mekân ile olan ilişkisinde toplumsallaşma ve sosyalleşme süreci başat rol oynarken bunun özneler aracılığıyla nasıl deneyimlendiği mekânsal anlam ve sembollerin şekillenmesinde belirleyici unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

---

⁸ Ayna kavramı, içkin tekrarın bedene kadar uzanmasını sağlarken bedenin bir parçasıdır. Beden, ayna ve ikiliklerin ışığında görülmektedir. Toplumlar arasında bedenin işaretleri ile beden olmayanın işaretleri sürekli karşılaştırılmaktadır ki bu Lefebvre'ye (2015:200-205) göre ayna ile gerçekleştirilmektedir.

Beden, mekâna dair geliştirilen her bir zihinsel ve fiziksel süreçte kendine yer bulmaktadır: mekânın algılanmasında, mekânın kavramsallaştırılmasında ve mekânın fiziksel olarak hissedilmesinde. Mekânın oluşumunun ve üretiminin anlaşılması aşamasında takip edilen zihinsel ve maddi aşamalarda beden, bu iki sürecin nasıl inşa edildiğinin ip uçlarını göstermektedir. Örneğin, sosyal olarak yaşanan mekân zihinsel inşalara dayandığı kadar beden üzerinden de şekillenmektedir. Mekânsal pratikler kavramsallaştırılmadan önce yaşanmaktadır. Bu noktada beden birincil faktör olarak karşımıza çıkmakta ve mekânsal pratiklerde gerçekleştirilen farklı unsurların zihinsel süreçlere dahil edilerek kavramsallaştırıldıktan sonra pratiğe dökülmesinde kendisini göstermektedir.

Mekânın ve zamanın sosyal olarak inşa edilme biçimlerinde bedenın pratiklerinin nasıl olduğu, bedenın zaman ve mekânı nasıl içselleştirdiğinin tanımlarını belirlemektedir. Zaman ve mekân içinde pratiklerini gerçekleştiren her bir yaşayan beden hem mekân olmakta hem de kendi mekanına sahip olmaktadır. Yani kendini mekân içinde üretmekte hem de mekânı üretmektedir. Ritim ve tekrar noktasına özellikle değinen Lefebvre, gündelik pratiklerin belli bir ritim ve tekrar ile gerçekleştiğini dile getirmektedir. Bu noktada beden zamanın iki farklı şeklinin (döngüsel ve çizgisel) mekân üzerindeki etkisinin görülmesine yardımcı olmaktadır;

Beden, döngüsel ile doğrusal ayıran analitik düşüncenin dışında kalır. Düşünümün deşifre etmek istediği birlik, bedenın büyük sırrı olan kiptik geçirimsizliğin içine girer. Çünkü beden döngüsel ile doğrusal birleştirir: Zamanın, ihtiyaçla ve arzuların döngüleri; bedensel hareketlerin, yürüyüşün, şeyleri, maddi ve soyut aletleri elle tutmanın doğrusallıkları. Beden, döngüselle doğrusalın birbirine daimî göndermesi içinde, bunların yaşanan ama düşünülmeyen farklılıkları içinde varlık sürdürür. (Lefebvre, 2015:218).

Beden, toplumsal ve mekânsal olana dair saklı kalan birçok dinamiğın açığa çıkmasına yardımcı olurken konuya dair biyolojik ve sosyal süreçler arasındaki gerilim açık bir şekilde analiz edilememektedir. Bu amaçla Lefebvre (2015,2017), ritimanaliz⁹

---

⁹ Lefebvre, *Ritimanaliz* kitabı boyunca ritim kavramına ve bu kavramın sosyal yaşam içinde farklı dinamikler ile olan ilişkisine değinmektedir. Zaman, mekân, beden, edebiyat ve müzik gibi alanlara dahil edilerek geliştirilen ritimanaliz kavramı gündelik yaşamın anlaşılıp analiz edilmesinde anahtar

kavramını konuya dâhil ederek, tüm süreçlerin anlaşılabilmesini amaçlamaktadır. Zaman ve mekânın çok ötesine geçerek bu kavramları aşan ritimanaliz, tekrardaki fark ve hareket olarak karşımıza çıkmaktadır. Mekân, zaman ve yerden bağımsız düşünülemeyecek olan bu kavram yerin zamansallaşması sağlarken mekansal-zamansal gerçekliğe ve bunun mekân üretimindeki önemine odaklanmaktadır.

Toplumsal açıdan ele alınan bedende, her bir öznenin hem fiziksel olarak kendi bedeniyle olan ilişkisi hem de bedeni aracılığıyla toplumla oluşturduğu ilişkisi dikkat çekmektedir. Bu açıdan daha önce bahsedilen jest ve mimikler aracılığıyla oluşan beden dili ve onun mekanla olan ilişkisi bu konuda başat faktörler olarak görülmektedir. Öyle ki hem benliğin ritmi hem de ötekilerinin ritmi deneyimlenen iki farklı bedenin uzantısı haline gelmektedir (Simonsen, 2005:9).

İnsan bedeni, algının oluşmasında ve dünyaya dair fikir edinmede hem bir aktif araç hem de bir nesne konumunda rol oynayan neredeyse eşsiz bir unsur olarak görülmektedir. Bedene ilişkin bu ikiliğin varlığı Merleau-Ponty için merkezi önem taşımaktadır. Merleau-Ponty bedeni, zaman ve mekânın orta noktasına yerleştirmekte ve bedenin özne için mekânın kesitine indirgenemeyeceğini belirtmektedir. Beden, mekân içinde var olmakta aslında zaman ve mekânda yaşamaktadır. Beden olmadan özne için mekân da olmamaktadır (Merleau-Ponty, 2016:152).

Bedenin sahip olduğu alışkanlıkları ve konumunun mekânla ilişkilendirildiği bu düşünce, Lefebvre'nin mekân-beden ilişkisine dair geliştirdiği düşünceler ile bağdaştırılabilir. Ancak, burada ek olarak Lefebvre bedenin, mekânın ve zamanın farklı sosyal biçimlerinde dahil olduğunu belirtmektedir. Daima vurgulanan; mekân, yer ve zaman ilişkisinin sosyal olandan bağımsız düşünülemeyeceğidir.

Bedenin ve mekân ilişkisinde üzerinde durulan jest ve beden dili (jest sistemi) Goffman tarafından ele alınmaktadır. Bedenin mekândan ziyade sosyal olarak anlamına odaklanan Goffman (2018a), bireylerin kendi mülkü olduğunu belirttiği

---

kavram olarak kullanılmaktadır. Burada ritimanaliz, fenomenolojik olarak beden, bedenin ritmi ve mekân arasındaki ilişki olarak ele alınmaktadır.

bedenin insanların hareketlerini ve görünüşlerini şekillendirdiğini ileri sürmektedir. Bedenin kullanmış olduğu dil bireylerin kontrolü altındadır ve beden bireylerin kendi benlikleri ile sosyal benliklerini arasındaki ilişkinin şekillendirilmesinde önemli rol oynamaktadır.

Tuan'a göre (2001:67-68), mekânın oluşumu sırasında beden ile etkileşimi sonucu sahip olunan deneyim ve alışkanlıklar öznenin mekâna dair kanaat geliştirmesine zemin hazırlamaktadır. Süreç içinde mekânsal yetenek yavaş yavaş gelişerek mekânsal bilgiye dönüşmektedir. Beden, performansını gerçekleştirmede giderek uzmanlaşırken zihin mekânsal ilişkileri öğrenmekte ilerlemeye başlamaktadır. Zihin, mekânsal olana dair karmaşık bir şema oluştururken özne bunları deneyimleri aracılığıyla belirli bir düzene sokmaktadır. Mekânsal yetenek, hareketlerin ve bölgesel değişikliklerin tasarlanabilir hale gelmesiyle mekânsal bilgiye dönüşmektedir. Bu bilgi diğer öznelere aktarılabilen, analiz edilebilen ve mekânsal bilgiye müdahalede bulunulabilmektedir.

Beden, yaşanan ve deneyimlenen beden iken mekan da insan gücü ile oluşturulan mekandır (Tuan, 2001:35). Bedenlerin hareketleri, mekan ve zamanı bir araya getirerek bir yere dahil oluşu üretmektedir. Böylece bir yerdeki yaşam ritmine aidiyet hissi oluşmaktadır. Beden denildiğinde ilk akla gelen onun fiziksel yapısı ve nesnel görünüşüdür. Bedenin, zihin ve toplumla olan ilişkisi sonradan değerlendirmelere ve algılama biçimlerine dahil edilmektedir. Nesnel olarak beden, mekan içinde bulunmakta ya da mekanı sahiplenmektedir. Bu yüzden ne mekan ne de bedeni sadece nesnel boyutuyla ya da tek başlarına irdelemek konunun özünün yakalanmasına yardımcı olacaktır. Beden ve mekan ilişkisi irdelenirken sosyal olan ile birlikte düşünülmesi gerekliliği kendini göstermektedir.

2.4.2. Mekân ve Cinsiyet İlişkisi

Mekânın oluşum süreci içinde ona atfedilen tüm anlamlar mekânın öznel tarafından sahiplenilmesi, mekâna kendilerini ait hissetmeleri ya da mekân üzerinden kendi kimlik ve davranışlarını oluşturma süreci ile paralel ilerlemektedir. Toplumsal olanın mekân üzerinden gerçekleştiği düşünüldüğünde, birçok unsur, özne ve mekân

arasındaki ilişkiyi belirler hale gelmektedir. Kültür ve toplumsal kabullerin devreye girdiği bu dönüşümde, toplumsal yapı içinde hâkim olan ideolojiler, iktidar ilişkileri, baskın sistem yapıları, din, ırk, toplumsal cinsiyet rolleri, sosyal değişimlere neden olan tüm hareketlilikler, mekânın oluşum sürecinde belirleyici roller üstlenmektedir. Ancak tüm dinamikleri içinde barındıran ve sosyal yaşamda öznelerin davranış biçimleri ve ilişkilerinde belirleyici bir unsur olan toplumsal cinsiyet rolleri, öznelerin mekân ile etkileşimini şekillendiren önemli bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Mekân kavramına yönelik yapılan değerlendirmelerde, mekânın oluşumunda geçirilen aşamaların toplumsal cinsiyet rollerine bağlı olarak ne şekilde değerlendirildiğinin üzerine durmak gerekmektedir.

Doreen Massey (1992, 1995), Rose Gilligan (1995, 1999) gibi coğrafyacılar mekân ve yer yorumlarına toplumsal cinsiyet, iktidar, zaman gibi kavramları dahil ederek farklı bir bakış açısı sunmaktadır. Aynı zamanda değerlendirmelerine Marxist öğeleri de dahil eden bu düşünürlerin mekânsal analiz ve yer değerlendirmeleri farklı kavramsallaştırmaların ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır. Mekânın edimsel olarak ele alınabileceğini belirten Rose (2005) mekânsal anlamda ifade ve otoriteye odaklanırken bunu feminizmle harmanlamıştır. Mekân içinde özne oluşumunun önemine dikkat çekmiş ve farklı mekansallıkların farklı öznellikler aracılığıyla kurulduğunu, mekansal konumlanmaların feminizmin politik söylemi içinde önemli olduğunu ancak direkt olarak feminist özneliği karşılayan bir mekânın olmadığı aksine farklı mekansallıkların kadının özneliğinin oluşumunda etkili olacağı farkında olunması gerektiğine değinmiştir.

Sosyal bir olgu olarak mekânın anlamlandırma süreçlerinde gözlemlenen zaman ile ilişkisi, tarihsel süreç içinde, mekânın edilgen konumdan etkin konuma gelmesi ile şekillenmektedir. Zaman kavramının mekân kavramından üstün kabul edildiği dönemlerle zaman erillik ve akıl ile bağdaştırılırken mekân dışılık ile anılmakta bu yüzden mekâna edilgen anlamlar yüklenmektedir (Massey, 2001, Massey, 2005; Bora, 2009, Gustafson, 2001).

Heidegger'in mesken edinme sürecinde odaklanmış olduğu inşaa süreci tekrar düşünöldüğünde bir binayı ya da bir meskeni ortaya çıkarmak için bu sürecin önemi vurgulanmaktadır. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, bir eylemi yerine getirmenin yüceltilmiş olmasıdır. Bu faaliyet sırasında insan/erkek bir dünya kurarak kendi kimliğini oluşturmaktadır (Bora, 2009:65). Bu şekilde hem mekânı hem de tarihi oluşturmaktadır. Bir şeyleri ortaya çıkarmak özneliğı simgeliyor ise o halde bu faaliyet ile erkek kendi özneliğini ortaya çıkarmaktadır çünkü sosyal anlamda inşaa etme ve kurma eylemleri toplumsal cinsiyet rollerine bağılı olarak erkek tarafından gerçekleştirilmektedir. O halde kadın, mekân üzerinden kendini gerçekleştiremeyen, eyleyen erkek yanında edilgen bir durumdadır.

Heidegger'in inşaa etme sürecindeki cinsiyet ayrımını ortaya koyan Irigaray önemli bir noktaya dikkat çekmektedir (Whitford, 1991:195-199); yerleşme için kendine ev inşaa eden erkek kendine yuva kurar. Erkeğin yuva kurmak için inşaa eylemini gerçekleştirdiğı yer doğanın besleyici alanı yani kadın ile özdeşleştirilen yerdir. Kadın, erkek tarafından anne olarak kabul edilir. Anneden doğan erkek, herhangi bir sınırı ya da fiziksel korunması olmayan dünyaya gelmekte ve burada koştukları anneye geri dönebilmek adına yeniden inşaa eylemine yönelmektedirler. Irigaray, ataerkil kültürün erkeklerin bu kopuş ile baş etmek zorunda kalmadan yine kadınlar aracılığıyla yuvaya dönmeleri olanaklı hale geldiğini, yani erkeğin kaybettiğı yuvayı bu dünyada tekrar inşaa ettiğini belirtmektedir. Erkeklerin yuva arayışı bu şekilde her alanda devam edecektir; kulübelerde, dilde, teoride, kavramlarda, kadınlarda...

Mekân oluşumunda gerçekleşen faaliyetler, toplumsal yaşam içinde gözlemleyebileceğimiz öznelerin eylemlerinden yola çıkarak fark edilebilecek haldedir. Buradaki inşaa faaliyeti fiziksel bir ürün olarak düşünmek yetersiz kalacaktır. Zira inşaa edilen aslında kültürdür ve bu kültür, zaman mekân ilişkisinde kurulan ilişki gibi burada da doğa-kültür ikiliğı olarak karşımıza çıkmaktadır. Kadın doğa ile anılırken erkek kültür ile özdeşleşmektedir. İki kavram arasında kurulan diyalektik ilişki birinin diğeri baskılamasını sıradanlaştırdığı için mekân oluşumunda inşaa sürecine dâhil olan erkek kültürü ve tarihi yaratarak, doğa ile anılan kadını tahakküm kurmaktadır.

Erkeğin inşa ederek yani doğa üzerinde aşkın eylemlerin öznesi olarak ulaştığı yaratım sürecinde kadınların ikincilleşen konumu, mekân ve zaman bağlamında kadının nasıl dışsallaştırıldığını gözler önüne sermektedir. Mekân ve zaman ilişkisinde önce zamanın baskın kabul edilip erillik ile özdeşleştirilmesi kadının mekân ile anılmasına neden olmakta idi. Ancak mekân kendi içinde düşünüldüğünde tekrar kavramsallaştırılan erkeğin konumu kadının ait görüldüğü mekân dâhilinde tekrar ikincil konuma itilmesi ile sonuçlanmaktadır. Öyle ki yuva olarak kabul edilen ev ve bunun oluşum sürecinde kadının konumlandırılışı kadının hem zaman ile düşünülmemeyeceğini hem de mekân oluşumu ve mekân içindeki edilgen konumu yerleşik hale getirmektedir. Kadının tarih dışı oluşunu ve bunun gündelik yaşamlarındaki pratikleriyle olan ilişkisini yoksul bir mahalledeki kadınların hikayesinden yola çıkarak Beauvoir (2010:52) şu şekilde anlatmaktadır:

Kadının payına, insanı hiçbir zaman yengiye götürmeyen bu savaşa her gün yeniden başlamak düşmektedir. Hatta ayrıcalıklı durumlarda elde edilen yengi kesin değildir... Her gün bulaşık yıkamak, toz almak, kısa süre sonra yine kirlenecek, tozlanacak, yırtılacak çamaşırları yıkamak gerekmektedir. Ev kadını olduğu yerde yıpranmaktadır, hiçbir şey yapmamakta sadece şimdiki zamanı sürüklemektedir.

Mekân oluşumunun içinde barındırdığı üretim ve yeniden üretim biçimleri düşünüldüğünde, mekân üzerinde gerçekleştirilen günlük pratiklerin, eylemlerin ve mekânın özne ile olan ilişkisinin kadın ve erkek tarafından farklı deneyimlendiği açığa çıkmaktadır. O halde, erkeğin mekân oluşumunda gerçekleştirdiği aşkın faaliyet, kadının dahil edildiği mekândaki konumunu ve buna bağlı olarak mekân oluşumu sürecinde gerçekleştirdiği mekânsal pratikleri ve etkileşimi üzerinde baskın bir özellik göstermektedir.

Mekân, toplumsal etkileşimlerden bağımsız ve boş bir alan değildir (Akpınar vd., 2009:11). Eğer bu etkileşimler bağlamında toplumsal cinsiyet ile mekân arasındaki ilişki, erkek öznenin baskın halinden yola çıkılarak kavramsallaştırılıyor ise tarihsel süreç içine kadının dahil edildiği oluşum içindeki öznelliğinin de üstü örtülüyor demektir. Yerleşiklik halinin erkek özne ile bağdaştırılıyor olması onun sosyal yaşamda eyleyen kimliğinin ön plana çıkmasına neden olmaktadır. Bu da mekânsal

anlamda kadın varlığının önüne geçmekte ve kadını sadece belli mekanlar ile öznelliklerinin oluşumuna neden olmaktadır. Massey (2001:179), bu durumu kadınların sadece eve kapatma girişimi olduğunu ve hem mekân hem de kadın üzerinde kontrol mekanizmasının geliştirildiği şeklinde açıklamaktadır.

Mekânın üretiminde kilit noktalardan biri olan beden, toplumsal cinsiyet kavramı üzerinden değerlendirildiğinde, kadın ve erkek için farklı etkileşim biçimlerini açığa çıkarmaktadır. Öznenin, mekân üzerinde sergilediği bedensel eylemler ve bunların zihin ile olan ilişkisi, mekânın sosyal oluşumunda her bir özne için farklı tasavvurların oluşmasına neden olurken, kadın ve erkek arasında da tahakküm ilişkisine bağlı bir biçimlenmeye neden olmaktadır. Beauvoir (1970:208), “Yaşadığı dünyayla bedeni arasında kendini dolaysız gerçekleştiren erkek, kadın bedenini kendine özgü nitelikleriyle ağırlaştırılmış bir engel, bir hapisane saymaktadır.” görüşünü dile getirerek kadın ve erkeğin toplumsal yaşam içinde bedeni üzerinden nasıl değerlendirdiğini ve buna bağlı olarak özellikle kadının kendini ne şekilde sınırlandırdığını anlatmaktadır. Bu sınırlandırmalar mekânsal oluşum süreçlerinde kendini göstererek, beden üzerinden öznelerin mekanla kurduğu etkileşimlerin müdahaleye uğramasına neden olmaktadır.

Lefebvre (2007:122), sosyal yaşam içinde öznelerin mekân-beden ilişkisine bağlı olarak günlük pratiklerini şekillendirdiği ve bunun için sürekli program oluşturduğunu dile getirmektedir. O halde, mekân üzerinde toplumsal cinsiyete bağlı olarak beden ile gerçekleştirilen etkileşim kadın ve erkek için sosyal yaşamın sınırlarını da belirler hale gelmektedir. Mekânsal boyutta bedenin sosyal yaşama ilişkin pratikleri değerlendirildiğinde kadın ve erkeklerin günlük pratiklerini şekillendirmeleri, buna göre davranışlar sergileyerek giyim ve kuşamlarını belirlemeleri toplumsal cinsiyete özgü göstergeler olarak topluma yerleşmektedir (Freeman, 1995:91). Buradan yola çıkarak mekânın toplumsal bir ürün olduğu ve toplumsal olanı şekillendirdiğini, toplumsal cinsiyet kavramı üzerinden de gerçekleştirdiği açık bir şekilde görülmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TOPLUMSAL YAŞAM, ÖZNE VE MEKÂN ETKİLEŞİMİNİN MEKANSAL SEMBOLLERLE İLİŞKİSİ

“Nedense aşağı inmek, dolaşmak, parkta oturmak, markette oyalanmak istemedim. Hemen eve girmek istedim/istiyordum. Bizim eve değilse, bu eve değilse başka bir eve. Ama bir eve”¹⁰

3.1. ÖZNEİNİN, MEKÂN VE SEMBOLLERLE ŞEKİLLENEN EDİMLERİNİN OLUŞUMU

Sembolik etkileşim yaklaşımına göre toplumsal gerçeklik, bizzat gündelik hayatın sıradan, alışlagelmiş ve aynı zamanda kırılğan akışı içinde seyreden bir şeydir. Her gün meydana gelen gündelik olaylar, tekrarlanan olaylar toplumsal gerçekliğin bilgisini içermektedir (Esgin & Çeğin, 2018:178). Bu nedenle, gündelik yaşamın her anı, öznenin oluşumu ve benliğin kurulması açısından önem taşımaktadır. Gerçekliğin bilgisine ulaşmak özne ve onun etkileşim halinde olduğu çevre ile mümkün olmaktadır. Sembolik etkileşim bakış açısına göre; aktif eyleyenler olarak öznelere çevrelerinde bulunan diğerlerine, nesnelere ve sembollere atfettikleri anlamlar aracılığıyla toplumsal dünyalarını oluşturdukları için gündelik etkileşimlerle edinilen deneyimler aracılığıyla sosyolojik bilgiye ulaşmak mümkündür (Coulon, 2010:15). Bu görüşe benzer bir biçimde Schütz (2018:247) şunu belirtmiştir; gündelik yaşamda bir durumun kesintiye uğrayıp bir diğerinin başladığı yerin neresi olduğuna ilişkin pratik bir problem bulunmamaktadır. Bunun nedeni, kendimizin ve başkalarının anlam bağlamı içinde yorumlamakta olmamızdır. Yani, kültürel olarak öğrenilmiş ve hâlihazırda bulunan kalıplar içine doğduğumuz alandaki sembol ve anlamlar, bulunduğumuz yeri direkt olarak anlamamızı sağlamaktadır. Bu nedenle, dolayimli bir durumdan söz edilmemektedir. Öznelere buldukları mekân içinde, içine doğmuş oldukları toplumun kaplamış olduğu atmosfer yapısı dâhilinde anlamlandırma sürecini

---

¹⁰ Bıçakçı, B. (2017) *Bir Süre Yere Paralel Gittikten Sonra*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.68

gerçekleştirmektedir, dolaysız deneyimlerin gerçekleşmesinin nedeni burada yatmaktadır.

Özneler, toplumsal dünyayı kendileri adına anlamlı hale getirebilecek şekilde oluşturabilme yeteneğine sahiptirler (Layder, 2005:81). Öznelerin sahip olduğu bu yetenek, toplumsal dünyanın inşa edilmesi sürecinde ne denli aktif olduklarının bir kanıtı niteliğindedir. Bu nedenle sembolik etkileşime göre öznelerin davranışlarının oluşumunun altında yatan yine kendilerine içkin olan zihin ve benlikleridir. Özneler, zihin ve benlikleri sayesinde buldukları sosyal yaşamı anlar, anlam atfeder ve dönüştürürler. Ancak önemli olan nokta zihin ve benliğin doğuştan gelmediği ve toplumsal etkileşim süreçleri içinde oluştuğudur.

Zihin, toplumsal yaşamda jestlerle kurulan iletişim aracılığıyla doğmaktadır (Mead, 2017:90). Mead, zihni, sosyalleşme sürecinde empirik toplumsal etkileşimlerle ortaya çıkarak gelişen, benliği ise doğuştan gelmeyen toplumsal deneyimler ve etkinlikler sürecinde ortaya çıkarak gelişen bir kavram olarak tanımlamaktadır (Esgin&Çeğin, 2018:174). Mead'e (2017:29) göre benliğin ayırt edici özelliği, zihin sahibi organizmanın kendisine karşı nesne olabilme kapasitesinde yatmaktadır. Bu açıdan bakıldığında zihin ve benlik hem öznelerin gündelik yaşamlarını sürdürdükleri sosyal dünyanın anlaşılmasını sağlamakta hem de onların davranış ve tutumlarının başlangıç noktasını oluşturmaktadır. Bu sayede içinde buldukları dünyanın sembollerini kavrar hale gelmektedirler. Bu şekilde, özne, karşısındakinin gözüyle hem kendine hem de sosyal dünyaya bakabilmekte ve kendine bir nesneymişçesine yaklaşabilmektedir. Bu nedenle, benlikleri doğuştan gelmemekte, sosyal yaşam içinde şekillenmektedir. Mead, bu şekilde zihin-beden ikiliğinin üstesinden gelmeye çalışmaktadır, çünkü toplumsal yaşam olmadan zihin ortaya çıkamayacaktır.

Toplumsal çevreden bağımsız açıklanması mümkün olmayan zihin, anlamlı sembollerin davranıştaki varlığı olarak kabul edilmektedir, anlam burada meydana gelmekte ve özne tarafından içselleştirilmektedir (Mead, 2017:28). Öznenin deneyimlemiş olduğu tüm süreçler bu aşamada anlam kazanmaktadır. Özneler dâhil oldukları dünyanın anlamlarını öğrenmeye başladıkça, toplumsal süreç içinde

semboller ortaya çıkmakta ve paylaşılmaktadır. Böylece, öznel anlamlarını bildikleri sembolik dünyada varlıklarını devam ettirmektedirler. Sembollerin öğrenilmesi aşamasında önemli bir etken olarak karşımıza çıkan jest, Mead (2017:26) tarafından sembol olarak kabul edilmektedir;

Eylemler bir iletişim türüdür; jestler ise birer semboldür, çünkü eylemin sonraki aşamalarına uygun davranışı işaret edip çıkarır. Bu bağlamda, jestlerin, sürmekte olan eylemin hem sonraki aşamaları hem de eyleme dâhil olanlar için bir anlamı olduğu söylenebilir.

Anlamli semboller olarak tanımlanan jestler, öznenin davranışlarının bir sonraki aşamasının belirlenmesinde rol oynarken aynı zamanda davranışların kontrol edilmesini sağlamaktadır. Temel davranış kaynakları olarak kullanılan bakışlar, jest ve mimikler, duruşlar ve sözlü ifadeler yönelimin ve katılımın görünen işaretleridir (Goffman, 2017a:9). Gelişigüzel ortaya çıkmayan jestler, eylemin daima bir safhasını oluşturmakta ve eylemin sahip olduğu evrenselliğe dâhil olmaktadır (Mead, 2017:33). Zihin ve benlik, buldukları ortama uyum sağlarken bunu jestlerden bağımsız olarak gerçekleştirmemektedir. Öyle ki eylemin ayrılmaz parçası olan jestler, sahip oldukları anlamli sembol özellikleriyle toplumsal yaşam içinde uyum sağlama ve aynı zamanda toplumun devamlılığına katkıda bulunma görevini de yerine getirmektedir.

Jestler, belli bir tepkiye sahip olduklarında, diğer formda gerçekleşen değişim üzerinden kendileri de değişmekte, dolayısıyla toplumsal eylemin düzenlenmesinde önemli bir paya sahip olmaktadır (Mead, 2017:85). Jestin, öznel arasındaki etkileşime bağlı olarak ortaya çıkarmış olduğu benzer davranışlar, onların anlamli sembollere dönüşmesini sağlamaktadır. Bu nedenle, jestin toplumsal yaşamda gerçekleşen eylemlere dâhil olan öznel arasında birbirine uyumlu davranışlar dizisinin oluşmasına öncülük ettiği söylenebilir. Öznelin bir ortamda sergilediği davranışlar, bulunulan ortamın sembolleri aracılığı ile şekillenmekte ve o yere ilişkin anlamli semboller aralarındaki etkileşim aracılığıyla sürdürülmekte ya da dönüştürülmektedir.

Özneye dışsal olan semboller somut olarak varlığını sürdüren birer nesne değildirler. Çevreye bakıldığında direkt işaret edilebilecek bir göstergedan bahsetmek neredeyse

imkânsızdır. O halde semboller fiziksel olarak değil soyut bir kavram olarak sürdürülebilirliğini korumaktadır. Schütz (2018:117) bunun için öznelere dikkatini sembol ya da simgenin kendisine değil onun temsil ettiği şeye odaklanmak olduğunu belirtmekte ve şu örneği vermektedir;

Husserl, “simgenin ve onun temsil ettiği şeyin birbiriyle hiçbir ilgisi olmamasının” simgesel ilişkinin özüne ait olduğuna defalarca dikkat çekmiştir. Dolayısıyla simgesel ilişki açık bir şekilde “simgeler” olarak adlandırılmakta olan dışsal nesnelere uygulanan yorumlayıcı şemalar arasındaki belirli bir ilişkidir.

Bu, gündelik sosyal yaşamda, davranışların sergilendiği mekânlar dâhilinde etkileşimlerin anlaşılması ve öznelere davranışlarını ne şekilde belirlediklerinin açığa çıkması noktasında önemli bir çıkış yolu göstermektedir. Bulunulan çevrede, jestlerin birer anlamlı sembole dönüşüp davranışı belirlemesi ve sembollerin birer temsil ögesine dönüşerek somutlaşmaktan uzak bir yapıda süregitmesi, toplumsal kalıp ve beklentilerin mekânsal karşılıklarının anlaşılmasında önem arz etmektedir. Somut halde olmayan sembol ve göstergelerin, öznelere buldukları sosyal yaşam içindeki davranışlarını şekillendirmesi ve bu sürecin dolaysız bir şekilde devam etmesi, özne-mekân ilişkisinin çözümlenmesini sağlayan ana düzlemi oluşturmaktadır. Bunlara ek olarak, sembolik anlamda öznelere arasındaki etkileşimin temel sağlayıcılarından olan dil, zihin ve benliğin bir davranış haline dönüşmesine ve var olan potansiyellerinin toplumsal yapının kodlarına bağlı olarak ortaya çıkmasını sağlamaktadır.

Dil ağırlıklı olarak, bir toplumda ortak eylemlerin gelişmesini sağlayan sözel jestlere dayanır. Temel anlamıyla dil, diğerlerinin açığa çıkardığı tavrı bireyin kendisinde de açığa çıkardığı sözel jesttir. Diğerlerinin rolünü alma sürecini meydana getiren şey, toplumsal eylemlere aracılık eden jest ile benliğin geliştirilmesidir (Mead, 2017:185).

Dil, anlamlı sembollerin özne tarafından hem fiziksel hem sözel olarak aktarılmasını sağlarken aynı zamanda, sosyal yaşamdaki sembollerin dönüşümünü de harekete geçirmektedir. Öznelere tarafından, sembol olarak dilin aktif bir şekilde kullanılması zihin ve benlik oluşum sürecine içkin olarak düşünülmesi gerekmektedir. Öznelere, sosyal yaşama dâhil olup bu dünyayı algılama süreçlerinin başlaması ile devreye giren semboller, öznelere onlara atfettikleri anlam kapsamında varlıklarını

sürdürmektedirler. Bu yüzden dil, sembollerin özneler tarafından kullanım süreçlerini benlik oluşumu ile paralel bir şekilde gerçekleştirmektedir.

Öznelerin benlik oluşumunda tam olarak iki aşama mevcuttur; ilkinde özne benliği, diğerlerinin bireye yönelik tutumlarıyla ve kendisinin de katıldığı belirli toplumsal eylemlerde birbirlerine yönelik tavırlarıyla oluşturur; ikinci aşamada ise genelleştirilmiş ötekinin toplumsal tavırları da benliğin oluşumunu etkilemektedir (Mead, 2017:183). Toplumsal tavırlar özne tarafından içselleştirilerek benliğin bir parçası haline gelmektedir. Ancak bu aşamaların oluşumu özelde üç farklı aşamada şekillenmektedir (Mead, 2017). Benliğin oluşumunun özünde yatan şey kişinin kendisine nesne olarak bakabilmesini sağlamaktadır.

Öznelerin kendilerine özgü (hem toplumsal hem öznel) davranışlarını şekillendirmesi çocukluk döneminde gerçekleşen hazırlık aşaması ile başlamaktadır. Burada ne sembolik bir anlam ne de bir kavrayış söz konusudur; sadece diğerlerinin taklit edildiği sürece denk gelmektedir. Sonrasında gelen oyun aşamasında, önemli diğerleri taklit edilmektedir ve kendisine nesne olarak bakabilme kabiliyeti bu aşamada gerçekleşmektedir. Öyle ki kendisine örnek aldığı ve onları taklit ettiği diğerleri, çocuğun davranışlarının şekillenmesinin de önemli belirleyicileridir. Son olarak, takım oyunu aşaması ile özne bulunulan çevredeki baskın davranış ve egemen tutumları öğrenip ve bunları eyleme dökmeye başlamaktadır. Artık özne, toplumun gözü ile kendini görür ve buna göre davranışlarını belirler. İşte tam bu noktada özne, benlik oluşumunun en üst seviyesine ulaşmaktadır. Paragrafın başında bahsedilen ikinci aşamanın ulaşabileceği doruk noktası bu kısma denk düşmektedir.

Benliğin oluşumu sürecinde kat edilen her bir aşama, jestlerin (anamlı semboller), sembollerin ve dilin nasıl kullanılacağına da öğrenildiği aşamaları içermektedir. Burada değinilmesi gereken önemli bir nokta; öznenin edindiği deneyimleri ile pratiklerini gerçekleştirdiği her bir aşamada sürecin, başkalarıyla etkileşim halinde gerçekleşmesidir. Bulunulan sosyal çevre göz önüne alındığında, sosyal konumunun önemini ve yerini belirleyen ise habitus kavramıdır. Bu kavram, benlik oluşumunun sosyal yaşamdaki yansımalarının temelinde yatan nedenlerin anlaşılmasını

kolaylaştırırken aynı zamanda öznenin mekânsal pratiklerinin nasıl şekillendiğini açığa kavuşturmaktadır.

3.2. ÖZNE VE HABİTUS: MEKÂNSAL SEMBOLLERİN ANLAMLANDIRILMASI

Öznel tek başlarına, sosyal ve toplumsal olandan bağımsız değerlendirilebilecek nitelikte varlıklar değildir. Öznenin gerçekleştirmiş olduğu her bir hareket, sahip olduğu her bir deneyim, sergilediği her bir davranış belli bir birikimle oluşan eğilimlerin sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Zaman ve mekân bağlamında düşünüldüğünde, sürekli aynı zaman ve mekânda değerlendirilebilecek öze sahip olmadıkları açık bir şekilde görülmektedir. Öznelin, sosyal yaşama içkin olarak geliştirdikleri zihin ve benlikleri çeşitli eğilimlere sahip olmalarını beraberinde getirmektedir. Bu yüzden, toplumsal varlık olarak öznelin eylemlerinin ardında yatkinlikler sistemi bulunmaktadır (Chartier & Bourdieu, 2014:62). Bu yatkinlikler sisteminin oluşumunun temelinde yatan deneyimler ve farklı ilişkiler bütünü, yatkinliklerinin niteliklerini belirlemekte ve öznel özellikleri ortaya çıkararak öznelin toplum ile ilişki biçimlerini meydana getirmektedir. Bu nedenle, tek bir zaman ya da mekân değil ancak geçmiş ve şimdinin deneyimlendiği, geleceğin tasarlandığı farklı mekânlar üzerinde oluşan alışkanlıklar ve yatkinlikler, öznelin toplumu içselleştirme süreçlerini şekillendirmektedir.

Öznenin toplumsal yaşam içinde oluşturmuş olduğu benlik ve zihin yapısı; deneyimleri, ait olduğu sosyal çevre ve aile, eğitim ve meslek grubu gibi birçok unsurdan etkilenecek şekilde şekillenmektedir. Sosyal yaşama içkin olan bu durum, öznenin benliğinin dışavurumunun ne biçimde olacağını ve hangi yolları izleyeceğini öznenin kontrolü dışında gerçekleşmesine neden olmaktadır. Bu noktada, Bourdieu'nun geliştirmiş olduğu habitus kavramı, toplumsal gerçekliğin öznel üzerindeki izdüşümlerinin anlaşılmasını mümkün kılmaktadır. Ancak buradaki toplumsal gerçeklik salt zihinde değil aynı zamanda zihin dışındaki şeylerde de bulunmaktadır. Özne için hem içsel hem dışsal bir konumda bulunan toplumsal gerçeklik, habitus kavramının temelini oluşturmaktadır. “Zihinsel alışkanlık” ve “alışkanlık oluşturucu güç” fikirlerinden yararlanan Bourdieu, habitusun eylemi doğuran “yapılandırıcı bir

yapı” olduğu fikrini geliştirmektedir (Swartz, 2011:146). Bu kavram ile esas olarak gösterilmeye çalışılan ise öznenin toplumsal bir varlık olduğudur; habitus, toplumsallaşmış bir znelliktir (Bourdieu & Wacquant, 2003:116). Habitus kavramının amacı “sosyalize edilmiş beden (ki birey ya da kişi olarak adlandırırız) toplumun karşısında yer alan bir şey değildir; toplumun varoluş biçimlerinden biri olduğunu” göstermektir (Bourdieu, 2016:36). Bu tanımlamalar doğrultusunda habitusun bireye içkin olan ancak toplumsal ilişki ve etkileşimler btnlğine bağlı olarak oluşan bir kavram olduğunu söylemek yerinde olacaktır.

Toplumsal olanın öznelerin bedenlerinde vücut bulmasıyla ortaya çıkan habitus, temelinde farklı ikili ilişkiler bütününü yansıtmaktadır. Habitusun öznelerin bedenlerinde inşa edilmesiyle ortaya çıkan algı ve beğeni sistemleri, toplumsal olanın fiziksel nesnelere ya da şeylerde kurulması ile ilişki sistemi olan alanlar arasındaki ilişkilere denk düşmektedir (Bourdieu & Wacquant, 2003:117). Bu nedenle, toplumsal olandan ayrı tutulamayacak olan habitus, sürekli deneyime tabi tutulacak olan açık bir yatkınlıklar sistemidir ve aynı şekilde deneyimlere dönüşmektedir (Chartier & Bourdieu, 2014:66). Habitus ile sahip olunan deneyimlerin halihazırda var olan durumlara yönelik tutumları öznelerin beklentilerini şekillendirmektedir. Bu nedenle, sadece şimdiyi ve o an bulunan mekânı değil geçmişi, şimdiyi ve geleceği de kapsayan, öznenin bulunduğu tüm mekanları kendine dâhil eden bir yapıdadır. Bourdieu habitusu, oluşumdaki ilk koşullardan farklı durumlarla karşı karşıya geldiğinde gerilimi deneyimlemek zorunda kalan yatkınlıklar kümesi olarak görmektedir (Swartz, 2011:159). O halde habitus zamana ve mekâna bağlı olarak, geçmişte, şimdide ve gelecekte farklı yatkınlıklar kümesine dönüşebilmektedir.

Bourdieu, habitus kavramsallaştırmasını açıklarken Pascal’ın belirtmiş olduğu bir söze dikkat çekmektedir; “dünya beni içeriyor, ama ben onu anlıyorum”. Toplumsal gerçeklik şeylerde ve beyinlerde, habituslarda, eyleyicilerin içinde ve dışında var olmaktadır (Bourdieu & Wacquant, 2003:118). Bu yaklaşım, özünde karşılıklı içkinlik halini yansıtmaktadır. Dünya özneyi içerirken aynı zamanda özne de dünyayı içermektedir. Dünyayı anlayan bir özne artık onu özümsemiş ve onun bir parçası haline gelmiştir. Dünyayı anlama eylemi, öznenin sahip olduğu habitus ve

birikimlerinden bağımsız gerçekleşemeyeceğinden, özne ve dünya arasında süregiden etkileşim ve birbirine olan bağlılık her ikisinin de birbirini içerdiği sonucunu doğurmaktadır. Habitus, dünyayı anlayan bireyi, var olan düzene koşulsuz itaat etmeye yönlendirmekte ve bunu bir erdem haline getirmektedir (Bourdieu, 1990:54). Bu durum var olan koşulların sorgulanmadan kabul edilerek, süregiden düzenin devamını kolaylaştırmaktadır. O halde bulunulan toplumsal koşullar içinde bir eşitsizlik varsa bunun kolaylıkla sürdürülebilir hale gelmesi kolaylaşmaktadır. Mekânsal anlamda bu durum değerlendirildiğinde, mekân kullanım pratiklerinde var olan çoğu dinamik (eşitsizlik, iktidar, ayrımcılık vb.) habitusun yatkinliklarına bağlı olarak fark edilemez hale gelebilmektedir. Habitus, bu dinamikleri meşru kılarak sorgulanmasının da önünü kapatmaktadır.

Bourdieu, günlük yaşamda gerçekleştirilen eylemlerin anlık değil, zaman içinde şekillendiği, öznelerin de bu eylemlerin sonuçlarından bihaber olduklarını ya da tasarlamadıklarını dile getirmektedir (Swartz, 2011:143). Eyleyen öznelerin toplumsal normlara ne kadar uyacakları, strateji geliştirip geliştirmeyecekleri kendilerinin çıkarlarına bağlı olarak gelişmektedir. Bu anlamda, toplumsal yaşam içinde var olan bir eşitsizliğin sürdürülmesine zemin hazırlayacak olan bu durum, eşitsizliğin kendi lehine olduğunu düşünen özneler tarafından, stratejik olarak habitusun yatkinliklar sistemine dâhil edilecektir. Bu sebeple, öznelerin eyleme döktüğü davranışların stratejik olduğunu söylemek yerinde olacaktır;

Özneler strateji üreterek, geçmişte ve süregiden zaman dilimi içinde çeşitli engellerin ve kendi aleyhlerine dönüşebilecek durumların olduğu ancak bunları idrak edemedikleri bir ortam içinde pratiklerini gerçekleştirmektedirler, bu da stratejiyi ön plana çıkararak zamanın yeniden dâhil edilmesini sağlamaktadır (Bourdieu, 1977:9).

O halde mekân ve zaman arasındaki sonsuz ilişkinin bir örneği daha karşımıza çıkmaktadır. Öznelerin günlük ritimlerinin bir parçası olarak stratejik pratikler, zamanı her defasında yeniden ve yeniden mekânsal pratiklere dâhil ederek var olan durumun yinelenmesine zemin hazırlamakta ve sürdürülmesine neden olmaktadır.

Bourdieu'ya göre habitus, bir toplumsal sınıfta ya da statü gurubunda yaygın olan nesnel olasılıkların, başat olarak bilinçdışı bir şekilde –özellikle çocukluğun ilk yıllarında- içselleştirilmesinden doğmaktadır (Swartz, 2011:148). Bu noktada, Mead'in benlik oluşumunun aşamalarından bahsederken değinmiş olduğu çocukluk dönemini tekrar hatırlamak yararlı olacaktır. Zira benlik, çocukluk döneminde deneyimlenen farklı üç aşamanın neticesinde öznenin bir parçası haline gelmektedir. Habitusun da bu dönemde içselleştiriliyor oluşu, iki kavramın özne-toplum ilişkisi konusunda ortak noktada anılabileceğini göstermektedir. Öznenin sahip olduğu benlik, edinmiş olduğu deneyimler, toplumsal çevre, sosyal statü gibi günlük yaşamında her alanında etkin olan unsurların etkisiyle öznenin kontrolünden bağımsız bir şekilde oluşmaktadır. Mead'in ileri sürmüş olduğu benlik kavramı ile Bourdieu'nun bahsetmiş olduğu habitus kavramı iç içe geçerek öznenin günlük yaşamdaki mekânsal pratiklerinin oluşumuna zemin hazırlamaktadır.

Özneler, habituslarına bağlı olarak buldukları çevreyi içselleştirme sürecine girmektedirler. Bu süreç, öznenin sadece zihinsel olarak değil aynı zamanda bedeni ile de gerçekleştirmiş olduğu bir sürece işaret etmektedir. Öyle ki özne, salt zihinsel olarak diğer özneler ile etkileşime geçmekle kalmamakta aynı zamanda hem bedensel davranışlarıyla süreci devam ettirmekte hem de fiziksel nesnelere etkileşime geçmektedir. Bu nedenle, öznenin habitusu zihinsel ve bedensel unsurları da kapsamaktadır. Öznenin sahip olduğu bu iki boyut birbirinden ayrı düşünülecek bir yapıda olmamakla beraber öznenin toplumsal eyleyen konumunun temel bileşenlerini oluşturmaktadır. Bununla ilişkili olarak Bourdieu (2015:674), *Ayrım* kitabında habitustan bahsederken şunları ifade etmektedir;

Habitusun kalıpları; ... pratikleri pratik olarak yönlendirerek, el kol hareketleri, yürüme, oturma veya burun silme biçimi, yemek yerken ya da konuşurken ağız hareket ettirme tarzı gibi en otomatik jestlerde veya görünüşte en önemsiz olan beden tekniklerinde, haksız yere değerler olarak adlandırılan şeyleri perdelerler ve toplumsal dünyanın en temel kurulum ve değerlendirme ilkelerini, işin cinsiyetine göre bölümlenmesinden ve cinsiyete dayalı iş bölümünden -doğalmış izlenimi vermek için birden fazla nitelik ödünç alan bedenler arasında ve bedenle olan ilişkiler arasındaki bölümlenmeler içinde, iş bölümünü (sınıflar, yaş sınıflandırmaları cinsiyetler arası) ya da tahakkümün iş bölümünü en doğrudan bir biçimde ifade eden ilkeleri devreye sokarlar. Meydana gelme

veya gelememe olasılığını ve buna bağlı olarak toplumsal uzamda belli bir yer işgal eden bir bireye uygun düşme veya düşmeme olasılığını hissetmeyi veya sezmeyi sağlayan dağılımların pratik hâkimiyeti olan beğeni, bir çeşit toplumsal yönlendirme duyusu (sense of one's place) gibi işleyerek toplumsal uzamda belli bir yeri işgal edenleri, sahip oldukları iyeliklerle uygunlaştırmış toplumsal konumlara ve o konumu işgal edenlere uygun düşen, onlara "iyi giden" mal veya pratiklere yönlendirir; beğeni, pratiğin veya iyi seçimin toplumsal anlam ve değerinin, toplumsal uzamdaki dağılımı ve diğer eyleyicilerin mallar ve gruplar arasındaki mütekabiliyet hakkında sahip oldukları pratik bilgi doğrultusunda, muhtemelen olacağı şeye dair bir öngörünün geliştirilmesini içerir.

Buradan da anlaşılacağı üzere habitus; daha önce Mead'ın anlamlı semboller olarak nitelendirdiği jestler ile artık sıradan sayılan bedensel hareketlerin bir bütünü olarak kabul edilmektedir. Öznenin bedeni aracılığıyla bilgi vücut bulmuş ya da vücut bulmamış olabilir. Çatık bir kaş ya da söylenmiş bir söz ya da bir tekme, o anki bedensel hareketlerle taşınan mesajdır, mesajın iletimi beden o hareketi sürdürdüğü esnada gerçekleşir (Goffman, 2018c:21). Bunlar, her ne kadar somut birer unsurmuş gibi görünseler de aslında soyut kavramsallaştırma yapılacak niteliklere sahiptirler;

Toplumsal yapılar ile toplumsal mekanizmalar olarak toplum, nesnellikte var olur. Buna ek olarak zihinlerde de bireylerde de var olur. Toplum bireysel halde, bedenselleşmiş halde de var olur. Bir başka deyişle toplumsallaşmış biyolojik birey, bireyselleşmiş toplumsal olandır” (Bourdieu & Chartier, 2014:65).

Öznelerin buldukları fiziksel ve nesnel yapıları kabullenme aşamaları ve dereceleri aslında sadece zihinsel süreçlerle gerçekleşmemektedir. Buna davranışlar, tavırlar, gündelik yaşamda fark edilmeden gerçekleştirilen yürüme, bakma, oturma gibi birçok davranış biçimi de eşlik etmektedir. Gündelik yaşamdaki gösterge ve sembollerin soyut kimliği, öznenin içselleştirmiş olduğu habitus ve benlik öğeleri ile açıklanabilir hale gelmektedir. Bu durum öznelerin mekânsal anlamlandırmalarının oluşumları ve mekâna ilişkin tutumlarının değerlendirilmesi noktasında kolaylık sağlamaktadır. Genel olarak öznenin tanımlayıcı konumu; tecrübeleri, sıkıntıları, felaketleri ve başarılarının bir ihtimali olan yaşam fırsatlarına göre şekillenmektedir. Bu, öznenin yaşam alanındaki konumunu belirlemektedir. Bireyin hem kendine hem de başkalarına yönelik imgelerin oluşmasına, etkileşim biçimlerini deneyimlemesine ve muhtemel

ilişkileri kapsamında çeşitli karşı koymaların ya da desteklemelerin gerçekleşmesine zemin hazırlamaktadır (Goffman, 2018b:97-98).

Her bir öznenin kendi uyum kabiliyetleri ve amaçları doğrultusunda anlamlandırılarak oluşturulan imge, görülenleri sınırlandırmakta, var olan algısal girdilerle test edilmektedir; bu nedenle verili gerçekliğin imgesi öznel arasında farklılaşmaktadır (Lynch, 2019:7). Öznelin anlamlandırma süreçleri, buldukları mekândaki göstergeler ile kurdukları ilişkiler kapsamında gelişmektedir. Öznelin bir göstergelyi anlamlandırması aslında zıtlıkları da içinde barındırmaktadır. Bu nedenle, anlamlar, göstergelerin kendi içindeki özelliklerinden değil, birbirlerinin farkını ortaya çıkaran karşıtlık ilişkileri aracılığıyla oluşmaktadır (Swartz, 2011:125). Göstergelerin anlamlandırılmasındaki bu karşıtlıklar, orada bulunan öznelin bazı kültürel kabulleri de sorgulamadan yinelemesi anlamına gelmektedir. Bu durum öyle bir hal alabilir ki her bir öznelin anlam katmış ve eyleme dökmüş olduğu göstergeler, kendi elleriyle kendilerini bir tahakküm ilişkisine dahil etmeye zemin hazırlayabilir. Bu yol ile bulunulan mekânda süregiden egemen durumun meşrulaştırılmasının önünü açılmaktadır. Meşrulaştırılan her bir ilişki biçimi, öznelin iradesi dışında gerçekleşirken aynı zamanda onun davranış eğilimlerini ve zihinsel işlevlerinin de etkilenmesine neden olmaktadır. Bununla ilişkili olarak Bourdieu (1989:20) şunları ifade etmiştir;

Sosyal dünya, özelliklerin dağıtılmasıyla farklılığın mantığına göre düzenlenen sembolik sistem olarak kendisini sunmaktadır. Sosyal mekân, bir sembolik mekân gibi, bir yaşam tarzının mekânı ve bir grubun yaşam tarzı tarafından şekillenmiş bir mekân olarak işlevini yerine getirmeye meyillidir ... Sosyal dünya üzerindeki sembolik mücadeleler nesnel ve öznel olmak üzere iki farklı biçimde var olmaktadır. Nesnel tarafta, belirli gerçekleri göstermek ve rahatlatmak amacıyla temsil edilen, bireysel veya kolektif temsil eylemleri ile hareket edilebilir. Öznel tarafta ise sosyal dünyaya ilişkin algı ve değer kategorileri, inşa edildiği bilişsel ve değerlendirme yapıları dönüştürülmeye çalışılarak hareket edilebilir.

Bourdieu'nun bahsetmiş olduğu bu durum hem sosyalleşme hem de mekânsal anlamda sosyal pratikleri eyleme dökme konusunda öznelin benlik yapıları ve habitus özelliklerinin önemli olduğudur. Öznelin sahip olduğu eğilimler ve anlamlandırma süreçlerinin niteliği, sosyal mekândaki göstergelerin oluşumu ve sürdürülebilirliği

üzerindeki etkisi göz ardı edilemeyecek derecede önemlidir. O halde, öznenin hem zihin hem de davranış ve yatkınlık işlevleri mekânsal ilişkiler dâhilinde hem tahakkümün hem de mekânsal ilişkilerin anlaşılmasını olanaklı kılmaktadır.

Öznelerin mekâna ilişkin tutumlarının değerlendirilmesinde habitus kavramının oldukça elverişli olmasının ardında yatan bir diğer neden de tabi olan ile tahakküm kuran arasındaki ilişkinin net bir şekilde görünmesini sağlamasıdır. Bu, öznelerin mekânsal davranışlarının ardında yatan nedenlerin açıklanmasında özellikle başvurulacak unsurlardan birini oluşturmaktadır. Öznelerin etkin ve edilgen konumlarının süreklilik arz etmesinin ya da dönüşmekte olmasının temelinde yatan durumların açıklanmasını olanaklı hale getirmektedir. Habitus ile ilgili olarak “aynı zamanda insanların çoğunun, başlangıçta habituslarını şekillendiren durumlara uygun durumlarla karşılaşmaya, yani yatkınlıklarını pekiştirecek deneyimler yaşamaya mahkûm olduklarını” göz önünde bulundurmak gerekmektedir (Bourdieu & Wacquant, 2003:125,126). Bu şekilde özneler, buldukları toplumsal çevrede kendi eğilimlerine ya da yatkınlıklarına yakın eylemlerde bulunuyorlar ise var olan toplumsal düzenin, özneler arasındaki eşitlik düzeyinin benzer şekilde devam etmesini sağlayabilmektedirler. Bu konu ile ilgili olarak Swartz (2011:124), Bourdieu’nun düşüncesine ilişkin şunları dile getirmektedir;

Bourdieu toplumsal yapılar ile bilişsel yapılar arasındaki bağa dikkat çekmektedir. “Toplumsal faillerin toplumsal dünyayla ilgili pratik bilgilerinde hayata geçirdiği bilişsel yapılar, içselleştirilmiş, somutlaşmış toplumsal yapılardır der”. Toplumsal yapılar, bireylerin ve grupların bilişsel yapılarına nakşedilmiştir; bireyler ve gruplar, kendilerini de sınıflandıran kategoriler aracılığıyla toplumsal dünyayı sınıflandırmak suretiyle, farkında olmadan toplumsal düzeni yeniden üretirler.

Her bir öznenin bulunduğu sosyal ortamdaki düzeni yeniden üretmesi göz önüne alındığında, bunun mekânsal karşılıklarının ne biçimde olduğunun değerlendirilmesi, gündelik pratikler dâhilinde öznelerin hem bilişsel hem de bedensel örüntülerinin toplumsal yansımalarının ne denli önem arz ettiğini bir kez daha gözler önüne sermektedir. Bir yatkınlıklar kümesi olarak habitus, özneleri çevreleyen toplumsal atmosferin devamlılığını mümkün hale getirmektedir. Bunu da var olan eğilimleri başlangıçtaki durumundan itibaren tamamen silip yeniden inşa ederek değil var olan

eğilimler üzerinde biçimlendirmeler ve değişimler yaparak gerçekleştirmektedir. Bu nedenle her bir değişim, özne fark etmeden ve onun kontrolü dışında gerçekleşmektedir. Tekrarlanan deneyimlerle elde edilen algı bütünlüğü öznenin önceden oluşturduğu algı deseni içine yenilerini ekleme zorunluluğunu ortadan kaldırmaktadır (Lynch, 2019:13). Bu da mekânsal davranışların öznel tarafından, var olan koşullara ne denli bilinçli bir şekilde yaklaşp, uyum sağlayıp sağlayamadıklarının anlaşılmasını sağlamaktadır.

Öznelin inşa etmiş oldukları benlikleri ve habitus özelliklerine bağlı olarak oluşturmuş oldukları eğilimleri aslında birer tercih olarak kabul edilebilir. Bu tercihlerin eyleme döküldüğü her bir an, öznenin bulunduğu mekândaki sosyalleşmenin önünü açmaktadır. Sosyalleşme sürecini önemli belirleyicilerinden olan bu durum, hem bulunulan sosyal ve fiziksel çevreden hem de öznel yapılardan etkilenerek oluşmaktadır. Habitus ve benlik, sosyalleşmenin hem sonucu hem de nedeni olarak karşımıza çıkmaktadır. Var olan etkileşimin önemli bir göstergesi olarak bu durum, bulunulan zaman ve mekân dâhilinde şe şekilde ele alınmıştır;

Nesnel yapılardan ya da topluma hâkim olan aşkın kurallardan, normlardan, örüntülerden ve kısıtlamalardan dolaysız bir biçimde doğmamakta; *zaman ve mekân* içinde eylemde bulunmaktan doğan belirsizlikleri ve muğlaklıkları cisimleştiren *pratik yatkinliklerden* doğmaktadır (Swartz, 2011:143).

Habitus ile sosyalleşmenin birbirine ne denli içkin halde olduğunun bir göstergesi olan bu açıklama, mekânsal örüntülerin değerlendirilmesinde dikkate alınması gereken önemli unsurlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Öznelin kontrolünün dışında gerçekleşen ve gündelik yaşamda pratiklerini tekrarlamalarıyla içselleştirdikleri davranış biçimlerinin tümü hem mekânsal göstergelerin hem de diğer öznel ile olan ilişkilerin anlamlandırma süreçlerinin anlaşılmasında kolaylık sağlamaktadır.

Habitus, sınıflandırmayı mümkün kılacak pratikleri ve temsilleri üretmektedir. Bu anlamda sınıflandırmanın sosyal anlamının ne olduğunu önemli hale gelmektedir. Habitus hem öznenin kendi alanını yönlendirmesine hem de diğerlerinin alanının nasıl olduğunu anlamaya yön vermektedir (Bourdieu, 1989:19). Mekân üzerinde

gerçekleşen etkileşim biçimleri habitustan ve kişinin kendi alanını korumaya yönelik eğilimlerinden etkilenmektedir. Belirli bir mekân üzerinde gerçekleşen davranış biçimlerinin benzer olmasının ardından yatan nedenin kaynağı aslında budur. Çünkü özneler kendi eğilim ve kendi alanlarına, koruma duyularına benzer eğilimlerle etkileşime geçmeye ya da bunlar üzerinde istemsizce ve kontrolsüzce değişiklikler yaparak belirli bir tahakküm ilişkisinin boyunduruğu altında etkileşimlerini sürdürmeye devam etmektedirler.

Toplumsal yaşamda, zaman ve koşullar fark etmeksizin belirli bir davranışın yerleşmesini sağlamak ancak onun bir mekânla içkin hale getirmekle mümkün olabilmektedir. Bu da mekânsal davranışların ve kabullerin oluşmasını beraberinde getirmektedir. Her mekân için kabul gören uygun koşul ve davranışlar oraya dâhil olacak öznenin neler yapması ya da yapmaması gerektiği bilgisini ortamdaki semboller ve göstergeler aracılığıyla iletmektedir. Öznenin habitusu, sosyalleşme sürecinde davranışlarını eyleyeceği alanı da belirlemektedir.

Bourdieu'ya göre sosyal dünya farklı görüşlere göre şekillenmektedir. Yatkınlıklar sistemi olarak habitus, öznelerin tercihlerini, tutumlarını ve bakış açılarını ön plana çıkararak sosyal yaşamın belli bir düzende ilerlemesine zemin hazırlamaktadır. Özneler seçimlerine, alışkanlıklarına, tutumlarına göre kendilerini sınıflandırmakta ve pozisyonlarını korumaktadırlar. Bu, bir kişinin kendisini başkasının yapacağından daha fazla sınıflandırmaya maruz bıraktığı anlamına gelmektedir (Bourdieu, 1989:19). Öyleyse özneler, buldukları mekânda, Mead'in ileri sürdüğü üzere, kendilerine başkasının gözünden bir nesne olarak bakarak pratiklerini uygun hale getirmektedirler. Ötekinin kendisine uygulayacağı sınıflandırmadan çok, kendilerine yönelttikleri başkalarının bakışları, kendi eylem biçimlerini şekillendirmektedir. Özneler böylece sosyal alandaki özellikleri kendileri ile ilişkili hale getirerek kendilerini belli kategori ya da gruplara dahil etmektedirler.

Bourdieu (1985:13), habitusun, evrensel bir zihne değil sermaye sahibi olmaya dayandığını söylemektedir. Öznelerin günlük yaşamdaki pratiklerinin temelini evrensel bir zihin ve benlik olgusuna dayandırmaktan ziyade bunun farklı kategorileri

içeren sermaye tiplerine bağlamakta ve davranışlarını bu farklı sermaye birikimlerinden yola çıkarak anlamaya çalışmaktadır. Tüm özneler aslında sosyal mekân içinde bir yere savrulmuş haldedirler. Sahip oldukları sermaye ve sermaye türlerinin ilişkiselliklerine bağlı olarak, ekonomik ve kültürel sermayeleri onların sosyal mekân içinde varlıklarını konumlandırmaktadır (Bourdieu, 1989:17). Her bir sermaye kendini farklı biçimlerde hissettirmektedir. Öznelerin sahip oldukları sermaye, habituslarının oluşumundaki en önemli yapıları meydana getirirken aynı zamanda öznenin belirli mekândaki davranış biçimlerinin ve oraya ait hislerinin şekillenmesine zemin hazırlamaktadır. Bu sermayeler, öznenin sahip olduğu eğitim, kültür, meslek, aile yapısı ve ekonomik durumu gibi birçok unsuru içinde barındırmakta ve hepsi bir araya gelerek habitusun eğilimlerini belirlemektedir.

Öznelerin, buldukları mekânda fiziksel olarak kendilerini sunmayan ancak soyut olarak varlıklarını sürdüren simge ve göstergeler ile aralarındaki ilişkinin kapsamının ne olduğunun net bir şekilde anlaşılması önem arz etmektedir. Bulunulan mekândaki simgelerin içselleştirilerek öznenin bir parçası haline geldiği düşünüldüğünde Schütz (2018:118), bunun ardında yatan ilişkiyel yapının etkileşimli özelliğinin nasıl olduğunu net bir şekilde aktarmaktadır;

Simgenin her zaman için bir şeyin simgesi” olduğuna ilişkin ortak söylemde bir çifte anlamlılık bulunmaktadır. Gerçekten de simgenin anlattığı veya simgelediği bir şeyin “simgesi” olması onun “anlamı” veya “işlevi” olarak tanımlanmaktadır. Fakat simge aynı zamanda ifade ettiği bir şeyin, yani simgeyi kullanan kişinin öznel deneyimlerinin de “simgesidir”... Bir simge, kişinin öznel bir deneyimini ifade etmek için kullandığı bir şeydir. Bu yüzden simgenin daima rasyonel bir varlık tarafından yapılan bir seçim edimine –belirli bir işaretin seçimine-göndermede bulunmasından dolayı simge aynı zamanda, onu kullanan kişinin zihindeki bir olayın bir göstergesidir.

Özneler ile göstergeler arasındaki ilişkinin, öznenin deneyimleri ile yakından bağlantılı olduğu açıkça görülmektedir. Öznenin edinmiş olduğu deneyimler ve eğilimlerinin içermiş olduğu anlamlar ile göstergelerin sahip olduğu anlamlar arasındaki etkileşimli yapı, mekânsal boyutta belirli bir düzenin şekillenmesinin önünü açmaktadır. Anlamlar arasında süregiden bu bağlantı hem öznenin edimini hem de göstergelerin biçimlenmesini devamlı hale getirmektedir. Mekânda var olan tüm ilişki

biçimlerini etkileyen bu durumun, mekânda baskın olarak kendini hissettiren göstergeler üzerinden nüfuz etmesini de kolaylaştırmaktadır. Göstergeler, öznelere edimsel koşullanmaları aracılığıyla kendini hissettirmektedir. Mekandaki göstergeler yüklenmiş olduğu anlamlar gündelik yaşama içkin hale gelmektedir ve çözümlenmesi gerekmektedir. Bunun için mühim olan unsur sadece mekâna ilişkin kodların değil aynı zamanda öznelere kendilerini bu mekânda nasıl ürettiği ve ilişkilerini mekânsal anlamda nasıl gerçekleştirdikleridir. Bu nedenle, toplumsal yaşamda var olan ve iktidarı meşrulaştıran simgesel temsillerin ne şekilde işlediği önem kazanmaktadır;

İkili simgesel ayrımlar toplumsal ayrımlara tekabül eder ve simgesel sınıflandırmaları toplumsal hiyerarşinin ifadelerine dönüştürür, zihinsel yapılar ile toplumsal yapılar arasındaki ilişki, bilişsel ve iletişimsel yetilerimize damgasını vuran ikili mantık aracılığıyla sürdürülür ve aynı zamanda grup mensuplarıyla grubun dışındakiler arasında toplumsal ayrımlar yaratan bir tür harita sağlar (Swartz, 2011:126).

Öznelere edinmiş oldukları bu deneyimler, mekâna özgü tavırlarının şekillenmesine zemin hazırlamaktadır. Temsil ve semboller, öznelere tarafından içselleştirilerek eyleme dökülmektedir. Unutmamak gerekir ki mekân, bir ilişkiler bütünüdür. Burada gerçekleşen her bir ilişki ve etkileşim biçimi aslında sosyal bir alan kurulmasının başlangıç noktasını oluşturmaktadır. Mekandaki sembolik yansımalar, ilişki biçimlerinin sınırlarını belirlemekte ve öznelere buna göre yönlendirmektedir. Öznelere arasındaki mesafe, öznenin mekân ve mekândaki nesnelere ile olan ilişkisi gözle görülür bir biçimden ziyade zihin ve bedenleriyle bütünleşen sosyal gerçekliğin soyut ilişkilerinden ibaret gözükmektedir. Bu ilişkileri birbirlerine hem dışsal bir konum oluştururken aynı zamanda birbirlerine olan yakınlıklarını ve uzaklıklarını da belirler niteliktedir. Birbirleriyle olan ilişkisel pozisyonları, birbirlerine göreceli mesafeleriyle tanımlanmıştır (Bourdieu, 1989:16). O halde, mekânsal ilişkiler, çeşitli semboller aracılığıyla öznelere hem dışsal hem de içsel konumda iken, bu mekânlarda süregiden ilişkiler bütünü, görünmez bir sosyal gerçeklik inşasını olanaklı kılmaktadır.

3.3. TOPLUMSAL CİNSİYET BAĞLAMINDA MEKÂNSAL SEMBOLLERİN OLUŞUMU

Goffman'a göre, hiçbir zaman olamayacağımız şey, kadın ve erkek olmaktır. Bizler ne yapar görünüyorsak oyuzdur (Coser, 2011:496). Goffman'ın bu görüşü, toplumsal yaşam içinde erkek ya da kadın olmanın bir önemi olmadığı, sahne olarak tanımladığı yaşamda her bir kişinin kendine verilen rolleri yerine getirdiği ve aslında her birimizin bu roller üzerinden tanımlandığını savunmaktadır. Ancak toplumsal cinsiyet rollerinin neredeyse tüm sosyal yaşamı çevreleyen ve şekillendiren bir konumdayken, kadın ve erkek rolleri başta olmak üzere tüm toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin toplumsal tutumların ve kodların göz ardı edilmesi mümkün görünmemektedir;

Kadın/erkek ikili karşıtlığıyla temsil edilen toplumsal cinsiyet simge düzeni pratikte hem katı bir biçimde dayatılır hem de direnişle karşılaşılır. Toplumsal cinsiyetin damgasını taşıyan pratiklerin çokluğu, toplumsal cinsiyetin kendisini meydan okunan bir kimlik haline getirir (Swartz, 2011:127).

O halde, öznelerin toplumsal yaşam içinde sahip oldukları kimlik oluşumlarının toplumsal cinsiyet ile yakın ilişki halinde olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Öznelerin kendi benlik ve kişiliklerinin oluşumu ve bunların gündelik hayat içindeki aktarımı nasıl gerçekleşmektedir? Sahip oldukları zihin, benlik ve habitus özelliklerinin şekillenmesinde yardımcı olan ve toplumsal cinsiyet rollerinin pekişmesine neden olan başka unsurlar bulunmakta mıdır? Mead ve Bourdieu'nun görüşlerini destekler nitelikte olan ve öznelerin toplumsal yaşamdaki günlük pratiklerinin daha detaylı bir şekilde -mikro düzeyde- anlaşılmasını sağlayan Goffman'ın görüşleri bu noktada yardımcı olmaktadır.

Goffman, günlük yaşamda belki de çok fazla dikkat çekmeyen ancak neredeyse sıradanlaşarak öznelerin pratiklerinin önemli bir parçası haline gelen davranışların ardında yatan nedenleri ve bunların nasıl ortaya çıktıklarını anlamaya çalışmaktadır. Öncelikle, Goffman'ın gündelik hayattaki davranışlara hem mekânsal hem de Bourdieu'nun geliştirmiş olduğu habitus kavramı çerçevesinde nasıl yaklaştığını anlayabilmek adına Sartre'ın bahsetmiş olduğu bir örnek üzerinden incelemek faydalı olacaktır. Sartre (2009:115), fenomenolojik değerlendirmelerde bulunduğu *Varlık ve*

Hiçlik kitabında günlük yaşamdaki sıradan durumların bir değerlendirmesini yapmıştır;

Çocuk, keşfetmek için, bir dökümünü çıkarmak için bedeniyle oynar, kafedeki garson, kendi durumunu gerçekleştirmek üzere kendi durumuyla oynar. Bu mecburiyetin her türden esnafa kendini dayatan mecburiyetten farkı yoktur; onların toplumsal durumu da bütünüyle bir törendir, müşteriler onlardan bu durumu bir tören olarak gerçekleştirmelerini bekler. Bakkalın, terzinin, simsarin oynadıkları bir oyun vardır ve bu oyun aracılığıyla müşterilerini bir bakkaldan, bir simsardan, bir terziden başka bir şey olmadıklarına inandırmaya çalışırlar. Hayal kuran bir bakkal müşteri açısından rahatsız edicidir, çünkü o durumda artık tümüyle bakkal değildir. Terbiye kuralları onun kendini bakkallık işlevi içinde tutmasını gerektirir, aynı biçimde hazır ol durumundaki asker de kendini asker-şey kılarken dimdik bakar ama hiçbir şey görmez, hiçbir biçimde görmek için bakmaz, çünkü odaklanmak zorunda olduğu noktayı belirleyen, içinde bulunduğu andaki ilgisi değil, talimatnamedir (“ileri bak” komutu). Hepsi de insanı ne ise o olmaya hapseden önlemler. Sanki insan oradan kurtulanlasın, dışına taşmasın, içinde bulunduğu durumdan sıyrılmasın diye sürekli bir kaygı içinde yaşarız.

Bu alıntıdan yola çıkarak ve habitus kavramını da göz önünde bulundurarak, her kişinin kimliğinin, mesleğinin ya da cinsiyetinin belli mekânlarda nasıl davranacağını belirlediğini ileri sürmek yanlış olmayacaktır. Özneler bu şekilde mekânsal konumlanmalarını belirlemektedir. Öznelerin üzerine giydirilen roller, sadece kişinin kendi kontrolü değil, daha önce de bahsedildiği üzere, toplumsal gerçekliğin inşa sürecinde öznelerin bunları içselleştirmesiyle gerçekleşmektedir. Günlük yaşamda bu durum öylesi bir hal alır ki, özne ne yaptığının farkında olmadan sadece eyleyen rolünü üstlenerek diğerlerinin ve bulunduğu sosyal çevrenin beklentilerini –kendi arzusuymuşçasına- yerine getirmektedir. Bununla bağlantılı olarak Goffman (2018a:17) hayatımızın çıkarımlarla devam ettiğini ve evimize gelip kalan bir kişinin evimizden bir şey çalmayacağını varsayarak onu misafir olarak kabul ettiğimize dair örnek vererek bu durumu açıklamaya çalışmıştır.

Sosyal gerçekliğin, özneler tarafından farkında olmadan içselleştirilmiş olması, mekânsal bağlamda davranışlarını bu gerçekliğe bağlı olarak sergilemesini sağlamaktadır. Yani özneler, sosyal yaşama dâhil oldukları müddetçe deneyimlerini temel alarak edindikleri tecrübeler ile hayatlarını devam ettirmektedirler. Mekânsal

davranışların genel geçer bilgiye dönüşmüş gündelik yansımalarında, öznelere yaşanmışlıkların sıradanlığından neredeyse kopmadan ve var olanı sorgulamadan rol aldıklarını söylemek mümkündür. Öznelere dolayimsız bir şekilde eyleme döktükleri her bir pratik, çoğu davranışın ya da tutumun ardında yatan nedenleri sorgulamadan direkt olarak zihinsel ve bedensel işlevlerine dâhil etmelerine neden olmaktadır.

Her bir öznenin sahip olduğu bir rolünün varlığını kabul eden Goffman (2018a:78), gündelik yaşamda sergilenen rollerin kişinin kendi performansı dışında bu performansın sunulacağı kişilerin performanslarına aşina olarak günlük rutinden haberdar olduğumuzu belirtmektedir. Goffman, *Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu* kitabında, öznelere günlük yaşamlarını tıpkı bir tiyatro sahnesindeymişçesine gerçekleştirdiklerini dile getirmektedir. Bu nedenle kullanmış olduğu vitrin, set, performans, sahne, arka bölge terimleri tiyatro ile özdeş kavramlardan çağrışımla kullanılmıştır. Gözlemciler önünde sergilenen ve onlar üzerinde etkisi olan eylemler için “performans” kelimesini kullanmıştır (Goffman, 2018a:33). Set, coğrafi anlamda duran, performansların gerçekleşeceği sınırları belirleyen ve burası terk edildiğinde performansların da bittiği bir kavram iken vitrin; kişinin ifade donanımına karşılık gelmekte ve kişisel vitrin cinsiyet, yaş, boy, görünüş duruş, vücut ve yüz ifadeleri gibi işaret iletmede kullanılan araçlar olarak kabul edilmektedir (Goffman, 2018a:33,35)¹¹.

Kişisel vitrinin parçası olan bu öğeler sergilenen performansa göre değişiklik gösterebilmektedir. Yani, öznelere kendi zihin ve benliklerine bağlı olarak sahip oldukları özellikleri, onların davranış biçimlerini şekillendirirken, bu davranışların ne zaman nerede sergilenip sonlanacağını ise mekânsal sınırlar belirlemektedir. Belli davranışlar için toplum tarafından önceden belirlenmiş özellikler ve mekânlar bulunmaktadır. Bu roller ancak belirlenen nitelikte ve sınırlar dâhilinde gerçekleştirilebilmektedir. Mekâna özgü cinsiyetli rollerin oluşumuna zemin hazırlayan bu durum, mekânsal davranışların cinsiyete göre şekillenmesinin önünü açmaktadır. Buna bağlı olarak, mekanların cinsiyete göre kullanım biçiminin

---

¹¹ Öznenin içselleştirmiş olduğu sosyal gerçekliğe bağlı özellikler ile habitusun etkisini göz ardı etmeden Goffman'ın kavramlarının değerlendirilmesi, her bir yaklaşımın birbirinin ne derece kapsadığının anlaşılması açısından önem taşımaktadır.

şekillendiğini belirtmek gerekmektedir. Her mekânın kullanım amacının sadece davranışlara göre değil aynı zamanda cinsiyete göre belirlenmesi gündelik yaşam içinde kaçınılmaz bir sonuç olarak kendini göstermektedir.

Belirli mekâna ilişkin fikir edinebilme ve bunun cinsiyet ile bağdaştırarak mekânın kullanıcısı hakkında sonuca varabilme konusunda, Goffman'ın öznelerin eylemlerine yönelik sunduğu şu ayrıntı oldukça önemli ip uçları vermektedir;

Belli bir performansın genellikle sergilendiği yerdeki dekorlar ve sabit eşyalar tıpkı çoğunlukla orada rastlanan oyuncular ve performansın kendisi gibi, o mekânı adeta büyüler; öyle ki alışlagelmiş performansın sergilenmediği zamanlarda bile, mekân vitrin bölgesi olma niteliğini kısmen korumaya devam eder (Goffman, 2018a:123).

Buradan çıkarılacak sonuç, bir mekânda bulunan nesnelere; en az o mekânda bulunan özneler, onların davranışları ve eyleme biçimleri kadar önemli olduğudur. Öznelerin mekânda bulunmadığı anlarda bile oradaki fiziksel yapı ve nesnelere, belli bir özelliği olan ve kimlik kazanmış mekânın önemini sürdürdüğüne işaret etmektedir. Zira bunlar mekânın sembollerinin aktarımını sağlayan başat faktörler haline gelebilmektedir. Bunun daha iyi anlaşılabilmesi adına, bir ailenin yaşadığı evde var olan çocuk odasındaki eşyalar, hem o odanın ev içindeki konumunu belirlemekte hem de o odaya girildiğinde nasıl davranılacağı bilgisini özneye sunmaktadır. Buna benzer bir biçimde, ev içinde bulunan farklı odaların cinsiyetlere göre nasıl anlamlandırıldığı da anlaşılabilir. Mekânın ne amaçla, kim tarafından kullanıldığı ve içinde bulunan eşyaların hangi amaca yönelik konumlandırıldığı önem arz eden bir başka unsur göstermektedir. Bu nedenle, ilk kez deneyimlenecek olan bir mekânın, orayı kullanan özne ya da grupların bir yansıması olduğu ve kimin bu mekânı kullandığına dair genel bilgi verdiği işlevi mekân-cinsiyet ilişkisinin önemli bir birleşimini oluşturmaktadır.

Öznelerin cinsiyetlerine bağlı olarak çeşitli roller üstlendikleri ve bunları kendi performanslarına yansıttıkları, gündelik yaşamda net bir şekilde gözlemlenebilmektedir. Kadın ve erkeklerin sahip oldukları kişisel özellikleri ve toplum tarafından onlara atfedilmiş olan beklentiler, onların mekânsal alanda kendilerini nasıl sergilediklerini ve bu alan içindeki ilişkilerde konumlarını nasıl

belirlediklerinin çerçevesini çizmektedir. Öznenin kişisel özellikleri, kendisinin cinsiyetinden bağımsız oluşmamakta ve sosyal yaşama yansıtılmamaktadır. Bunun ardında yatan neden öznelerin kendileri için hazır olarak bulunan mekânların (set ve sahnelerin) ve kalıplaşmış performans biçimlerinin varlığıdır. Farklı cinsiyetteki öznelerin birbirlerinden haberdar olma biçimi de sosyal yaşam olarak tanımlanan sahnede kendilerine verilen kalıp roller üzerinden gerçekleşmektedir.

Öznelerin gündelik yaşamda mekânsal pratiklerinin arka planı değerlendirildiğinde, sosyal ortamdaki etkileşim biçimleriyle geliştirmiş oldukları zihin ve benlikleri ile sahip oldukları meslek, eğitim durumları, cinsiyet gibi özelliklere bağlı olarak edinmiş oldukları yatkınlıkları (habitus); tüm bu özelliklerin ve toplumsal kodların öznenin beklediği ve öznenin bunlara bağlı olarak yine sahip olduğu nitelikleri (kişisel vitrin) belli bir set üzerinde gerçekleştirilmesi; şu ana kadar olan her şeyin, sosyal gerçekliğin birer yansıması olan sembol ve göstergeler aracılığıyla şekillenmeye ve dönüşmeye devam ettiğini ortaya koymaktadır.

Bir mekâna dâhil olan özne, buradaki diğer öznelere (gruplara) ve nesnelere uyum sağlamaktadır. Her mekân, kapsamış olduğu öznelerin sembollerini ve onlara ait kodları da barındırmaktadır. Karşılaşılan her nesne ve onun bütün içerisinde kapladığı yer, birçok insan için ortak olmanın bir yolunu hatırlatmaktadır (Halbwachs, 2017:140). Bir mekân üzerinde gerçekleştirilen her bir eylem hem o mekânın bilgisini vermekte ve mekân üzerinde eylemlerini sergileyen öznelerin ortak paydaları hakkında ipuçlarını göstermektedir. Mekân ve özne arasındaki katmanlı ilişkinin dinamik yapısı, mekânsal ortaklık ve ayrışmaların nedenlerinin anlaşılmasını mekân-özne etkileşimi kapsamında sağlamaktadır. O halde belli bir mekânda hâkim olan eril tahakküm, orada egemen olan erkek bakış açısına ait kodların ve göstergelerin mekânın anlamlandırılmasında etkin olduğunu söylemek yerinde olacaktır. Bu mekânın değerlendirilmesinde yine bu göstergelerin kadın ve erkek davranışlarını ne biçimde etkilediği önem kazanacak ve öznelerin toplumsal cinsiyet kabullerine göre mekânsal konumlanışlarının ardında yatan unsurlar daha net bir şekilde görülebilecektir.

Bir insan grubu, alışkanlıklarıyla uyumlu bir yerde uzun süre yaşadığında, yalnızca hareketleri değil düşünceleri de onun için dış nesnelere temsil eden fiziksel imgelerin ardılına göre düzenlenmektedir (Halbwachs, 2017:144). Bir mekânda bulunulan süre ve bu süre zarfında gerçekleştirilen eylemlerin niteliği o mekâna özgü kodların oluşmasına zemin hazırlamaktadır. O halde, özneyi ilgili mekânın bir uzantısı olarak görebilecekken aynı şekilde mekânı da öznenin bir parçası olarak kabul etmek mümkün görünmektedir. Bu nedenle özne, bulunduğu mekândaki sembollere hâkim durumdadır. Zaten onun için önemli olan sembolün anlamını bilmektir. Yani gerekli yegâne şey, sembol olan nesneye uygun yorumlayıcı şema ile onun simgelediği nesneye uygun yorumlayıcı şema arasında zihinde bir bağ kurmaktır (Schütz, 2018:119). Bu sayede, özne mekânsal konumunu ve davranışlarını belirleyebilmektedir. Öznelerden cinsiyetlerine bağlı beklentilerin de bu aşamalardan geçerek mekândaki davranış biçimlerinin oluştuğunu belirtmek gerekmektedir. Mekânın ve oradaki nesnelere anlamı, toplumsal cinsiyet kabullerine göre hangi öznenin hangi mekânı ne şekilde kullanacağını belirleyicisi olmaktadır.

Öznelerin habitusları, neden uzak durmaları, neye yakın olmaları gerektiği bilgisini kendilerine vermektedir; kendi konumlarını bilmeleri ve korumalarına, nesnelere ve diğer öznelerle olan mesafelerini ayarlamalarına yön vermektedir (Bourdieu, 1977:82). Belli bir mekân dâhilinde tahakküm ilişkileri göz önünde bulundurulduğunda, bunun baskın rolü üstlenenler tarafından zorlanmadan gerçekleştirildiği ileri sürülebilir. Öznelerin bir anlamda kendilerini, üstlenmiş oldukları roller bağlamında sundukları mekânlarda hem baskın ilişki biçimlerinin yansımaları hem de bu ilişkilerin kendi davranışlarındaki izdüşümlerini görmek mümkün olmaktadır. Bu sebeple, kişi diğerleri önünde eylemlerini gerçekleştirdiğinde toplumsal kabullerin ve değerlerin bir temsili haline gelmektedir (Goffman, 2018a:45).

Mekân üzerinde eyleyen öznelerin toplumsal kabullere bağlı olarak davranışlarını şekillendirdiği söylemek yanlış olmayacaktır. Ancak bu kabullerin oluşumunda etkin rol oynayan cinsiyet ve toplumun bu kavrama atfetmiş olduğu anlam, öznelerin mekândaki etkileşimleri üzerinde ciddi bir baskı oluşturmaktadır. Öznenin hem nesnelere hem mekânla ve diğerleriyle olan ilişkisinde temel unsur sayılabilecek olan

cinsiyetleri, mekâna ilişkin gösterge ve sembollerin oluşumunda da ön plana çıkmaktadır. Öznenin benliğinin sunumu, habitusunun şekillenmesi ve üstlenmiş olduğu rollerin performansını sergilemesi, toplumsal cinsiyet rollerinin aralamış olduğu pencereden bakılmadan eksik bir şekilde değerlendirilmiş olacaktır. Bu noktada cinsiyetin mekân üzerindeki kuruluşu ve öznelere olan etkisi önem kazanmaktadır.

Goffman (2018a:45), toplumların çoğunda var olan tabakalaşma nedeniyle alt tabakada olanların bir üst tabakaya çıkma arzusunda olduklarını ve üst tabakanın idealize edildiğini dile getirmektedir. Burada ifade edilmek istenen, hem öznelere toplumsal kabullere bağlı olarak saygın bir konum ulaşma hem de bu kabullere en yakın konumda olma isteğidir. Buradan yola çıkarak cinsiyetin, öznelere mekân kullanımına dair alışkanlıklarının nasıl şekillendiğini anlamak mümkün görünmektedir. Eril bakış açısının hâkim olduğu sosyal yaşamda kadınların, baskın görüş içinde kendilerine yer edinebilmek adına geliştirmiş oldukları stratejilerin varlığından söz etmek yerinde olacaktır;

Bilinen toplumların çoğunda kadınların aşağı toplumsal konumlara mahkûm olmaları gerçeğini açıklamak için simgesel mübadele iktisadında her iki cinse atfedilen statülerin asimetrisini göz önüne almak gerekir. Erkekler, simgesel iktidarı korumaya ya da genişletmeye çalıştıkları evlilik stratejilerinin *öznesiyken*, kadınlara, her zaman ittifakları tescil etmeye yönelik simgeler gibi dolaşıma girdikleri bu mübadelenin *nesnesi* olarak davranılmıştır. Kadınlar, böylece simgesel bir işlevleri olduğundan, bekâret ve edeple tanımlanan kadın faziletine ilişkin erkek idealine uyararak, fiziksel değerlerini ve cazibe güçlerini artırmaya has bedensel ve kozmetik özelliklerle donanarak, simgesel değerlerini korumak için sürekli uğraşmaya zorlanırlar (Bourdieu & Wacquant, 2003:173).

Burada, evlilik örneği üzerinden verilen bilgiler ışığında kadınların ve erkeklerin sosyal konumlanmaları; kadın ve erkeğin mekânsal davranışlarının şekillenmesinin değerlendirilmesi konusunda genelleştirilebilecek niteliğe sahiptir. Zira kadına yönelik toplumsal tutumun yansımaları neredeyse her alanda benzer biçimde görülmektedir. Kadına atfedilen sosyal roller ile kadınların benlik ve habitus özellikleri, onların buldukları mekâna ait baskın sembollerini kabul edip sürdürme ya da reddedip dönüştürme potansiyelini de belirlemektedir. Unutmamak gerekir ki mekân, “kadın bedenlerinin üzerine binmekte; onlar üzerinde bir baskı kurmaktadır.

Kadınlığın bir söylem olarak, sosyal pratikle kurulan, gören ve görülen konumsallığında yaşanmaktadır” (Sayabaşlı, 2016:208). Bu nedenle mekânda sergilenen davranışların öznelere hem bilişsel hem de bedensel kapasitelerini içerdiğini unutmamak gerekmektedir. Ayrıca, mekanla olan ilk etkileşimin beden mekâna dahil olmasıyla başladığını da göz önünde bulundurmak, bedenin mekânsal davranışlardaki önemini anlamaya yardımcı olacaktır.

Her mekân sosyal devrimlerin sürekliliğini sağlamaktadır. Öznelerden bağımsız düşünülemez bu noktada, bedenin de aslında bir mekân yarattığını ileri sürmek yanlış olmayacaktır. Beden, özne için bir mekândır, hatta bunu sadece özne ile sınırlandırmayıp tüm canlılar için geçerli olduğunu söylemek yerinde olacaktır. de Certeau’ya (2008, 2015) göre toplumsal ve gündelik yaşama ait olan tüm olgular davranışları şekillendirmekte ve böylece beden bulunan mekânı yeniden üretilmektedir. Bunu yürüme eylemi ile açıklayarak, her bir yürüme eylemine atıfta bulunur ve mekânların öznelere yürüme edimleri ile birbirleriyle ilişki hale geldiğini ve mekânsal göstereni dönüştürme kapasitesine sahip olduğunu ileri sürmektedir. Sadece yürüme değil, mekân içinde sergilenen davranışların mekânı, jest ve mimikler, bedensel hareketler ile doldurdukları ve anlam kazandırdıkları düşünülürse, bu bedensel hareketlerin –yürüme dahil- toplumsal cinsiyete bağlı olarak farklı hallerde şekillendiği söylemek gerekmektedir.

İktidar ilişkilerinin sosyalleşme sürecinde varlığını koruduğu reddedilemez bir gerçeklik olarak durmaktadır. Toplumsal cinsiyet kabullerinin oluşumunda da etkili olan bu süreç, cinsiyet temelli tahakküm bağıntılarının giderek bedenselleşmesini sağlamaktadır (Bourdieu & Wacquant, 2003:172):

Mitsel dünya görüşlerinin temelinde bulunan, biyolojik cins temsilinin toplumsal inşasını dayatır ve bedenleşmiş gerçek bir siyaset olan bedensel bir *hexis* aşılır. Başka bir deyişle, eril sosyodise özgül etkililiğini, tahakküm bağıntısını, zaten kendisi biyolojik kılınmış bir toplumsal inşa olan bir biyolojiye kaydederek meşrulaştırmasına borçludur... Farklılaştırıcı olan bu ikili aşılama erkeklere ve kadınlara farklı yatkınlıklar dayatır. Erkek bedenlerinin erkeksileştirilmesi ve kadın bedenlerinin kadınsılaştırılması yoluyla kültürel keyfiliğin bedenselleştirilmesi, yani bir bilinçdışının kalıcı inşası gerçekleşir.

Bu durum, mekânsal davranışların farklı cinsiyetlere göre birbirlerinden ayrılarak kalıplaşmış hale gelmesine neden olmaktadır. Öznenin kadın ya da erkek olduğu kabulüne bağlı olarak şekillenen bu davranışlar hem tahakküm ilişkilerinin devamını sağlamakta hem de davranışların belli kategorilere ayrılarak bunların sadece erkek ya da sadece kadınlar tarafından eyleme dökülmesine neden olmaktadır. Aksi durum gerçekleştiğinde tahakküm ilişkisine bağlı olarak müdahalelerin gerçekleştiği¹² ve mekândaki göstergelerinin ve sembollerinin buna bağlı olarak dönüştüğü görülmektedir.

Öznelerin bedensel hareketlerinin, düşüncelerinin simgeleri olarak yoruma açık bir ifade alanı olarak düşünüldüğünde ve bunun hem zaman hem de mekân ilişkisi halinde olduğunda yayılım maksimum seviyesine ulaşılabilir (Schütz, 2018:234). O halde mekânsal etkileşimlerde öznelerin bilişsel ve bedensel ifadelerinin en etkin biçimde toplumsal yaşama aktarıldığı ileri sürülebilir. Öznelerin buldukları toplumsal koşullar dâhilinde geliştirmiş oldukları davranışların, toplumsalın bir yansıması olduğu kabulüyle yola çıkılırsa, belirli mekânlarda belirli davranışların sergilenmesi beklentisi kendini gösterecektir. Bu durum, mekânlara göre uygun davranış biçimlerinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır.

Toplumsal cinsiyet rollerinin kadın ve erkek için sosyal yaşamda hâlihazırda sunmuş olduğu davranışlar, mekâna uygun davranışlar ile iç içe geçmektedir. Öznelerin mekâna ilişkin bedensel davranışlarının uygunluğu bir nevi öznelerin kendi duygusuzlukları ile doğru orantılı hale gelmektedir (de Certeau, Luce, & Mayol, 2015:42). Öznelerin kendilerinin kontrolü dışında geliştirmiş oldukları hem mekâna hem de toplumsal cinsiyete uygun olan davranışlar, onların duygularını dâhil ederek sergiledikleri pratiklere denk düşmemektedir.

---

¹² Tahakküm ilişkilerine bağlı müdahaleler düşünüldüğünde bunun tek yönlü bir girişim olmadığını farkında olmak gerekmektedir. İktidar sembolleri ve ilişkileri kapsamında gerçekleşen müdahalelerin baskın konumda bulunanlar tarafından gerçekleştirilebileceği gibi tabi konumda bulunanlar tarafından da hayata geçirilebilir. Eril bakış açısının hâkim olduğu belli bir mekândaki dönüşümün itici kuvveti hem kadınlar hem de erkekler olabilir. Bu nedenle, bedensel eylemlerin pratiğe döküldüğü mekânlardaki anlamsal dönüşümün eril bakış açısı hâkimiyetinde olduğundan sadece erkeklerin baskın konumuna bağlı olarak gerçekleşebileceği düşünülmemelidir.

Uygun davranışların sergilenebilmesi adına süregiden bir belirsizlik hem zihinsel hem bedensel işlevlerde var olmaktadır. Mekânda bedenın tezahürleri hem özneler arası durumun hem de toplumsal işleyişin belirleyicisi olmaktadır. Bu nedenle bedenın davranışları sergilemesi aşamasında dengeyi kurabilmek adına sürekli bir gerilim mevcuttur ve bu gerginlik ancak bedensel duruş ve bunun davranışlarla sergilenmesi ile çözümlenebilmektedir (de Certeau, Luce, & Mayol, 2015:45). Öznelerin mekânsal konumlanmalarında ön plana çıkan bu durum mekânsal birliğin sağlanmasına zemin hazırlamaktadır. Uygun davranışların sergilendiği ve birbirine benzer bedensel ve zihinsel yansımaların var olduğu mekânda öznelerin “bedensel ifadeleri iletişim sürecinin temel öğeleri olarak karşımıza çıkmakta” mekân üzerindeki etkisini belirlemektedir (Schütz, 2018:235). Toplumsal cinsiyet rollerinin de önemli bir rol oynadığı benzer davranışların sergilenmesi süreci o mekânın hangi özne tarafından kullanılacağını da belirlemektedir. Kadınların ya da erkeklerin ağırlıklı olarak kullandığı mekânların ortaya çıkması bu süreçlerden geçerek gerçekleşmektedir.

Özel ve kamusal alanlarda oluşan mekânsal ayırım, belirli bir grubun, oraya atfetmiş olduğu anlamlara bağlı oluşan sembollerin, özneler tarafından içselleştirmesi ve bunların hem zihinsel hem bedensel işlevlere dâhil edilmesiyle devamlılığını sağlamaktadır. Mekân içinde sağlanan benzerlik, pratiklerini gerçekleştirecek olan öznelere yön vermektedir. Halbwachs (2017:141) belirli bir alanda bulunan grupların, o yerle olan ilişkisini şu şekilde açıklamaktadır;

Bir grup bir uzam parçasına eklendiğinde onu kendi imgesine dönüştürür fakat bununla beraber ona direnç gösteren fiziksel şeylere boyun eğer ve adapte olur. Kendi kurduğu çerçevede içine kapanır. Dışsal ortamın imgesi ve onunla sürdürdüğü istikrarlı ilişkiler, kendisi hakkında oluşturduğu görüşün ön planına geçer. İmge onun bilincinin tüm unsurlarına nüfuz eder, evrimini yavaşlatır ve düzenler. Şeylerin imgesi şeylerin eylemsizliğine katılır. Buradaki, izole olmuş bir birey değildir, grubun bir üyesi olduğu kadar bireydir; bu şekilde fiziksel doğanın etkisine teslim olan ve onun dengesine iştirak eden ise grubun kendisidir.

Mekânlara özgü sembol ve göstergelerin ne denli öznelere nüfuz ettiği net bir şekilde görülmektedir. Toplumsal cinsiyet rollerinin mekânsal imgeleri de bu etkileşim sürecinde özneler tarafından içselleştirilmektedir. Öyleyse mekân ve özne arasındaki

karşılıklı birbirlerini var etme süreci, kadın ve erkeklerin buldukları mekândaki semboller ve ayrıca nasıl bir tutum sergileyeceklerini belirlemeleri, o mekânın kimliğine ne derecede ait olacaklarını da belirlemektedir. İnşa edilen mekânlar burada bulunan ve daha fazla ortak paylaşımı olan bir grup ya da bir kuruma daha yakın olabilmektedir. Bu anlamda mekâna daha uzak olanların daha az ortak özellikleri olduğunu belirtmek gerekmektedir (Bourdieu, 1989:16). Mekâna duyulan aidiyet ve bunun anlamlı kılınma sürecinde, ilgili mekânda bulunan öznelere etkileşimleri neticesinde ortak paydaları şekillenmiş, mekâna ait semboller ve göstergelerini kabullenme niteliği belirlenmiş olmaktadır.

Mekânın öznelere ile bütünleşme sürecinde baskın olan eril düzen, mekân üzerinde baskı kurmaktadır. Bu baskı hem zihinleri ve benlikleri hem de bedenleri kontrol altına almaya çalışmaktadır. “Erkek düzeni hem zaman ile mekânın yeniden örgütlenmesinde hem de bedenlere ve zihinlere yerleşmiş olan yapılar arasındaki ilişki sonucunda ortaya çıkan uyum nedeniyle doğal kabul edilmektedir (Bourdieu & Wacquant, 2003:171). Bu durum erkeğin sahip olduğu tüm özellikleri birincil konumda tutarken aynı zamanda mekânsal davranışların bu ölçüye göre şekillenmesini sağlamaktadır. Mekânın, kadınların bedenleri üzerinde kurduğu baskı, erkeklerin bakışlarında¹³ vücut bulmaktadır. Mekânda erkeğin kendini inşa etmesinde önemli bir unsur olan bakış¹⁴, iktidarın gücünü erkeğe vermektedir. Aslında mekânın, kadın ve erkekler tarafından paylaşılıyor oluşu, eril tahakküm çatısı altında, bakışa dayalı kontrolü olanaklı hale getirmektedir. Bu durumda bakışın sahibi olanlar (erkekler) dışındaki tüm öznelere, bulunulan mekânda nesnelere dönüşmektedirler. Bu nedenle bir

---

¹³ Erkeklerin kadınlar üzerinde kurduğu panoptik uygulama, kadınların sosyalleşme sürecinde erkek bakışını içselleştirmesine neden olmaktadır. Bunun temelinde yatan görüş için Foucault'nun *Hapishanenin Doğuşu* kitabı, bu kavramın feminizm ve toplumsal cinsiyet bağlamında değerlendirmesi için Bartky'nin *Foucault, Feminism and Patriarchal Power* makalesi incelenebilir. Kadınlar üzerindeki erkek bakışı, iktidara bağlı ilişki biçimlerinin tümünü kullanarak kadın bedeni üzerinden varlığını korumaktadır. Bu nedenle panoptik bakış, eril tahakkümün mekânsal düzlemde kadın bedenleri üzerinden kontrolü elinde tutmakta ve bedensel davranışların sınırlarını belirlemektedir. Böylece eril düzenin öznesi olan erkekler, iktidarlarını kadın bedenleri üzerinde panoptik uygulama ile kurmuş oldukları kontrol ile mekânsal konumlarını korumaktadırlar.

¹⁴ Bu çalışmada, mekânsal ilişkiler bağlamında beden, göz (bakış) ve davranış ilişkisine değinilmeyecektir. Bu nedenle, çalışmada eril bakışın hem kadınların hem de erkeklerin mekânsal davranışlarını ve anlamlandırma süreçlerine olan etkisine ayrıca yer verilmeyecektir. Fakat bu kapsamda *gaze* (bakış) kavramının konuya ilişkin önemine yer verilmesi gerekliliği düşünüldüğünden, kısaca değinilmiştir. Bu ilişki, ayrıca detaylandırılması gereken bir çalışma konusunu oluşturmaktadır.

mekânın, orada bulunan tüm özneler için bağımsız olduklarını ileri sürebilecek niteliği ortadan kalkmaktadır.

Toplumsal cinsiyet ve mekâna ait göstergelerin birbirleriyle olan yakın ilişkileri açık bir şekilde görülmektedir. Aralarındaki ilişkinin dinamik yapısı, sabit ilişki biçimlerinin önünü kapatarak süregiden değişim ve dönüşümü mümkün hale getirmektedir. Bu anlamda, tek bir unsurun belirleyici olmadığı aksine mekânsal edimlerin etkileşimine dâhil olan tüm özne, nesne, deneyimler, yatkınlıklar ve toplumsal kabulleri içerdiği açıkça görülmektedir. Mekânın karakteristik yapısının ortaya çıkmasını sağlayan bu dinamikler, toplumsal cinsiyet rollerine göre öznelerin kendilerini –çoğu zaman kontrolleri dışında- sosyal yaşamda konumlandırmalarını sağlamaktadır. Mekânsal davranışların da belirleyicisi olan bu süreç, mekâna özgü göstergelerin şekillenmesine zemin hazırlamaktadır. Ancak bu noktada hangi grubun belirleyici olduğunu toplumsal koşullar, bulunulan zaman ve mekân belirlemektedir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SOSYOLOJİK DÜŞÜN VE ARAŞTIRMALARDA GÖRSELLİK: GÖRSEL SOSYOLOJİ

Görme, konuşmadan önce gelmiştir...¹⁵

Simmel (2015:219) duyuların sosyolojisinde, sosyolojiyi, çoğunlukla büyük ve toplumsal yaşamda net bir şekilde görünen toplumsal yapıları ele alarak hayatın bütününe dair fikir üretebilmeyi amaçladığını belirterek eleştirmektedir. Birçok kurumun, sosyolojinin çalışma alanını işgal ettiğini ve mikro ölçekte çalışmalara yer ayrılmadığını dile getirmektedir. Bu durum sosyal olana ilişkin gözden kaçırılan birçok etkileşimin varlığının göz ardı edilmesine neden olmaktadır. O halde toplumu anlamak için gösterilen çabanın sadece görünen ve varlığından haberdar olunan büyük yapı ve sosyal olgulara yönelik değil aynı zamanda bireye ilişkin, bireyin sosyal yaşama dair deneyimlerini dahil eden bir nitelikte olması gerekmektedir.

Görünenin ardındaki görünmeyene erişebilmek adına toplumsal çalışmalarda yapılması gereken günlük yaşama dâhil olan her bir unsurun dikkate alınmasıdır. Bu noktada sosyolojinin, araştırma biçimlerini süregelen sınırlılıklardan koparması gerektiği aşikârdır. Öyleyse sosyoloji sadece görünene değil görünenin ardındaki imgeler, sembol ve anlamlara da yönelerek sosyal yaşamın öznelerini, araştırmanın öznesi konumuna getirmesi beklenmektedir. Bu, sadece öznelere çeşitli sorular sorarak onların istek ve amaçlarını, bir konuya ilişkin düşüncelerini öğrenmeyi amaçlayarak değil duygu durumlarının karşılıklarını, sembolik izdüşümlerini ve imgesel anlamlarını sosyal araştırmalara dâhil ederek gerçekleştirilmelidir.

Sosyoloji araştırmalarında baskın bir şekilde kullanılan nitel ve nicel araştırma yöntemlerinin uygulama biçimlerinin çeşitlendirilmesi, toplumsal yaşama içkin

---

¹⁵ Berger, J. *Görme Biçimleri*, 2013:7

olguların anlaşılmasında bir adım daha ileri gidilmesi açısından önem arz etmektedir. Örneğin, Baker (2018), yoksulluk üzerine yapılan bir araştırmada, metinsel veriden ziyade, araştırma yapılan çevrede ya da odada gezdirilecek olan kameranın metinsel olarak elde edilecek verilerden daha detaylı ve bilgi verici olacağını belirtmektedir. Bu noktada karşımıza çıkan görseller yazılı veriden daha anlamlı ve bütünlüklü bir veri sunmaktadır. Baker, sosyolojinin duygulara yer vermesi gerektiğini vurgularken bunun sosyolojinin kendini geliştirebilmesi için önemli bir unsur olduğunu belirtmektedir. Baker (2018) 'Kanaatlerden İmajlara Duygular Sosyolojisine Doğru' çalışmasında sadece belge ve metne bağlı kalınmasının yeni kuşakların görselleştirmelere verdiği önemin ve sosyal yaşamı imgesel boyutta anlamlandırma biçimlerinin göz ardı edilmesine neden olacağını dile getirmektedir. Bu anlamda semboller, görseller ve imgeler sosyolojik çalışmaların birer parçası haline geldiğinde sosyolojinin anlatabilme kabiliyetinin gelişeceği öngörülmektedir.

Duyuların, sosyolojik düşüncenin bir parçası haline gelmesi, sosyolojik okumaların ve analizlerin, düşünsel boyutta imgelerin göz önünde bulundurulmasına zemin hazırlamaktadır. Simmel (2015:221), her duyunun toplulaşmış varoluşun inşasına kendi bireysel doğasına özgü katkılarda bulunduğunu bunun bireyler arasında hâkim olan duyuların bireyler arasındaki etkileşime sosyolojik nüanslar kattığını belirtmektedir. Bu anlamda, Simmel'in duyularla ilişkili olarak ön plana çıkardığı göz ve görme eylemidir. Benzer bir şekilde Baker de duygular sosyolojisi olarak tanımladığı içerikte göz ve görme duyusunu ön plana çıkarmaktadır. Yani toplumsal gerçekliğin görsel olarak kayıt altına alınması bilgi üretimi açısından sosyolojiye hem uygulama hem de düşün alanında kendini geliştirme olanağı sağlamaktadır.

Sosyolojinin, sosyal yaşama ait en küçük etkileşim ve anlamlandırma biçimlerini kapsamına dahil ederek ilerlemesi, gündelik hayatın özneler ile ilişkisini anlamak açısından önem arz etmektedir. Görselliğin dahil edildiği bu alanda, duyu ve duygu halleri ile sembol, imge, anlam ve göstergelerin etkileşimleri, tüm katmanları ile anlaşılıp aktarılmasını sağlanmaktadır. Bu anlamda görsel bilgi ile sosyolojinin bir araya gelmesi hem sosyolojik düşünce ve araştırma hem de toplumsal gerçekliğin

kapsamlı bir şekilde aktarılmasının ve anlaşılmasının sağlanmasında önemli bir gelişme olarak karşımıza çıkmaktadır.

4.1. SOSYOLOJİ İLE FOTOĞRAFIN BULUŞMA SÜRECİ

Fotoğraf ile sosyolojinin ortaya çıkışı aynı dönemlere denk gelmektedir. Sosyoloji temel olarak topluma dair analizlerini metin biçiminde sunup kapsamını ahlaki değerlere kadar genişletirken fotoğraf toplumsal ve doğaya ilişkin gerçekliğin estetik bir yansıması ya da ayna görüntüsü olarak kabul edilmektedir. Her iki bilimin benzer dönemlerde farklı amaçlar doğrultusunda açığa çıkmış olması aralarındaki yakın ilişkinin bir süreliğine göz ardı edilmesine neden olmuştur. Endüstrileşme ve Fransız Devrimi ile ortaya çıkan sosyolojiye paralel olarak fotoğraf, endüstri devriminin bir ürünü olarak ortaya çıkmış ve yeni tür bilginin demokratikleşmesinde etkili olmuştur (Harper, 1988:55). Ancak, 1920-1960 yılları arasında fotoğraf ve sosyolojinin birlikteliğinden söz etmek mümkün gözükmemektedir. İki dünya savaşı arasında etkin rolünü kazanan fotoğraf bu dönemde bir cihaz olmanın dışında yaşanan olayları aktaran araç haline gelmiştir.

Fotoğrafa içkin kabul edilen öznellik vurgusu, sosyologların bilimsel anlamda fotoğraftan uzak durmalarına neden olmuştur. Zira August Comte ile yükselen pozitivist sosyoloji anlayışı niteliksel verinin ve bakış açısının kullanımını olanaksız hale getirmiştir. Weber'in sosyoloji anlayışına bağlı olarak sosyolojinin amacının toplumun kültürel durumunu anlamak olmasının klasik sosyologlar tarafından göz ardı edilmesi, görsel olanın dikkate alınmamasını beraberinde getirmiştir (Burri, 2012:46). Sosyolojinin bilimsel bilgi üretiminde sahip olduğu yaklaşımların temel bilimlerden etkilenerek şekillenmesi farklı bakış açılarının dahil olmasının önünü kapamıştır. Pozitivist yaklaşımın etkin olduğu süre boyunca, sosyoloji disiplininin sınırları dışında görülen çoğu araştırma yöntemi ve düşün biçimi, topluma ilişkin verilerin elde edilmesinde etkin bir şekilde kullanılamamıştır.

Klasik sosyolojideki yaklaşımlarda beden yokluğu sosyolojinin betimsel değerlendirmelerden uzak kalmasına neden olmuştur; bedenin sosyal teoriden silinmesi gözün değerlendirmeye alınmamasına neden olmakta ve beraberinde göz ile

ilişkili olan fotoğraf ve görsel betimlemelerin sosyal araştırmalara dahil edilmemesine zemin hazırlamaktadır (Chaplin, 1994:176). Bu nedenle, ilk dönem sosyoloji tartışmalarında, toplumsal değerlendirmelerin temelinde özneye ayrılan alan, yapı için ayrılan alanın etkisi ve baskısı ile neredeyse yok denecek kadar az niteliktedir. Bu durum, beden-zihin ilişkisinin sosyal yaşam ile etkileşimlerinin, öznenin davranış biçimleri ve sosyal anlamlandırmalarının analizlere dahil edilmesini sekteye uğratmıştır.

Fyfe ve Law, sosyolojide görselliğin eksik olmasının en önemli nedenlerinden birinin sosyoloji disiplindeki teorik katmanların olduğunu belirtmektedir (Chaplin, 1994:175). Sosyoloji içinde varlığını koruyan bu tutum, fotoğrafın sosyoloji çalışmalarına dâhil edilmesinin önünü kapatmıştır. Ancak klasik sosyologlar arasında bu konuda ayrı tutulması gereken Simmel (2015:221), ‘duyuların sosyolojisinin’de görme duyusu ve karşılıklı görmenin toplumsal ilişkiler arasında bir köprü oluşturduğunun önemine dikkat çekmektedir. Pozitivizmin sosyoloji alanındaki baskın karakterinin yumuşamaya başlaması ve bu bakış açısının karşısında duran birçok araştırmacının sosyolojik çalışmalar yapması, sosyoloji alanında kullanılan araştırma yöntemlerinde pozitivizmin etkisinin azalmasını sağlamıştır. Yapılan nitel araştırmalar sosyoloji alanında artış gösterirken bu çalışmalara fotoğrafın dâhil edilmesi için bir kapı aralanmıştır.

Fotoğrafın istatistiksel verileri elde etme konusundaki sınırlılıklarının olduğu düşüncesi, onun birçok anlamda sunacağı anlamlı verinin ön plana çıkmasını ve kullanımını engellemektedir. Kabul edilen bu görüş erken dönem sosyoloji çalışmalarında fotoğraftan uzaklaşılmasına zemin hazırlamıştır. Fotoğraf ile sosyoloji arasındaki gerginlik benzer bir şekilde antropolojide de görölmektedir. Ancak yapılan bazı entografik çalışmalar fotoğrafın sosyal bilimlerde geçerli bir veri olarak kabul edileceğinin göstergesi haline gelmiştir. Bu durumun öncüsü olan Bronislaw Malinowski’nin Batı Pasifik Argonotları (1922) çalışması yapılan araştırmalarda fotoğrafın geçerli bir kaynak olarak kullanılabileceğinin göstergesi olmuştur (Pandey, 2016:77).

20. yüzyılın son çeyreğinde sosyoloji alanındaki varlığını daha görünür kılmaya çalışan fotoğraf, görsel sosyolojinin oluşumunda ve gelişimindeki mevcudiyeti ile ön plana çıkmaktadır. Konu ile ilgili yapılan çalışmalar, yazılan kitap ve makaleler sosyoloji ve fotoğraf arasındaki anlamlı ilişkinin bilimsel açıdan etkin kılınmasında önemli rol oynamıştır. John Collier ve Malcolm Collier tarafından gerçekleştirilen ve ilk kez 1967 yılında basılan '*Araştırma Metodu olarak Fotoğraf (Photography as a Research Method)*' toplumsal çalışmalarda fotoğraf ve filmin nasıl kullanılacağına dair bilgiler içermektedir. Jon Wagner'ın (1980) '*Image of Information*' kitabında sosyal bilimlerde görsel imgelerin kullanılabilirliğini ve bunun bir metot olarak kabul edilebileceğine dair uygulanabilir yöntem biçimleri bulunmaktadır. Douglas Harper'ın 1988 yılında yazdığı '*Visual Sociology: Expanding Sociological Vision*' adlı makalesi bu konuda yazılan ve görsel imgenin sosyolojide nasıl kullanılacağını anlatan ve görsel sosyolojinin şekillenmesinde önemli rol oynayan bir çalışma olarak literatürde yerini almıştır.

Goffman, sosyologlar arasında imgeler üzerine çalışan, bilinen ilk düşünür olarak bu alandaki etkisini göstermektedir. İmge ile toplumsal yapılar arasındaki ilişkiye dikkat çekmesiyle görsel sosyolojinin gelişimine katkıda bulunan Goffman (1987), reklam panolarında cinsiyetin nasıl sunulduğuna dair gerçekleştirmiş olduğu çalışmasıyla görsel öğelerin sosyal gerçeklerin sunumunda kullanımının mümkün olduğunu kanıtlamıştır. Bu çalışmada, kadınların reklam görsellerinde vermiş oldukları pozların, toplumun kadına yönelik kültürel ve ahlaki tutumunun sürdürülmesine katkıda bulunduğunu belirtmektedir.

John Berger, fotoğraf dışında tablolarla çizilen kadın figürlerinin benzer bir toplumsal görüşe hizmet ettiğini dile getirmektedir. Tarihsel olarak farklı dönemlerde resmedilen kadınların toplumun bakış açısıyla çizildiği ve kadının tablolarındaki duruş ve bakışlarının başta erkekler olmak üzere toplumun görmek istediği şekilde konumlandırıldığı ve şekillendirildiğini vurgulamaktadır (Berger, 2009). Tıpkı bunun gibi bir fotoğrafa bakıldığında da topluma dair verilerin içinde saklı olduğunu belirtmektedir. Tahmin edilenden daha fazlasını içinde barındıran fotoğraf, Berger'e (2017) göre topluma ilişkin sınıf, tarih, kültür ve ekonomik bilgiyi sunmaktadır. John

Berger, fotoğraf ile ilgili yapmış olduğu çalışmalarda fotoğrafın, görünenin ardında yatan bilgilere ulaşılma için önemli bir ileti aracı olduğunu vurgulamaktadır. Aşağıda, Berger'in incelemiş olduğu fotoğraflara yer verilmiş ve görünenin ardındaki bilginin fotoğrafta nasıl sunulduğuna değinilmeye çalışılmıştır.

Fotoğraf 1: Köy Orkestrası (Berger, 2017:56)

John Berger, köy orkestrasını gösteren bu fotoğrafta giyilen kıyafetlere dikkat çekmektedir. Fotoğraftakilerin kıyafetleri o dönemin üst sınıflarına mensup erkeklerin giydiklerinin birer taklididir aslında. Sınıf hegemonyasının bir göstergesi olan takım elbise, üst sınıflara mensup kişilerce tercih edilen bir kıyafet olmakla birlikte bu kıyafeti giymenin gurur verici bir yanı da bulunmaktadır. Berger (2017:57), bedensel ritim ile çalışan köylülerin bu tarz kıyafetler giymekten uzak olduklarını, fotoğrafta, kıyafetlerin üzeri kapatılıp yüzlere bakıldığında bu kişilerin yüzlerindeki ifadelerin toprakta çalışan köylülere ait olduğunun anlaşılacağını vurgulamaktadır. Bu nedenle fotoğrafta dikkat çekilen noktalardan biri fotoğraftakilerin yüzleridir. Yüz ifadelerinde bulduklarını toplumsal konumun yansımalarının görüldüğünü vurgulanmaktadır. Benzer bir şekilde, göz ile bağlantılı olarak yüz, Simmel (2015:223) için sosyolojik önem taşımaktadır ve bunu şu sözleri ile ifade etmektedir;

Gözün sosyolojik önemi esasen, kendini iki kişi arasındaki bakışın ilk nesnesi olarak sunan yüzün ifadesine dayalıdır. ..bu bilgilerin geometrik

alanı yüzdür; yüz, bir bireyin kendi hayatının önkoşulu olarak beraberinde getirdiği her şeyin simgesidir.

Kişilerin yüzlerinden yola çıkılarak onların öykülerine ve sosyal yaşamdaki konumlarına ulaşılabileceği düşüncesi bu noktada kendini göstermektedir. Zira yüz hem görsel hem duyuşsal anlamda özneler hakkında bilgi edinilen bedensel mekân olarak karşımıza çıkmaktadır.

Fotoğraf 2: Dört Protestan Misyoner (Berger, 2017:58)

Bu fotoğraftakiler ise üst sınıftan kişilerdir. Tekrar kıyafetlere dikkat çeken Berger, kıyafetlerin hareketi kısıtlayan nitelikte olduğunu belirtir; bu toprak ile uğraşmadıklarının bir göstergesidir. Takım elbise hareketleri engelleyen, hareketin buruşturduğu, kırıştırdığı bir kıyafettir (Berger, 2017:60). Bu yüzden üst sınıftan kişilerin giymiş olduğu kıyafetler beden hareketlerini gerektirmeyen bir şekilde oturacakları ve konuşacakları zaman kullanabilecekleri nitelikte tasarlanmıştır. Masa başında çalışan üst sınıfa ait bir kesit olan bu fotoğraftaki kıyafetler aslında bu sınıfın

iktidarının göstergesidir. Bu bilgilerden yola çıkarak, fotoğraflarla ilgili detaylı çalışmalar yapan ve fotoğraflardan, topluma ilişkin bilgi edinebileceğini belirten Berger, fotoğrafın toplumsal analizde kullanılabileceğini göstermektedir. Zira fotoğrafın toplumun bir yansıması olarak kabul gören görüşü destekler nitelikte olan bu yaklaşım sosyolojik çalışmalardaki verilerin zenginleşmesine olanak sağlamaktadır.

Fotoğrafların toplumsal analizlerde kullanılabileceğine dikkat çeken bir başka isim Bourdieu'dur. Ona göre gündelik yaşama ilişkin çekilen fotoğraflar toplumsal gerçekliğin bir sunumu olarak kabul edilmelidir. Kendisinin, 1958-1961 yılları arasında Cezayir'de saha çalışmaları sırasında çekmiş olduğu fotoğraflardan açılmış olan sergi, fotoğrafın sosyolojik çalışmalar için kullanılabilir özelliğinin ne denli geçerli olduğunu göstermektedir¹⁶.

Bourdieu sosyolojisinin en temel konuları, bu erken dönemde mevcuttur: Değiş tokuşun altında yatan kurallar ve bu bağlamda geçerli olan "bütüncül toplumsal olgular" kadar; iktisadileşmenin toplumsal bütünleşmesi, zaman yapısı, akılcılık, toplumların simgesel düzeni; cins, kuşak ve toplumsal sınıflar arası tahakküm ilişkileri ve homo economicus'un evrensel akılcı hesaplaması olması istenen şeyin tarihsel-toplumsal olasılık koşulları gibi sorunlar, o gün olduğu gibi, daha sonra da yazılarının anahtar bilişsel meseleleri olmuştur. Etnoloji, antropoloji ve sosyolojinin birbirine ayrılmaz bir biçimde bağlı olduğu ve Bourdieu'nün yakın zamanda haklı olarak 'en erken ve en aktüel çalışmam' olarak nitelediği, böylece ilk kez, fotoğraf unsuruyla tamamlanan bu ufuk açıcı saha araştırması, tüm temel biçimleri ve içerikleriyle Bourdieu sosyolojisinin doğum hali konusunda bir görüş sunar (aktaran Gülsoy, 2012:3-4).

Fotoğrafların, toplumun birer yansıması olduğunu kanıtlar nitelikte olan Bourdieu'nün bu yaklaşımı, görsel verinin toplumsal çalışmalarda kullanılmasının ne derece önemli olduğunu göstermektedir. Türkiye'deki gündelik hayattan bir kesit sunan aşağıdaki fotoğraf, çekildiği dönemin koşullarını yansıtır şekildedir.

---

¹⁶Saha çalışmalarına ait fotoğraflar 2007 yılında 'Pierre Bourdieu: Cezayir'de' sergisiyle İstanbul'da sunulmuştur.

Fotoğraf 3: Ara Güler Tarafından Çekilen Fotoğraf

Ara Güler tarafından 1965 yılında İstanbul'da çekilen bu fotoğraf, gecekodu mahallesinde su taşıyan kız çocuklarını göstermektedir. Türkiye'de kırdan kente gerçekleşen iç göçün bir sonucu olarak oluşmaya başlayan gecekondulardaki fiziksel ve sosyal koşulların durumu bu fotoğrafta görülmektedir. Göç ile büyük kente gelenlerin yaşamış oldukları alt yapı ve fiziksel çevre ile ilgili sorunlar, gündelik hayatta yaşanan sıkıntılar ve yoksulluk fotoğraf aracılığı ile anlaşılabilir. Daha önce değinildiği üzere fotoğrafın görünenin ardındaki gösterme gücü ve özelliği bu örnekte net bir şekilde anlaşılmaktadır.

Fotoğraf, film ve video gibi görsel medya sadece sosyal nesnelere için değil aynı zamanda araştırma sürecinin bir parçası ve aracı olarak da sergilenmektedir; bu yüzden görsel medya, çalışmanın sadece nesnesi değil aynı zamanda sosyolojik bilgi üretimi ve ampirik veri üretiminin yöntemsel bir aracıdır (Burri, 2012:47). Bu konuda Becker (1974), görsel verilerin bilimsel olarak sosyal süreçlerin ve kültürel oluşumun yansıması olarak kullanılabilmesinin altını çizmektedir. Fotoğrafın geçerli bir bilimsel araç olarak kullanılabilmesi adına geçerliliğini, güvenilirliğini ve teori içindeki rolünü analiz eden Becker görsel verilerin sosyoloji alanında kullanımının gerekliliğine ve yeterliliğine dikkat çekmektedir.

Görsel sosyologların, sosyoloji ve fotoğrafı bir araya getirirken buldukları ortak çalışma alanları toplum, kültür ve sosyal ilişkiler olarak karşımıza çıkmaktadır (Pandey, 2016:77). Son zamanlarda imgeler ve görüntüler, nitel sosyoloji çalışmalarında verinin bir başka biçimi olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu da fotoğrafın sosyoloji ile bir araya gelmesinde etkin rol oynamıştır. Topluma ilişkin elde edilmek istenen verilerde niteliksel verilerin kullanılmasının ön plana çıkması, insanların kendi anlatılarının, hayat hikâyelerinin ve öykülerinin de çalışmalara dâhil edilmesinin önünü açmaktadır. İnsanların öykülerine dokunulmak istenen noktalarda ya da farklı sosyal kimliklere ait deneyimlere ve duygulara erişilmek istendiğinde fotoğrafın güvenilir yönü ön plana çıkmış ve sosyologlar tarafından bilimsel çalışmalara dâhil edilmeye başlanmıştır.

4.2. FOTOĞRAFIN SOSYOLOJİ 'YE DÂHİL EDİLMESİ

Sosyolojinin görsel veriler ile araştırma yöntemlerini geliştirmesi sürecinde kullanılacak olan görüntünün ne şekilde elde edileceği ve nasıl kullanılacağı önem kazanmaktadır. Harper'a (1988:60) göre görsel verinin, sosyolojik olarak diğer yöntem biçimleriyle elde edilen verilerden daha az kullanışlı olduğunu söylemek mümkün değildir. Ortada tek bir zorluk bulunmaktadır; dönemin (20.yy) sosyologları görüntüyü nasıl alacaklarını bilmemekteyler, bu yüzden görsel verinin daha az değerli ya da kullanım gerekliliğinin daha az olduğu sonucuna varmak yersiz bir yaklaşım olacaktır. Çoğu sosyolojik çalışma alanları gözlemlenebilir olgular etrafında şekillenmektedir. Benliğin sunumu, etkileşimin farklılıkları, insanlar arasındaki ilişkiler ve onların fiziksel çevrelerinin okunması fotoğraf üzerinden yapılabilir (Harper, 1988:61). Toplumsal araştırmanın mantığına uygun olarak şekillendirilecek olan yöntem, fotoğrafın araştırma içindeki konumunu da belirleyecektir.

Simmel'e göre göz sosyolojik bir araçtır. Bu anlamda görsel verinin sosyolojik karşılığının temel anlamda verimli olduğunu belirtmek gerekmektedir. Ancak görsel verinin yani fotoğrafın ya da filmin hangi yaklaşıma göre sosyolojik araştırmaya dâhil edileceği önem arz etmektedir. Zira fotoğrafın sosyoloji ile ilişkilendirildiğinde hangi temele dayandırılarak yararlanıldığı beraberinde görsel sosyolojinin, sosyoloji bilimi içinde nasıl konumlandırılacağı tartışmasını da getirmektedir.

Görsel sosyolojinin ne olduğunu tam olarak anlayabilmek, sosyoloji içindeki yerinin ne olduğunun anlaşılması açısından yardımcı olacaktır. Görsel sosyoloji, temel olarak George Herbert Mead ve John Dewey tarafından geliştirilen düşüncelerin etkisinde oluşmaya başlamış ve devamında sembolik etkileşimin etkisiyle şekillenmiştir. Bu anlamda görsel sosyoloji toplumu çalışmak için imgeleri kullanmaktadır ve bu imgeler analiz için gerekli olan işlevsel gereklilikleri karşılamaktadır; imgeler, ikonlar ya da görüntülerin temelini görme eylemi yatmaktadır ki bunlar toplumsal ilişkilerin en önemli parçasını oluşturmaktadır (Grady, 1996:13-14). Görsel olarak iletişime geçen bireyler arasındaki bu bağlantı sosyal olarak şekillenmektedir. Yani görmek, sosyal olarak şekillenmiş imgeler aracılığıyla iletişime geçmenin temel bilgisi, görsel sosyolojinin başlangıç noktasındaki fikri sunmaktadır.

Sosyolojide baskın olarak kullanılan nitel ve nicel verilerden farklı olarak¹⁷ görsel verilerin kullanılması gerektiğini ileri süren Weber (2008:47), bu düşüncenin ardında yatan nedenleri şu şekilde sıralamaktadır; kelimeye dökülmesi zor olan durumların aktarımını kolaylaştırırken bu durumlara farklı bir bakış açısıyla bakılmasını olanaklı kılmaktadır, birer imge olarak görsel öğelerin akılda daha kalıcı olması aktarılanın hem kolay bir şekilde anlaşılmasını kolaylaştırmakta hem de araştırmanın kolay bir şekilde sunulmasını sağlamaktadır, yapılan çalışmaların akademik dilden daha etkili bir şekilde aktarılmasını mümkün hale getirirken çoğu teorik bilginin de anlaşılabilir nitelik kazanmasına yardımcı olmaktadır, bütüncül iletişim kurmak ve farklı kategorilerin bir araya getirilerek iletişime dahil edilmesine zemin hazırlamaktadır.

Sosyal olarak inşa edilen iletişim biçimlerinin görsel boyutları; imgesel ya da sembolik olarak fotoğraf aracılığıyla elde edilerek sosyoloji çalışma alanında kullanılması, araştırma sonuçlarının daha etkili bir şekilde aktarılmasının önünü açmaktadır. Ancak araştırmanın amacı doğrultusunda görsel veriyi elde ederken dikkat edilmesi gereken bazı unsurlar bulunmaktadır. Bunlar, sonuca ulaşmada araştırmacıya kolaylık sağlarken aynı zamanda konunun ne biçimde yansıtılacağını şekillendirmektedir.

---

¹⁷Görsel bir veri olarak fotoğraf, sosyolojik çalışmalar için nitel ve nicel verileri içinde barındırmaktadır. Ancak sosyolojide etkin ve baskın olarak kullanılan nitel (derinlemesine görüşme, katılımcı gözlem vb.) ve nicel (anket, yapılandırılmış gözlem vb) yöntemler kapsamında fotoğraf kullanımının seyrek olduğu göz önünde bulundurulmalıdır.

Sosyolojik araştırmalar gerçekleştirirken araştırmacının konuya ilişkin açıklık getirmek amacıyla çalışma alanı ile ilgili sorduğu sorulara benzer bir biçimde, görsel verilere ulaşma sürecinde birtakım sorulara uygun cevaplar geliştirerek görsel sosyoloji çalışmasını gerçekleştirmelidir.

Fotoğrafın kullandığı dil, hadiselerin dilidir yani kaynakları kendi dışındadır (Berger, 2017:38). Toplumun ve gerçeğin parçası olan unsurlar, fotoğrafın kaynağını oluştırmaktadır. O halde kaynağını gerçek hayattan alan fotoğrafın araştırmalarda kullanılması, aktarılmak istenenin etkin bir şekilde sunulmasını kolaylaştırmaktadır. Ancak, alınan her bir görüntü amaca hizmet etmemekle beraber ilgisi olmayan verilerin toplanmasına zemin hazırlayabilmektedir. Bu nedenle görsel sosyoloji dâhilinde yapılan araştırmaların çerçevesinin iyi bir şekilde çizilmesi gerekmektedir.

Görsel sosyolojiyi, araştırma alanında etkin bir şekilde kullanabilmek için belli başlı sorulara cevap bulmak, araştırma sürecinin kolay ilerlemesini sağlamaktadır (Grady, 1996:15); elde edilen görsel veriden ne istendiği ve bu veriden ne tür bir bilgiye ulaşılabileceğinin belirlenmesi araştırmanın daha kolay bir şekilde ilerlemesini sağlayacakken elde edilen veri ile amaçlananın ne olduğunun ortaya konması ve elde edilen verilerin dışında bilgilere ihtiyaç olup olmadığının açıklığa kavuşturulması, araştırmasının başarısını etkileyecek önemli unsurlar arasında yer almaktadır. Araştırma deneyiminin sosyal organizasyonunda kolaylık sağlaması açısından bu noktalara dikkat edilmesi önem taşırken, elde edilen fotoğrafik görüntünün ne şekilde kullanılacağı ve sunulacağı şekillenmektedir. Fotoğrafların incelenirken tek bir bakış açısına bağlı kalmadan, farklı birçok alana bağlı olarak değerlendirilmesi görsel sosyolojinin interdisipliner özelliğini açığa çıkarmaktadır. Tek başına sosyolojik bilgi değil, diğer alanlara ait bilgiler ile değerlendirilen veri, zengin bir şekilde yorumlanabilmektedir.

Gerçekliğin bir görüşünü sunan fotoğraf aynı zamanda bunu onaylayan ve oluşumunu sağlayan bir araç haline gelmektedir (Berger, 2017: 39). Fotoğrafik imgenin anı soyutlayarak kayıtlı hale getirmesi, benzer ya da aynı sosyal olgunun farklı zamanlardaki durumunun değerlendirilmesini olanaklı kılmaktadır. Tekrarlanır

fotoğraflar sosyolojik çalışmalar için oldukça zengin verilerin elde edilmesini sağlamakla birlikte var olan toplumsal değişimin de göstergelerinden bir tanesi haline gelmektedir. Harper (1988:62), fiziksel bir çevredeki ya da sosyal yaşamda meydana gelen sosyal değişimin farklı tarihsel periyotlarda ve durumlarda tekrar fotoğraflama yapmanın diğer sosyal metotlardan elde edilemeyecek sonuçları vereceğinden bahsetmektedir. Bu da sosyolojik çalışmalarda ulaşılabilecek verilerin toplumsal yansımalarını sunmakta oldukça verimli ve uygulanabilir bir yaklaşım olduğunu göstermektedir.

4.3. FOTOĞRAFIN BİLİMSEL ARAŞTIRMALARDA KULLANILMASI

Görsel veri olarak imge, öznel özelliği ile ön plana çıkmaktadır. Görüntüsü alınan ve belli bir zaman ve mekânda var olan şeyin anlık kaydedilen görüntüsü, görüntüyü alanın ilgi odağını yansıtmaktadır (Varlı Görk, 2016:31). Sosyolojik araştırma esnasında belli bir amaç doğrultusunda edinilen görseller sadece ilgi alanına ait bilgiye ulaşılacağı sonucunu vermemektedir. Araştırma konusu kapsamında dahil olan bireyler ve nesnelere, görünenin ardındaki anlamları da sunmaktadır. Görsel verinin elde edilme biçimlerinde ön plana çıkan en önemli özelliklerden biri onun bir hikâyenin ya da insan yaşamına özgü bir öykünün aktarıcısı olmasıdır. Böylece sadece ilgi alanı değil, ilgi alanı dışında bilgi ve duyguların bilgisi de aktarılmaktadır. Bu durum, sosyoloji çalışmalarında fotoğraf kullanımına kuşku ile yaklaşılmasına ve bir veri aracı olarak fotoğrafın sosyal unsurlardan bağımsız bir şekilde değerlendirilmesine neden olmaktadır.

Sosyoloji çalışmalarında fotoğrafa karşı takınılan tutumun mesafeli olmasının ardında yatan sebeplerden biri fotoğraf ile elde edilen görüntünün ne derece nesnel olduğu yönündedir. Burada gözden kaçırılmaması gereken durum, fotoğrafın sosyal yaşamdan ve toplumsal olandan ayrı bir şekilde var olmadığıdır. Görsel verinin, sosyal yaşamın herhangi bir bağlamından ayrı düşünülmesi, fotoğrafın sosyal yaşamdan farklı yöntemlerle kesitler sunan bir ileti aracı olduğunun gözden kaçırılmasına neden olmaktadır. Bu anlamda fotoğrafın nesnel olup olmadığına dair yapılan tartışmalarda sosyal bilimcilerin göz ardı etmiş olduğu nokta, fotoğrafın toplumsal yaşamın bir parçası olduğudur. Toplumsal yaşam ile içkin olan kültür, oluşmakta ve

oluşturmaktadır çünkü daima etkileşim söz konusudur. Benzer bir şekilde, fotoğraf da hem oluşmakta hem de oluşturmaktadır bu vesile ile kültürün bir parçasını sunmakta ve aynı zamanda inşa etmektedir (Chaplin, 1994: 199). Fotoğrafı çeken kişi araştırma amacına uygun bir biçimde fotoğrafı ayarlamakta ve almaktadır. Fotoğraf ile sosyal yaşam arasındaki etkileşimin kabulü, görsel bilginin sosyoloji kapsamına dâhil edilmesinde rol oynayan en önemli unsurlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Toplumsal yaşam, öznelere günlük yaşamlarında birbiriyle etkileşim ve iletişim halinde olmalarını olanaklı hale getirmektedir. Her bir öznenin sosyal yaşama ve kendine ilişkin deneyimlerini aktarma pratikleri kendi öykülerini anlatma sürecinin devamını sağlamaktadır. Sosyal etkileşimle ortaya çıkan anlatım ve anlatma hali insanların sosyal davranışlarını irdeleyen sosyoloji dâhil olmak üzere birçok sosyal bilim alanının konusu olmaktadır (Pandey, 2016:78). Görsel anlamdan anlatım ise sosyal etkileşimin ile ortaya çıkan bir süreç olarak sosyal yaşamı imgelemektedir (Harper, 1988:63). Görsel anlatım, birçok şekilde oluşturulabilmektedir. John Berger ile Jean Mohr'un birlikte yapmış oldukları çalışmalar¹⁸ bu alanda yapılmış önemli örnekleri oluşturmaktadır. Sözlü anlatımdan ziyade fotoğraf ile gerçekleştirilen görsel anlatım, aktarılmak istenen daha güçlü bir şekilde sunmaktadır.

Görsel veri saha çalışmaları sırasında farklı biçimlerde elde edilebilmektedir. Araştırmacının araştırmayı yaptığı sırada görsel veriyi toplayabileceği gibi araştırmaya dâhil olan katılımcılar kendilerine ait görsel veriyi araştırmacıya sunabilmektedir (Hartel, Thomsan, 2011:3). Buna benzer bir biçimde Harper, araştırmacının fotoğrafı kendisi çekebileceği gibi katılımcının çekeceği fotoğrafın da kullanabileceğini belirtmektedir. Bu şekilde sosyolog, imge, konu ve özne arasında yeni bir ilişki biçimi oluşmaktadır. Araştırmacının kendisi bir özneyi, konuyu ya da çevreyi fotoğraflarken o konunun öznesine dönmekte ve onun gözünden konuya ilişkin veri elde etmeye başlamaktadır, araştırmacı ile katılımcı arasındaki rol değişmektedir (Harper, 1988:65). Bu şekilde görsel veri hem konunun öznesi olan

---

¹⁸*Yedinci Adam* kitap ismiyle Türkçeye çevrilen çalışma farklı ülkelerden göçmen işçi olarak gidenlerin deneyimlerini, çekilen fotoğraflar ile sosyal ve ekonomik temel çerçevesinde tarihsel sürecin bir parçası olarak anlatılıyor. *Talimli Bir Adam- Bir Köy Doktorunun Hikayesi*'nde ise toplumsal gözlem yaparak yine görsel veriler yardımıyla bir toplumun geçirdiği evreler ve sosyal değişim aktarılmıştır.

katılımcılar hem de araştırmacı tarafından oluşturularak daha kapsamlı bilgiye erişimin önü açılmaktadır. Böylece, sadece sosyal süreç, kültürel sembol ve anlamlandırmalar çalışılabilecekken aynı zamanda konunun öznesinin değer ve yargıları, yaşadığı toplumun kültürel kodlarına bakış açısı, duyguları ve bunların toplumsal pratiklere etkileri de çalışılabilir hale gelmektedir. Araştırma sırasında fotoğraflar aracılığıyla görsel veri elde etmek aslında bir hafızanın yansıması olarak görüntüyü almaktır (English, 1988:8). Öznelerin, sosyal süreçler ile etkileşim halinde şekillenen zihinlerinin ve bakış açılarının bu şekilde elde edilebilir hale gelmesi, sosyal etkileşim ve iletişim biçimlerinin farklı bakış açıları ve daha zengin değerlendirmeler ile ele alınmasını sağlamaktadır.

Toplumsal belleğin bir yansıması olan fotoğraflar, araştırmalar sırasında öznelerin sosyal anlamlandırmalarının da aktarımını kolaylaştırmaktadır. Fotoğrafın, belirli durumların aktarılmasında insanların seçiminin bir kanıtı ve kaydettiği hadise üzerinde bir ileti olduğunu söyleyen Berger (2017:36), fotoğrafın amaçlanan doğrultuda elde edilen ve sosyal olanın bir parçası olan özelliğine atıfta bulunmaktadır. Bu nedenle, fotoğrafın sosyal analiz ve yorumlarda kullanılmasının ne derece önemli olduğu bir kez daha karşımıza çıkmaktadır. Fotoğrafın sunmuş olduğu kesitler hem toplumsal hafızanın hem de sosyal gerçekliğin aynası olarak bilgi birikimine ciddi katkılar sunmaktadır. Ayrıca fotoğrafların sadece görüneye değil görünenin ardındaki görünmeyene işaret ediyor olması (Berger, 2017:37) görsel unsurların ne derece kapsamlı olduğunu kanıttır. Susan Sontag (2008:3) fotoğrafın bu özelliğini aşağıdaki gibi dile getirmiştir;

Fotoğraflar belki de bizim modern diyebildiğimiz çevreyi oluşturan ve koyultan bütün nesnelerin herhalde en esrarengiz olanlarıdır. Fotoğraflar gerçekten de zapt edilmiş deneyimlerdir; fotoğraf makinesi ise, biriktirmeye meyilli bilincin ideal kolu.

Fotoğrafların gerçeklerin bir izi olduğunu belirten Sontag, bunun bir yorum olarak değerlendirilmesine karşı çıkmaktadır. Bu nedenle elde edilen görüntülerin sosyal gerçekliğin bir parçası olduğu ve fotoğrafın toplumsal olandan bağımsız düşünölemeyeceği görüşünü destekler nitelikteki yaklaşım Sontag tarafından da

savunulmaktadır. Sontag'ın fotoğraf üzerine yapmış olduğu çalışmalar da bu görüşü destekler ölçüdedir¹⁹.

Öznenin toplumsal pratiklere ve yaşanan fiziksel çevreye atfetmiş olduğu anlamların görsel karşılığı sosyolojik çalışmaların daha derin bilgelere erişimini kolaylaştırmakta ve toplumu anlamak daha olanaklı hale gelmektedir. Bir bakıma fotoğraf, katılımcı ile konu arasındaki mesafeyi ortadan kaldırmaktadır. Özellikle sözlü görüşmelerin hassas olduğu durumlarda fotoğraflardan çıkarımda bulunmak katılımcı için gerilimin daha düşük olduğu ortam hazırlamaktadır. Görüşülen katılımcılar için fotoğraf; bireylerarasında ve sosyal olarak bireylerin kendilerini ifade edebilecekleri kabul edilebilir bir araç olarak görülmektedir (Schulze, 2007:540). Bu sayede araştırmacılar –katılımcıların fotoğraf çekimine onay vermesi ile- kendilerine daha rahat edebilecekleri ve katılımcılar ile karşılıklı güvene bağlı bir ortam hazırlamış olmaktadır.

Araştırmacının, araştırma konusuna uygun bir şekilde elde ettiği fotoğrafların değerlendirilmesi, farklı alanların ve konuların bir araya geldiği etkileşimli sürece bağlı olarak gerçekleşmektedir. Fotoğraflardan elde edilecek yorumlamalar fotoğraftaki imgeye bağlı olarak anlamlandırılma süreci içinde şekillenmektedir (Pandey, 2016:83). Bu süreç, sadece araştırma yapılan bilim alanına bağlı kalınmaksızın disiplinler arası özellik taşımakta ve fotoğrafın anlattıkları, araştırmacıyı farklı bakış açılarıyla değerlendirmeye yönlendirmektedir. Ayrıca daha önce değinildiği üzere, katılımcının fotoğraf çekerek kendi yaşamış olduğu çevreyi aktarması sosyal tanımlamaların sadece araştırmacı bakış açısıyla değil öznenin de dahil olduğu bir sürecin başlangıcına işaret etmektedir. Bu yaklaşımla araştırma sürecinin yapısı, derinliği olan ve kapsamlı verilerin elde edildiği bir hale dönüşmektedir. Görsel sosyolojide özneye verilen önem ve araştırma sürecindeki mevcudiyeti Weber'in anlamacı ve yorumlayıcı (*verstehen*) sosyolojik yaklaşımının etkili bir biçimde gerçekleştirilmesinin önünü açmaktadır.

---

¹⁹ Susan Sontag'ın yapmış olduğu çalışmalar incelendiğinde toplumsal gerçeklerin ve sosyal süreçlerin fotoğraflar aracılığıyla nasıl aktarıldığı net bir şekilde görülebilir. Çalışmaları için bkz: *Fotoğraf Üzerine* (2008), *Başkalarının Acısına Bakmak* (2004).

Burri (2012), yapmış olduğu etnografik çalışmada görsel imgelerin sosyolojik temellerini anlamaya çalışmaktadır. Bu çalışmada görsel mantık kavramını irdeleyerek kapsadığı görsel değer, görsel ikna ve görsel performans boyutlarını ele almaktadır. Görsel değer, sosyal pratikleri anlamak açısından önem taşımaktadır nk görsel bilginin anlık algısını sunmaktadır. Görsel performans, imgesel üretim ve yorumlamaların sosyal pratiklerinin bir sonucu olarak bir imgedeki görsel işaretlere odaklanarak bu sosyal pratiklerin edimsel başarisına vurgu yapmaktadır. Bir imgenin görsel performansı, anlamların kültürel yapılarını ve imgesel üretim pratiklerinin yeniden inşasını gerçekleşmesine zemin hazırlamaktadır (Burri, 2012:53). Sosyal pratikler açısından önemli olan görsel ikna ise yazılı bir biçimde sunulan bilgilere nazaran görsel bilginin daha etkili olduğu duruma gönderme yapmaktadır.

Metin ile görsel veri arasındaki fark görsel sosyoloji çalışmalarında sıklıkla dile getirilen noktalardan birini oluşturmaktadır. Görsel bilgi, metinsel bilgiden daha fazlasını kapsamakta ve aktarmaktadır. Metin ile verilen bilginin yaratmış olduğu anlamsal yapı birbirini takip eden doğrusal bir düzlem olarak dşnlebilecekken görsel veri; tek bir imgeden yola çıkarak giderek artan ve büyüyen bilgi ve anlamlara ulaşımı kolaylaştırmaktadır. Bu açıdan görsel veri, toplumsal öznelerin imgelerin görsel değerini tek bir seferde hızlı bir Şekilde algılayıp yorumlamalarını sağlamaktadır (Burri, 2012:50). Görsel kaynağın bu gücü, imgelerin hem özneler üzerindeki hem de özneler arasındaki etkileşimdeki rolünün metinsel olandan daha etkili olduğunu göstermektedir.

Sosyal araştırma düşüncesini fotoğraf ile birleştiren Barthes (2014), fotoğrafik bilgiyi ölçmeye çalışmıştır. Bunu yaparken neden bazı fotoğrafların duygusal olarak kendisini bulunduğunu zaman ve mekândan başka bir zaman dilimine ve mekâna sürüklediğini, bazılarının ise sadece rasyonel bir çerçevede anlam kazandığını açığa kavuşturmayı amaçlamıştır. Sosyolojik ya da mantıksal mesajlar veren fotoğraflara studium, fotoğraftan beklenmedik anlamların çıkması, kişisel duyguların açığa çıkmasını sağlayan ancak fotoğrafın asıl amacının bunlar olmadığı fotoğraflara ise punctum demiştir. Sosyolojik maksatla çekilmiş bir fotoğraf punctum olabilecekken tam tersinin gerçekleşmesi de mümkündür. Fenomonolojik görsel sosyoloji çalışmalarda

bundan etkilenen araştırmacılar, elde ettikleri fotoğraflarda kendi düşünce ve duygularından yola çıkarak değerlendirmeler yapmaktadırlar, Harper (1988:66-67) bu yaklaşımın, sosyolojik çalışmaların sonu olarak algılanmasından ziyade bir başlangıç olarak düşünölebileceğini belirtmektedir.

Görsel verilerin sosyoloji kapsamında fenomenolojik kullanımın dışında, toplumsal ve kültürel öğelerin anlaşılmasına aracılık etmesi başat amaçlardan bir tanesini oluşturmaktadır. Bu konuda Burri (2012:54), anlamlı ve yeterli bir sosyolojik çalışma yapabilmek adına görsel verilerin, imgelerin yorumlanmasının başlı başına yeterli olmadığına dikkat çekmektedir: önemli olan imgelerin, kültürel anlamları nasıl şekillendirdiğinin açıklığa kavuşturulmasıdır. Bu noktada Roland Barthes, Susan Sontag ve Walter Benjamin'nin ve kültürel antropologların yapmış olduğu çalışmalara göndermede bulunmakta ve bu çalışmaların görme biçimini nasıl değiştirdiğini, ayrıca görsel temsillerin kültürel algıyı nasıl şekillendirdiğine dikkat çekmektedir.

Grady, görsel sosyoloji için gerekli olan üç önemli noktadan biri olan *görmeyi* ilk sıraya koymaktadır. Görme, sosyal organizasyon ve anlamın oluşum sürecindeki görme yeteneğinin biçimine atıfta bulunmaktadır. Öznenin dünyada var oluşuna (*being in the world*) vurgu yapan bu kavram aslında görebilen çoğunluğun faaliyetlerini yerine getirmesindeki evrensel süreçlerden biridir (Grady, 1996:14). Bunu, belirli zaman ve mekânda kültürel olarak oluşmuş ikonlar aracılığıyla iletişim kurma ve bu süreci analiz etme amacı güderek görsel imgeleri kullanan sosyal bilimciler takip etmektedir. İmgenin kültürel anlamların oluşmasında temel oluşturmasına benzer olarak birçok pratikten etkilenerek biçim değiştirmektedirler. Bu noktada, imgelerin salt kültüre bağlı olarak şekillendiğini belirtmek diğer unsurların göz ardı edilmesine neden olabilmektedir.

Sosyolojik olarak imgelerin değerlendirilmesi, anlamsal yapı ile bağlantılı olarak gerçekleştirilirken dikkat edilmesi gereken bir başka nokta sosyal pratiklerdir. Sosyal pratikler ile maddeselliği ön plana çıkaran Burri (2012:54), analiz edilen kültürel durumların ve anlamların imgesel yansımalarında maddeselliğin önemini vurgulamaktadır. İmgelerin maddesel, görsel ve sosyal dinamiklere bağlı olarak ele

alınması gerektiği belirtilmektedir. İmge, toplumsal yaşam içinde varlığını direkt olarak hissettiren bir kavrama karşılık gelmemektedir çünkü sosyal süreçlere bağlı olarak oluşumlarını sürdürmektedirler. Bu nedenle Burri, imgelerin sosyal gerçekliğe dönüşmesi sürecinin, sosyal pratiklerden ve bu pratiklerin anlamlandırılıp yayılmasından geçtiğini ileri sürmektedir.

Sosyal gerçeklik; insan farkındalığının birer sonucu olan hisler, deneyimler ve kimlik algıları ortaya çıkmakta ve farkındalığın kendine içkin kapsamlı ve amaç güden yapısı sosyal gerçekliğin öznenin gerçekliğine dönüşmesini sağlamaktadır (Pandey, 2016:84). Böylece imgeler hep toplumun hem de öznenin gerçekliği olarak mevcudiyetlerini devam ettirmektedirler. Fotoğrafın sosyal gerçekliği görsel olarak yansıtması imgelerin sosyolojik olarak yorumlanmasını elverişli hale getirmektedir.

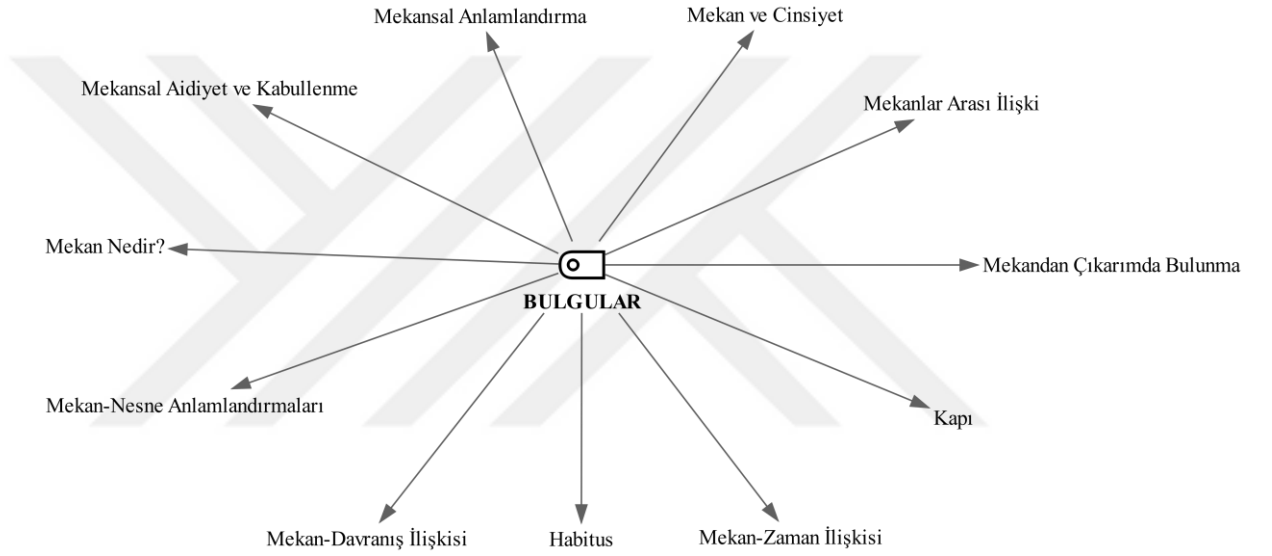
Sosyoloji dâhilinde nitel araştırmalarda kullanılan görsel veri, araştırmacılar tarafından hedeflenen farklı araç ve yöntemler ile bilgiye ulaşma gayesini yerine getirme konusunda etkin bir şekilde kullanılabilir. Sosyal bir olgunun daha derin bir şekilde anlaşılabilmesi ve öznelerin deneyimlerini, kimliklerini, aidiyet duygularını ya da sosyal yaşama ilişkin anlamlandırmalarını daha katmerli bir yapıda elde edilebilmesi için fotoğraf etkin bir araç olarak araştırmalarda yerini almaktadır. Barthes'ın tanımladığı üzere fotoğraf sadece maddesel görüntüleri aktarmamakta aynı zamanda duygulara da hitap eden bir etki bırakmaktadır. Böylece fotoğraf, hisler, duygular, mimiklerin günlük pratikler ile ilişkilendirerek sosyal yaşamın tüm detaylarına ulaşılabilmesini ve sosyolojik bakış açısının bu görsel yansımalarda etkili bir biçimde kullanılmasını olanaklı hale getirmektedir.

Bir araştırma yöntemi olarak görsel sosyoloji *anlayan ve yorumlayan* bakış açısından yola çıkarak toplumsal gözlemlerin görsel aktarımlarını mümkün kılmaktadır. Duyular aracılığıyla hissedilen ve etkileşime giren öznelerin sosyal yaşama dair her türlü anlamlandırma süreçlerinin sembol, imge ve görüntü temelinde sunulmasını sağlayan görsel sosyoloji, görme duyusu temel olmak üzere bu görsel verilerin ardındaki anlamları başkalarına aktarmayı ve düşündürmeyi amaç edinmektedir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

BULGULAR VE YORUMLAMALAR

Saha çalışmasında elde edilen veriler aşağıdaki başlıklar altında incelenmiştir. MAXQDA programı kullanarak oluşturulan bu model sadece ana başlıkları/kodları içermektedir. Her bir ana başlık altında ortaya çıkan alt başlıklar/kodlar ilgili konu altında benzer modeller aracılığıyla görsel olarak sunulmuştur.

Şekil 1: Bulguları Oluşturan Ana Kategorilerin Kod Modeli

5.1. MEKÂN NEDİR?

Katılımcıların gündelik yaşamlarında mekânın anlamının ne olduğuna dair fikirlerinin, mekânı nasıl tanımladıklarının, mekânsal oluşuma neleri dahil ettiklerinin bilgisine, yapılan derinlemesine görüşmeler ile ulaşılmıştır. Mekânın ne olduğu ve nelerin mekâna dahil edilip edilemeyeceği soruları aracılığıyla mekân tasavvurlarının ne olduğu öğrenilmeye çalışılmıştır. Ayrıca, görüşme sırasında yöneltilen diğer sorulara verilmiş olan cevaplar arasında konuya ilişkin aktarılanlar da bu konu altında değerlendirilmeye alınmıştır.

Katılımcıların mekâna yönelik tutumlarının ve düşüncelerinin daha net anlaşılabilmesi adına öncelikle mekân denilince akıllarına ilk gelen unsurların neler olduğunun öğrenilmesi amaçlanmıştır. Katılımcıların, bu kavrama ilişkin zihinlerinde ilk canlanan unsurlara yer vermenin, mekânı kavramsal olarak hangi aşamalardan geçerek şekillendirdiklerini anlamak açısından yararlı olacağı düşünülmüştür.

Konu ile ilgili olarak öncelikle belirtilmesi gereken husus, mekâna yönelik aktarılan çağrışımların ve tanımlamaların tümü, mekânda bir öznenin varlığına ya da onun temsiline dayanmaktadır. Katılımcıların, mekâna ilişkin fikirlerinin oluşum aşamalarında belirleyici olan bu unsur, mekân ile öznenin birbirlerini kapsar özellikte olduklarının habercisidir. Başlangıç noktasını öznenin oluşturduğu bu konuda katılımcılar değerlendirmelerini bu etkileşime bağlı olarak geliştirmişlerdir.

Katılımcıların mekân denildiğinde verdikleri cevaplar, ilk aşamada her gün düzenli olarak buldukları mekanları aktarmalarıyla başlamıştır. Burada cevaplar, birer mekân olarak ev ve işyeri üzerinde yoğunlaşmaktadır. Gündelik yaşamlarında en fazla vakit geçirdikleri bu mekanlar, mekânı tanımlama biçimlerinde etkin rol oynamaktadır. Bunu takip eden yerler ise ev ve iş yeri dışında vakit geçirdikleri sosyal yaşam alanlarıdır.

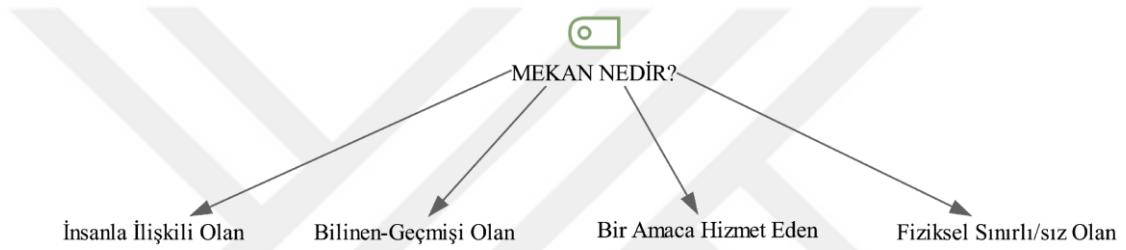
Burada dikkat çeken nokta, hem mekân denilince akıllarına ilk gelenlerin hem de mekân tanımlamalarında kullandıkları unsurların zaman ve zaman kullanımıyla yakından ilişkili olmasıdır. Zaman ve mekânın birbirlerine içkin olduğu kabulünün bir yansıması olarak kabul edilecek bu durum, katılımcıların gündelik yaşamlarında, zamana göre buldukları mekanlar üzerinden hareket etmelerinde belirleyici olmuştur. Zaman unsurunun kendini gösterdiği bir başka konu ise mekân ile sahip olunan geçmiştir. Mekanla edinilen deneyimler ve bu deneyimlerin kazandırdığı duygular, mekân tanımlamalarının başlangıç noktalarından birini oluşturmaktadır.

Mekân ve zaman arasındaki ilişkinin, farklı dönemlerde, birinin diğerine baskın olduğu yaklaşımıyla değerlendirilmesi fakat birbirlerinden ayrılamaz ve sürekli etkileşim içinde bir bütün oluşturduklarının kabul edilmesiyle sosyal yaşam içindeki

konumlarının belirgin hale gelmesi, gündelik yaşamın anlaşılır kılınmasında önemli rol oynamaktadır. Araştırmanın saha çalışmasından elde edilen veriler de bunu destekler niteliktedir.

Zamana bağlı öğeleri takip eden diğer unsurlar ilk iki aşamada verilen cevapların birer uzantısı olarak karşımıza çıkmaktadır. Mekân, öncelikli olarak ev ve iş yeri üzerinden düşünüldüğünden, katılımcılar mekânın sınırlarının olup olmadığına ve ne için kullanıldığına odaklanmıştır. Bu şekilde, mekân tanımı katılımcıların zihninde şekillenerek ilerlemiş ve detaylandırılmıştır. Bunlara bağlı olarak mekân tanımının alt kategorileri oluşmuş ve aşağıdaki şekilde gösterilmiştir.

Şekil 2: Mekân Tanımını Oluşturan Alt Kategoriler

Mekânın tanımı kapsamında alt kategorilerin oluşmasını sağlayan bu cevapları veren sadece farklı kişiler değildir. Bu noktada farklı özellikleri tanıma dahil ederek aktaran aynı kişilerin varlığı da göz önünde bulundurulmalıdır. Bu nedenle, aynı kişiler, mekânın hem sınırları olduğunu hem bir amaca hizmet ettiğini hem de geçmişlerine ait özellikler barındırması gerekliliğinden bahsedebilmektedir. Veriler, örneklerin her başlıkta tekrarlanmaması adına farklı katılımcılardan farklı alıntılar alınarak aktarılmaya çalışılmıştır.

5.1.1. Mekân: İnsandan Bağımsız Düşünülemez

Mekânın toplumsal bir ürün olduğu ve öznenen bağımsız düşünülemeyeceği, konuya ilişkin yapılan tartışmaların odak noktasını oluşturmaktadır. Yapılan görüşmeler sonucunda elde edilen verilerin buna paralel olduğu görülmektedir. Mekânın tanımına ilişkin gelen cevaplarda, kadın ve erkek katılımcılar arasında gözlemlenen bir farklılık bulunmamaktadır. Cinsiyetin belirleyici bir değişken olmadığı bu aşamada mekân,

insandan bağımsız düşünilemeyen, eğer insan yaşamıyorsa bile insana özgü özellikler barındıran, bir şekilde insan ile ilişkisi olduğu yinelenen görüşler çerçevesinde değerlendirilmiştir. Katılımcılara göre mekân, içinde insan barınmıyorsa bile onun temsilinin olduğu öğeleri somut ya da soyut barındırmalıdır.

“Örneğin dağın başında bir yer sen olmasan da ben olmasam da orası yine de bir mekân. Orası kendince bir alan bir ona bir özellik kattığımızdan mekân oluyor. Şu ilerde bir dağ var, oradaki köylüler o dağın adını biliyor ya da hayvanların orada otladığını biliyor. Oraya ad verdiği için orası bir mekân. İnsanlar sanki mekâna anlam kazandırıyor.” (E, 31, Akademisyen)

“Mekân deyince aklıma ilk gelen insanla ilişkili yerler anca incik pincik düşünürsem kumsala ya da adaya mekân diyebilirim.” (K, 43, Akademisyen)

Cevapların, mekân ile insan arasındaki bağ üzerinden şekillenmesi nedeniyle katılımcılara mekânın insan olmadan ne düşündürdüğü ve mekânı insansız bir şekilde tanımlayıp tanımlayamayacakları sorulmuştur. Buna karşılık gelen cevaplar, katılımcıların mekân üzerine daha fazla düşünmesini sağlamış, bu sayede mekâna ilişkin görüşlerinin daha detaylı aktarılmasının öne açılmıştır. Ayrıca katılımcıların kendileri ile mekân arasında nasıl bir bağ kurduklarının bilgisi edinilmiştir.

“Bir bağım olması gerekiyor kendi üzerimden tanımlayacağım için önce insan olmalı. Benim varlığımın üzerinden olduğu için insan olmalı diyorum.” (K, 37, Akademisyen)

“Boş mekânın insansız bir anlamı olacağını düşünmüyorum. Sadece bireyin ona yüklediği anlam üzerinden oluşuyor.” (E, 35, Uzman)

“Aslında her yer bir mekân. Mesela, çalıştığım laboratuvar, ofis odası, ev, evin iki odası... Benim içinde bulunduğum ve belli bir düzende devam ettirebildiğim her yer mekân oluyor. Aslında kendimi dahil etmemem lazım çünkü benim olmadığım ama başka insanların olduğu mekanlar var. O zaman özelleştiriyorum durumu.” (K, 38, Uzman)

Mekânın insan olmadan bir anlamı olmayacağı aksine insan ile anlam kazandığını söyleyen katılımcıların cevapları, mekân insan etkileşiminin gündelik yaşamda ne denli ön planda olduğunu göstermektedir. Mekân ile öncelikli olarak kendileri üzerinden bir tanımlamaya girişmiş olmaları, kendilerinin bir mekânda olmadığı

durumlarda da oranın mekân olarak kabul edilebilmesi için insanın varlığına ve anlamlandırmasına duyulan gerekliliği ortaya çıkartmıştır. Mekân-özne bütünlüğünün gündelik yaşam içinde bu şekilde irdelenmesi, katılımcıların mekân ile kurmuş oldukları ilişki biçimlerinin de açığa çıkmasını sağlamıştır. Mekân ile kurmuş oldukları etkin bağ kapsamında mekânın kendilerine hissettirdikleri ya da mekâna ait bilgi birikimine sahip olma halleri, bu kavramın kendileri tarafından nasıl tanımlanacağını şekillendirmiştir.

5.1.2. Mekân: Bilinen ve Geçmişe Ait İzler Taşıyan

Mekânın tanımına ilişkin cevaplar değerlendirilirken ön plana çıkan mekâna dair bilgiye sahip olma ihtiyacı beraberinde, mekânda önceden bulunma ve öznenin mekânı deneyimlemesini getirmiştir. Mekân tanımının içine zamanın da dahil edildiği bu aşamada, özne, mekân ve zaman arasındaki etkileşimin dikkate alındığı görülmektedir. Bu noktada katılımcılar, mekânın kendilerinin geçmişlerine ait bilgiler sunuyor olmasını mekânın tanımı içine yerleştirmişlerdir. Katılımcıların öznel varlıklarından hareketle tanımladıkları mekân; hakkında bilgi sahibi olunan, geçmişte yaşanan ilişkilere ve bağlara ev sahipliği yapan bir oluşumdur. Buna ilişkin verilen cevaplarda kendileri ile mekân arasında kurdukları ilişkiye odaklanılmıştır.

“Biraz düşününce, biraz anlam katmak bir bağ kurmam gerekiyor. Anı bırakmış olabilirsin, bir etkisi, varsa, duygusal bir şey yaşıyorsan orası mekandır.” (K, 31, Akademisyen)

“Kendimi huzurlu hissettiğim her yeri mekâna dahil edebilirim. Duygusal bağ kurabildiğim yerler. Yapmaktan hoşlandığım bir eylemi her nerede yapıyorsam orası benim için en iyi yer oluyor.” (E, 34, Uzman)

“Mekân demem için orayla bir bağlantım olmalı. Daha önce gördüğüm bildiğim bir yer olmalı. Mesela evim geliyor aklıma, dört duvarı olan bir yer. İlk aklıma gelen yere de kendimi ait hissediyorum aslında. İş yerim de geliyor aklıma. Sürekli buraya maruz kalıyorum aslında.” (K, 28, Uzman)

Bu cevapların ve benzerlerinin tekrarlandığı saha verileri arasında kurulan ortak nokta, öznelerin geçmişlerinde deneyimlemiş oldukları mekanların kendilerine hissettirmiş olduğu güven ve rahatlık duygusudur. Mekân ile kurulan bağ üzerine inşa edilen tanımın, mekâna atfetmiş olduğu anlam; mekân ile özne arasındaki ilişkinin zamana

yayılabilir ve sürdürülebilir olmasıdır. Bu sayede anlamlı bir karşılığa sahip olan mekân, öznenin gündelik yaşamının bir parçası haline gelmektedir. Peki, mekân sadece öznenin kendisinin bulunduğu alan ile mi sınırlıdır ve onun bulunmadığı yerler mekân sayılmakta mıdır?

Katılımcıların mekâna ilişkin aktarımlarının odağını kendilerinin oluşturması, beklenmeyen bir durum değildir. Bu yüzden daha genel bir mekân tasavvuruna ulaşabilmek adına, kendileri ile kurmuş oldukları bağın dışına çıkılması istenmiş ve mekânın ne olabileceğine ilişkin düşüncelerinin sınırlarının genişletilmesi beklenmiştir. Kendilerini hariç tutarak mekâna dair düşüncelerinin aktarılması istenmiş ve mekânı nasıl tanımladıklarının cevabı aranmıştır. Bunun sonucunda ortaya mekânı tanımlayan iki farklı unsur çıkmıştır: belli bir amacın varlığı ve sınırlar.

5.1.3. Mekân: Bir Amaca Hizmet Etmeli

Yapılan görüşmeler kapsamında mekân ile öznenin kendisinin kurmuş olduğu ilişkinin bir sonraki aşamasında dahil olan diğer özneler, mekân tanımına dahil olan unsurların çeşitlenmesinin önünü açmıştır. Diğer öznelerin katılımının dahil olduğu mekanlar yine katılımcıların kendilerinin mekân ile kurdukları ilişki üzerinden tanımlanmıştır. Mekânın sadece kendilerinin bulunmasıyla değil kendileriyle ilişkili olmayan diğerlerinin varlığıyla da tanımlayan katılımcıların çoğu, mekanların varlığının bir amaca hizmet etmesi gerektiği ve bunun sadece kendileri için değil diğer insanlar için de geçerli olduğu düşüncesinden yola çıkmışlardır. Bu anlamda mekânın işlevsel yönü dahil edilmiştir. Mekân, her ne olursa olsun bir amaca hizmet etmelidir.

Her mekânın belli bir işleve karşılık gelmesi mekânı mekân yapan önemli özelliklerden biri olarak tüm katılımcıların vermiş olduğu cevaplar arasında yer almaktadır. Mekânın bir amaca hizmet etmesi gündelik yaşamda mekânsal kullanımın da belirleyicisi olmaktadır. Mekân tanımını yaparken verilen aşağıdaki örnekler bunu açık bir şekilde göstermektedir:

“Anlık mekân var mesela evdeyim, o an için evde temas ettiğim her şey mekâna dahil. Evin en az gördüğüm depo yaptığım yer mesela, evin ebeveyn banyosunu biz depo yaptık. En az gördüğüm yer orası mesela. Günlük yaşantıda orası benim için bir mekân değil. Oraya bir ihtiyaç

duyduğum zaman bir mekân. İhtiyaç ve hislerim ön planda.” (K, 35, Akademisyen)

“Mekân deyince başat olarak aklıma ev geliyor. Sonra iş yeri, eğlence için gidilen, hava almak için gidilen yerler geliyor. Amacına göre mekân değişir. Her mekânın farklı bir amacı var, farklı bir amaca hizmet eder. Örneğin doğa da bir mekandır ve şehir hayatından çıkmak için insanların gittiği bir yerdir. Çünkü insanlar farklı çağrışımlar ve simgeler edinmek isterler. Bu nedenle de mekân değiştirmek isterler farklı mekanlarda bulunmak isterler. Amaç ve beklentiler mekânı belirler.” (E, 39, Uzman)

Katılımcılara ait verilen alıntılara bakıldığında, mekâna yönelik tasvirlerin insanlar ile bir ilişki dahilinde ele alındığı görülmektedir. Bunlara ek olarak, katılımcıların yarısından fazlasının mekâna sadece insanı ve insana yönelik bir amaca hizmet etme özelliğini değil aynı zamanda diğer canlıları ve onlara yönelik işlevsel özellikleri de dahil ettikleri görülmüştür. Burada birleşilen ortak nokta; bitkiler, hayvanlar ve insanların olduğu, onlar için kullanım anlamı olan yerlerin mekân olarak aktarılmış olmasıdır.

“Mekânı mekân yapan şey aslında buna her zaman insanlar diyemem. Yani bir yerin mekân olması için orada illa insan bulunmasına gerek yok. Hayvanların kullandıkları yerler de mekân. Mesela hayvan barınakları da bir mekân, ahır da bir mekân.” (E1, 39, Uzman)

“Oraya anlam katan bir canlı olmalı, canlı bir varlık olmadan olmaz. İnsan, hayvan, bitkileri hepsini dahil edebiliriz. Hayvanlar yaşamlarını orada geçiriyor. İnsanlar buraya aynı zamanda anlam da vermiş oluyor. Ormanda çok fazla sınır söz konusu değil ama canlılar var ve onların yaşama ortamı. (K, 40, Akademisyen)

“Mekân insanın ihtiyaçlarına cevap vermeli ve amaca hizmet etmeli. Dünya zaten bir mekân aslında ama daha derin düşündükçe hayvanların bulunduğu yerlerin de bir amaca hizmet ettiğini söyleyebilirim. O zaman herhalde hayvanların olduğu yere de mekân diyebiliyorum. Düşündükçe oturuyor.” (E, 39, Uzman)

Bir yerin mekân olarak tanımlanması için herhangi bir canlı varlığın bulunmasını yeterli bulanlara göre, mekân her türlü canlı ile etkileşim halindedir. Mekân, içinde bulunan canlılar sayesinde işlevsel özellikler kazanmaktadır. Bunlar, bitkilerin ve hayvanların bulunduğu, insanın fiziksel varlığının olmadığı ancak onun bir anlam atfettiği mekânlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada, özne ile mekân

arasındaki etkileşimin ne denli belirleyici olduğu önem arz etmektedir. Mekân-özne etkileşimi, mekânı anlamaya ve anlamlandırmaya yönelik her aşamada kendini göstermektedir.

5.1.4. Mekân: Fiziksel Sınırlı/sız

Mekân tanımına ilişkin ortaya çıkan son unsur fiziksel sınırlardır. Bu konuda katılımcılar arasında büyük oranda bir ayrışma görülmemekle birlikte, katılımcıların yarısından fazlası mekânı belli sınırlara dahil ederken diğerleri mekanların sınırları olmadığını ve sınırlandırılmayacağını belirtmiştir. Bakış açılarında oluşan bu farklılığın altında yatan neden; katılımcıların mekânı tanımlama süreçleri içindeki başlangıç noktalarının birbirlerine zıt olmasıdır.

Mekânın sınırları olduğunu ve bu şekilde tanımlanabileceğini ileri süren katılımcılar mekanların birleşerek bir bütünü oluşturduğunu ve bu bütün içinde parçalanmış alanlarda sınırları belli mekanların bulunduğunu belirtirken; mekânın sınırlarının olmayacağını düşünen katılımcılar, evrenin bir mekân olduğunu her şeyin bu mekân içinde oluştuğunu ileri sürmüşlerdir. Ancak, mekânı bir bütün olarak kabul eden katılımcılar, vermiş oldukları örneklerde mekânın sınırsızlığını vurgulamak isterken, sınırları olan mekanlara değinmişlerdir. Örneğin;

“Mekân dediğin sınırsızdır, biz kocaman bir evrende yaşıyoruz. Bu daha sonra dünya, ülke, mahalle, sokak olarak gider.” (E, 38, Uzman)

“Mekânı sınırlayamazsın ki. Dünya bir mekansa her şey buna dahil. Aslında dünya da değil, evren. Benim bulunduğum her mekân evrenin içinde. Evim de iş yerim de dışarıya çıktığımda gittiğim yerler de.” (E, 32, Uzman)

“Bir yaşam alanı var hem hayvanlar hem insanlar için bir yaşam alanı var. Tabiat da bir mekân elbette. Sahibi olmasa da orası da bir mekandır. Mekânın bir sınırı yok, orman da bir mekân, doğa da bir mekân iç dış fark etmeksizin elbette sınır koymadan mekanların olduğunu söyleyebilirim.” (K, 35, Akademisyen)

Herhangi bir yönlendirme yapmamak için katılımcıların vermiş oldukları cevaplar üzerine konuşulmamış ancak diğer sorular dahilinde mekâna yönelik düşünceleri anlaşılmaya çalışılmıştır. Bu nedenle, mekânın sınırsız olduğunu belirten

katılımcıların vermiş oldukları tüm cevaplar değerlendirildiğinde kendilerinin mekânı sınırlar dahilinde ele alarak düşüncelerini aktırdıkları görülmüştür.

Katılımcılar içinden 20 kişinin vermiş olduğu cevaplarda, mekânın sınırlarına yapılmış önemli bir vurgu bulunmaktadır. Sınırlı mekanların hem bir amaca hizmet etmesi hem de ilerleyen kısımlarda değinileceği üzere, aidiyet konusunda belirleyici olması, bu özelliğin ön plana çıkmasına neden olmuştur. Sınırları belli olan mekanlar, katılımcıların mekân çağrışımında akıllarına ilk gelen özellikler arasında bulunmaktadır. Bu nedenle, mekânsal sınırlar hem mekânın tanımlanmasında hem de çalışmanın diğer başlıkları altında kendini gösteren bir değişken olarak karşımıza çıkmaktadır. Mekânın sınırları olması gerektiğini ileri süren katılımcılar gündelik yaşamlarında sıklıkla kullandıkları yerlerden yola çıkarak bu sonuca varmışlardır. Bir mekânda geçirilen zamanın özne üzerindeki etkisi, aktif bir değişken olarak yapılan değerlendirmelerde görülmektedir.

“Mekân deyince aklıma önce tavan, duvar gibi sınırlandırılmış bir şey geliyor ama sonrasında da gökyüzü geliyor. Ama daha çok sınırlandırılmış bir yer mekân. Ama şöyle durup bir düşünürsem kafe, ev, iş yerindeki odam ve koridor, kocaman bir sergi salonu, market, park, parktaki yollar, yollar geliyor. Sanırım buralar benim çok vakit geçirdiğim yerler. Bu yüzden mekân denilince sanki geçip gidilen değil de daha çok vakit geçirilen yerlermiş gibi geliyor, Yol ya da koridor değil ama oda, ev, park. Bir çerçeve olması lazım yani bu illa duvar olmak zorunda değil.” (K, 30, Uzman)

“Mekân deyince aklıma sınırlandırılmış yerler geliyor. Kapalı hepsi ve hep de çok vakit geçirdiğim yerler. Daha çok daha güvende hissettiğim yerler aklıma geliyor. Çocukluğumda geçirdiğim yerler geliyor.” (K, 42, Akademisyen)

Mekâna ilişkin sınırların, mekânın kapalı ya da açık özellikte olması ile ilişkilendirildiği görülmektedir. Sınır denilince ilk çağrışım yapan mekân özelliğinin, duvar gibi fiziksel bir sınıra sahip olmasıyken bunu bir amaç doğrultusunda sınırları belirlenmiş mekân özellikleri takip etmiştir.

“Sadece kapalı alanlar değil, nerede bulunuyorsak orası mekandır. Bu vaktini geçirmek için daha iyi hissettiğin bir yer de olabilir. Çünkü bir mekân içinde nerede oturacağını belirliyorsun. Çünkü burası senin kendini iyi hissetmeni sağlıyor” (E, 32, Uzman)

“Her mekânın kendi içinde bir anlamı var. Evin bir odası ya da işyerindeki odam ya da dışarıda gittiğim bir restoran. Hepsine farklı bir nedenle kullanıyorum, gidiyorum ve hepsinin de kendince sınırlar var. Öyle değil mi? (K, 40, Akademisyen)

Mekânın tanımına yönelik verilen cevapların birbirlerinden keskin bir şekilde ayrılmadığı, aksine birbirlerini kapsar halde olduğu görülmektedir. Elde edilen bu sonuçlar, mekânın dinamik ve etkileşimli karakterine paralel özellikler göstermektedir. Bu durumun mekânın gündelik yaşama dair kapsayıcı özelliğinin bir yansıması olarak değerlendirilmesi yanlış olmayacaktır.

Katılımcılar ile yapılan görüşmeler sonucunda elde edilen bu bilgiler ışığında mekânın şu şekilde kavramsallaştırıldığı görülmektedir: Mekân, içinde canlıların bulunduğu, bu canlıların ihtiyaçlarına karşılık verecek nitelikte ve belli amaçlara hizmet edecek kapasitede varlığını sürdüren ancak insanların anlamlandırmalarından bağımsız düşünülemeyecek ve fiziksel sınırlara sahip bir yapıdır. Daha önce belirtildiği üzere, Lefebvre'nin mekânın, öznelerin zihinsel süreçlerinden ve anlamlandırmalarından bağımsız düşünülemeyeceği görüşü, katılımcıların vermiş olduğu cevaplarla paralellik göstermektedir. Buna ek olarak, mekânsal anlamlandırmaların kişilerin zihin ve benliklerinden bağımsız düşünülemeyeceği ve habitus özelliklerine bağlı olarak bu anlamlandırmaların şekillendiğini göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Ayrıca, mekân ile öznenin birbirinden ayrı düşünülemediği bu noktada mekânın ve öznenin birbirlerini yeniden ürettikleri ve öznelerin düşüncelerinin mekânsal kullanımları şekillendirdiği sonucu, mekân kavramına dair yapılan teorik yaklaşımların merkezinde bulunmaktadır.

5.2. MEKANSAL ANLAMLANDIRMALAR

Katılımcıların mekân tanımı üzerine düşüncelerini belirginleştirip varmış oldukları sonuçlar arasında belirgin bir şekilde kendini gösteren, mekâna özne tarafından anlam atfedilmesi gerekliliği, bu anlamlandırma sürecinin nasıl şekillendiği ve nelerden etkilendiği sorusunu da beraberinde getirmektedir. Öznelerin buldukları mekanları nasıl anlamlandırdıkları, gündelik yaşamlarına dair birçok eylemin ve durumun belirleyicisi olmaktadır. Mekâna atfedilen anlamlar, öznelerin tutum ve

davranışlarından mekânsal konumlanmalarına varan geniş yelpazedeki bilgileri içermektedir. Bu sayede, özne ile mekân arasındaki etkileşimin hangi biçimlerde ve nasıl gerçekleştiğine dair bilgilere ulaşılabilirken, aynı zamanda özne-mekân ilişkisinin gündelik yaşama ne kadar dahil olduğuna yönelik ip uçlarına da ulaşılmaktadır.

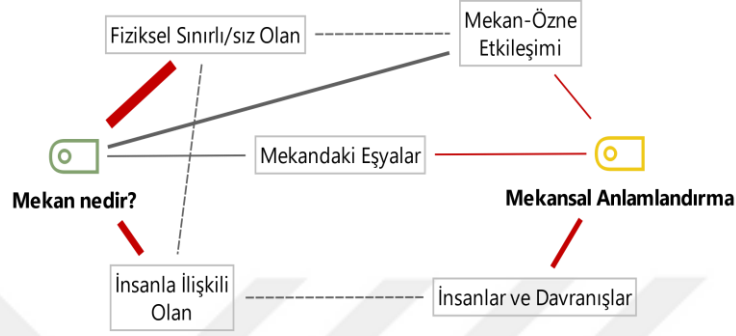
Katılımcıların mekânsal anlamlandırmalarını ortaya çıkarabilmek adına hem göndermiş oldukları günlüklerden hem de yapılan derinlemesine görüşmelerden yararlanılmıştır. Bir önceki başlıkta incelenen konudan farklı olarak, mekânsal anlamlandırmalara ilişkin verilere öncelikle incelenen günlüklerden ulaşılmış ardından yüz yüze görüşmelerde mekâna ilişkin tutumlarını ne şekilde geliştirdikleri anlaşılmaya çalışılmıştır. Bu sayede her bir katılımcıya ait günlük ile görüşmelerde elde edilen bilgilerin karşılaştırılma fırsatı doğmuştur.

Katılımcıların göndermiş oldukları günlüklerde, buldukları mekanlardaki hem eşyalara hem de orada bulunan insanlara ilişkin değerlendirmeler yaptıkları ve buna bağlı olarak mekanlara çeşitli anlamlar atfettikleri açığa çıkmıştır. Sonrasında, yapılan görüşmeler ile değerlendirildiğinde ortak paydada buluşan unsurlar belirlenmiştir. Bu başlığa ilişkin alt kategorilerin bu bölümde açıklananlar ile sınırlı olmadığını belirtmek gerekmektedir. Buradaki alt kategorilerin bu konu için başlangıç noktasını oluşturduğunu, mekânsal anlamlandırmaların her başlık altında tekrar tekrar kendini göstereceğini göz önünde bulundurmak faydalı olacaktır. Bu nedenle, aşağıda oluşturulmuş olan alt kategoriler, mekâna yönelik anlamlandırmanın ve tutumun inşasının ilk basamaklarını oluşturmaktadır.

Şekil 3: Mekansal Anlamlandırmada Ortaya Çıkan Sembolik Alt Kategoriler

Mekânsal anlamlandırma bağlamında ortaya çıkan alt kategorilerin, katılımcıların mekân tanımları ile yakından ilişkili olduğu görülmektedir. Alt kategoriler arasında ortaya çıkan bu ilişki, mekânın ne olduğuna ilişkin geliştirilen fikirlerin katılımcıların mekânı anlamlı kılan özelliklerle örtüştüğü ve mekânı kendileri için anlamlı hale getiren unsurların aynı zamanda mekânın tanımına karşılık geldiği açığa çıkmaktadır.

Şekil 4: Mekansal Anlamlandırma ile Mekân Tanımı Arasındaki Sembolik Alt Kategorilerin İlişkisi

Mekânda bulunan eşyalar/nesnelere üzerinden mekânın ne olduğu ile mekânsal anlamlandırma arasında dolaysız bir bağlantı karşımıza çıkmaktadır. Mekânın, insanların orada bulunma halinden bağımsız düşünülmesi fikri mekânsal anlamlandırmalarda davranışlar ile birleşmektedir. Benzer bir şekilde mekânı belli bir fiziksel sınırın varlığı ya da yokluğuyla tanımlanması, bu mekânda bulunan öznelere mekânla olan etkileşimine bağlı olarak anlamlandırılması ve tekrar (katılımcıların çoğu tarafından) mekânda insanların bulunmasıyla ilişkilendirilmiştir.

5.2.1. İnsanlar ve Davranışlar

Bu alt kategorinin oluşmasının temelinde yatan neden; katılımcıların buldukları mekanlardaki insanlar ve davranışlarla ilişkili olarak mekânı değerlendirip mekâna anlam atfetmiş olmalarıdır. Bu anlamda, bulunulan mekâna yönelik bir beklenti içinde olan katılımcıların, bu çerçevede mekandaki insanları ve onların davranışlarını değerlendirdikleri gözlemlenmektedir. 9'u kadın, 6'sı erkek, 15 katılımcının göndermiş olduğu günlüklerde bu konuya ilişkin değerlendirmeler bulunmaktadır. Bu nedenle yapılan yüz yüze görüşmelere konu dahil edilmiştir. Elde edilen sonuçlara

göre toplamda 27 katılımcının vermiş olduğu cevaplarda cinsiyet, meslek ya da yaş değişkenine bağlı farklılık görülmemektedir.

Mekânı tanımlama eğilimlerinin insan odaklı olduğu katılımcıların, anlamlandırma süreçlerinde mekandaki kişileri merkeze almaları kaçınılmaz görünmektedir. İnsanlar aracılığıyla anlam kazanan mekanlara atfedilen anlamların, davranışlar ve gerçekleştirilen pratiklere bağlı geliştirilen düşüncelere göre şekillendiği görülmektedir. Bir mekâna dahil olan öznelerin, mekânla etkileşime geçerek mekânın gündelik yaşam içindeki konumunu ve diğer öznelere göre anlamsal karşılığını belirlediği bu süreçte, katılımcıların mekân içinde sergilenen davranışları da anlamlandırdığı görülmektedir.

Mekâna anlam atfedilmesinde sembolik bir öneme ulaşan davranışlar, mekâna yönelik zihinsel süreçlerin bir aktarımı olarak kabul edilmektedir. Düşüncelerin birer niyete dönüşerek davranışlarda kendini göstermesi Mead'in²⁰ de ileri sürmüş olduğu gibi birer anlamlı sembole dönüşmektedir. Ayrıca gündelik yaşamda gerçekleştirilen, her bir eylemin (bir mekânda yürümenin dahil) mekânsal bir sembole dönüştüğünü ileri süren de Certeau'nun görüşünün de toplumsal yaşamdaki bir yansıması olarak kabul edilebilecek katılımcılarından elde edilen veriler, mekânsal anlamlandırmaların mekânda sergilenen davranışlardan bağımsız olmadığını göstermektedir.

Davranışlarla ilişkilendirilerek anlam atfedilen mekanlara yönelik, kendi davranışlarını da şekillendiren katılımcıların, günlüklerinde bu durumun olumlu ve olumsuz örneklerine yer verdikleri görülmüştür. Yapılan görüşmelerde, katılımcıların konuya dair düşünceleri daha net bir şekilde açığa çıkarılmaya çalışılmıştır. Aşağıdaki örnek, gerçekleştirilen davranışlar nedeniyle olumsuz çağrışımlarla anlamlandırılan mekândaki davranış özelliklerini göstermektedir.

“Ben pek yemekhaneye gitme taraftarı değilim aslında. Bu durumda yemeklerin kötü, fiyatların pahalı olmasının yanı sıra bir sürü garip davranışlı insanın bir araya toplanması da insana sıkıntı veriyor. O kadar farklı geliyor ki bana hareketleri, sanki oraya gitmek bir gövde gösterisine dönüşüyor. Burası yemek yenilecek bir yer değil mi? Bakıyorsun gelen insanlara, hep bir kendini gösterme çabası ama bir o kadar da kaba

²⁰ Çalışmanın teorik kısmında değinildiği üzere Mead (2017:28), toplumsal çevreden bağımsız düşünülemez olan zihnin, davranışlarda anlamlı sembole dönüştüğünü belirtmektedir.

davranışlar. Onların bu hallerini gördükçe buraya gitmeyi hiç istemiyorum” (E, 34, Akademisyen, Günlük)

Bu alıntının bulunduğu günlüğün sahibi ile yapılan görüşmede şöyle bir aktarımda bulunmuştur:

“Her mekânda belirli davranışlar oluyor, mesela geçen gün iş yerinde odamdayken dışarıdan insanlar geldi, tanımıyorum. Bir sivil toplum örgütü adına gelmişler. Gayet saygılı bir biçimde soracaklarını sorup gittiler. Görüşlerini paylaşmıyor olsam da buranın bir önemi var, burası akademik bir ortam, bir ağırlığı var ona göre davranmak gerekir.” (E, 34, Akademisyen)

Davranışlar ile ilişkilendirilen mekanların anlamsal karşılıkları birbirleri sürekli etkileyen unsurlar olarak kendini göstermektedir. Mekâna özgü davranış biçimlerinin ön plana çıkması, katılımcıların mekanla kurdukları bağın belirleyicisi olmaktadır. Yukarıdaki örneğe benzer bir biçimde davranışa odaklanarak mekânı anlamlandıran katılımcının, gerçekleştirilen eylemlerin mekanlar ile nasıl özdeşleşmiş olduğunu dile getirmektedir.

“Geçen sendikadan geldiler, kahvaltı yapıyordum odada. Masamın üzerinde yumurta kabukları ve zeytin çekirdekleri vardı. Çok garip hissetmedim kendimi ama bunları gördüler diye bir his geldi ve geçti. Bunu babam görse hiç umursamazdım. Evde hiç kafama takmayacağım şeyler iş yerinde bir işaret bırakıyor zihnimde.” (K, 30, Uzman)

Belli bir mekânda gerçekleştirilmesi beklenen ve beklenmeyen davranışlar mekâna yönelik tutumun ne yönde olacağını etkilemektedir. Her mekânın kullanım amaçları doğrultusunda sergilenen davranış biçimleri o mekâna özgü atmosferin oluşmasını sağlarken, bunun dışında sergilenen davranışlar, öznenin mekânın anlamsal bütünlüğünü sorgulamasına yönlendirmektedir.

Belli bir mekân içinde bulunan öznelere ve onların pratiklerini gerçekleştirme biçimleriyle anlamsal bütünlüğe ulaşan mekânın, öznelere aracılığıyla dönüşüme uğraması ve aynı zamanda öznelere faaliyetlerini de dönüştürmesi, gündelik yaşamın tarihsel serüveni içinde kaçınılmaz bir süreç olarak göze çarpmaktadır. Hem mekânda hem de mekânı kullanan öznelere gerçekleşen değişim, sergilenen davranışlar

aracılığıyla temsil edilmekte ve gündelik yaşamda karşılığını bulmaktadır. Bu, mekân ile özne arasındaki etkileşimin bir sonucu olarak özne ve mekânın birbirlerini nasıl dönüştürdüklerinin bir göstergesidir. Mekân ve özne arasındaki ilişkide varlığını daima koruyan zaman unsuru kendini değişen davranışlarda göstererek mekâna yönelik anlam atıflarında etkisini sürdürmektedir.

“Şu anda otobüslerin önünde bekleyen çoğu genç, gideceği yerde varacağı arkadaşla telefonda görüşmekte veya yanındaki akranı arkadaşıyla seyahate hazırlanmakta. Bir iki kuşak önceki insanların böylesi yerlere yükledikleri anlam zamanın gerçeklerine uymuyor artık. Fakat bu durum böylesi mekanları giderek daha da betonlaştırıyor. Özlem, hasret ve mutluluk duygularının el çektiği otoparkların kentin ihtiyar ama hala iş gören yapılarına dönüşmesi, bir sonraki safhada da metruklaşması kaçınılmaz görünüyor. Bunu bir canlının neslinin tükenmesi gibi görüyorum. Hayatın ve çağın doğal seleksiyonuna uğramış, zavallı ihtiyar bir alan. Esasında böylesi yok oluşlar, hayatımızda duygunun çekildiği her cisim, her mekân için kaçınılmaz bir sondur.” (E1, 39, Uzman, Günlük)

Mekânın anlam bütünlüğüne katkıda bulunan diğer insanların varlığı, tüm katılımcılar tarafından kabul gören unsur olarak kendini göstermiştir. Bu anlamda mekânın özne ile bir bütün halinde düşünülmesi, bulunulan kimi mekanların katılımcılar için farklı karşılıklar ile temsil edilmesini de beraberinde getirmiştir. Özellikle günlüklerde ön plana çıkan, mekâna yönelik karşıt duyguları barındıran anlamsal atıfların, katılımcılar dışındaki insanların varlığına bağlı olarak değerlendirildiği görülmüştür. Çalıştığı iş yerine kendini ait hissetmeyen ve buna paralel olarak hissettiği olumsuz duygu ve düşüncelerini günlüğünde aktaran katılımcının aynı mekânı anlamsal temelde olumlu bir hale dönüştürme pratiği gündelik yaşamının bir parçası haline gelmiştir;

“Evde kahvaltı yapıyor olsam da mutlaka arkadaşların kahvaltısına dadanırım. Güne paylaşmak ile başlamak insana güven veriyor. Burada kendimi daha iyi hissetmemi sağlıyor. Yine öyle yaptım ve çayımı alıp arkadaşların odasına gittim. Biraz havadan sudan bahsettikten sonra herkes çalışmak için odasına çekildi.” (E, 39, Uzman, Günlük)

Benzer bir şekilde çözüm üreten diğer katılımcılar, mekânın anlamsal değişimine katkıyı diğer insanlar ile geliştirmiş oldukları davranış pratikleri üzerinden gerçekleştirmiştir;

“9.30 gibi yan odaya arkadaşların yanına geçip onlarla muhabbet ettik biraz. Onların odada otururken garip bir şekilde bir anlığına kendimi rahatlamış hissediyorum ama bir an sonrasında ise sanki yüreğime bir taş oturuyor. Anlaşılan sıcak bir muhabbetin büyüü sadece kısa bir süreliğine ruhsuz binaların, insanların varlığını unutturabiliyor. Sonrasında tekrar odama döndüm.” (E, 34, Akademisyen, Günlük)

“2 yıldır neredeyse her hafta aynı yere gidiyoruz. Çok loş bir ortam ve bu kadar loş olması benim açımdan çok da iyi değil. Hiç sevemedim yarı-karanlık ortamları. Ama iki yıldır dostlarla sohbet mekâna baskın geliyor. Bazen insan-mekân çatışması olur ya, onun gibi. Mekân her ne kadar huzursuz gelse de bunu göz ardı edebileceğim bir durumdayım.” (K, 31, Akademisyen, Günlük)

Katılımcıların buldukları mekânları anlamlandırma süreçleri diğer insanlar ve onlarla geliştirmiş oldukları davranış pratikleri üzerinden şekillenirken aynı zamanda mekâna yönelik farklı anlamlandırmaların yapıldığı sonucuna ulaşılmaktadır. Mekânın katılımcıların zihninde tek bir anlama karşılık gelmediği aksine aynı mekânın aynı özne için farklı karşılıklarının olduğu görülmektedir. Mekânda sembolik önem kazanan unsurların anlamlandırılmasında gerçekleşen farklılıklar, mekânın dinamik yapısının ve özne ile olan etkin ilişkisinin önemli bir göstergesidir. Zihinsel süreçte gerçekleşen her bir değişim, sergilenen davranışlar ya da anlamlandırmalar ile mekânın dönüşümüne de zemin hazırlamaktadır. Böylece mekân ve özne birbirinin uzantısı haline gelmektedir.

5.2.2. Mekân-Özne Etkileşimi

Bu çalışmanın temelini oluşturan mekân ve özne arasındaki etkileşim, araştırmanın her safhasında kendini göstermiştir. Oldukça kapsamlı olan bu konuya bir alt başlık altında değinilmesinin nedeni katılımcılar tarafında bir mekân ile o mekânı kullanan özneler arasında direkt bir ilişki kurarak mekânın anlamına yönelik değerlendirme yapmalarındır. Bu, aynı zamanda ilerleyen kısımlarda değinilecek olan, mekânsal özelliklerden çıkarımlarda bulunma konusunun başlangıç noktasını oluşturmaktadır. Konuya ilişkin veriler, katılımcıların günlüklerinde mekân ile özne arasında kurdukları bağdan yola çıkılarak yapılan yüz yüze görüşmelere dahil edilmiştir.

Katılımcılar mekâna anlam yüklerken, tıpkı tanımına ilişkin detaylarda olduğu gibi, önce kendilerinin mekân ile olan ilişkilerinden yola çıkmışlardır. Bu noktada yapılan mekân tanımlarından farklı olarak mekân ile öznenin birbirlerine katmış olduğu özelliklere vurgu yapmışlardır. Mekân ve öznenin birbirlerinin yansıması olarak görülmesi, ikisinin birlikte şekillenerek anlamsal bütünlüğe ulaştıklarının göstergesi olmuştur.

Katılımcılar arasında bu konuya ilişkin fikirlerini ileri sürenlerin arasında cinsiyete bağlı bir farklılık görülmezken, bu düşünceye sahip olanların ağırlıklı olarak iş yerlerinde kendilerine ait odalarının olduğu görülmektedir. Bu konuya ilişkin benzer cevap veren 21 kişi arasından 8 kişi iş yerlerinde çalışma alanlarını başkalarıyla paylaşmaktadır. Bu, mekân denildiğinde ilk akla gelen yerlerin iş yeri ve ev olmasından kaynaklanmasının yanı sıra kişilerin aidiyet duygusu üzerinden mekân ile özdeşim kurmalarından kaynaklanmaktadır.

“Benden bir parçanın olması gerekiyor. Kişiliğinize özgü bir şey katmanız lazım. İş ortamında bunu çok şey yapmak istemiyorum. Bundan bahsetmek istemiyorum ama kendinize ait bir oda varsa üzerine çalıştığınız bir yayın olabilir, YL çalışmam olabilir. Çünkü ben ona zaman harcadım emek verdim. Onun olmasını isterim. Lisansta aldığım notlarım bile durur. Çünkü onlarda geçmişim var.” (E, 45, Uzman)

“Bizden birer parça var. Türkçe 'de biz ev için tek kelime kullanıyoruz. House var home var. Benim bahsettiğim home. Evimizde de bizden bir parça var. Aracımız da öyle mekânın bir parçası. (K, 40, Akademisyen)

Mekânı kullanan kişinin mekân içindeki konumu, mekânın ve kişinin karakterine bağlı bir sonuç olduğunu ileri süren 15 katılımcının bulunduğu ortak nokta, mekân ve insanın birbirlerini etkileyerek karakterlerini belirledikleri yönündedir. Günlüğünde müstakil evlere yönelik yaptığı güzellmeler dikkat çeken bir katılımcının paylaştığı bir durum konuya ilişkin yaklaşımları özetler niteliktedir;

“Bayağı bir önce Batıkent'e taşınan ama benim fırsatını bulup da bir türlü gidemediğim bir arkadaşım bu hafta evinde bir davet düzenliyormuş. Enginar günü. İzmirli bir arkadaş. Ona gittim. O da çok güzel bahçeli bir evde oturuyormuş. Bahçeli evlerin insanlara kattığı gerçekten önemli şeyler var. Bence insanlar apartmanda oturmamalı” (K, 42, Uzman, Günlük)

Hem mekânın hem de kişinin karşılıklı etkileşim halinde olduğunu, günlüğünde, kendi evi içindeki durumdan yola çıkarak aktaran bir başka katılımcı, görüşmeler sırasında aynı konuya ilişkin düşüncelerini farklı başlıklar altında yinelemiştir;

“Kimlikleri var gibi geliyor mekanların. O kimlikle hep bir şekilde kendimizi mekâna yansıtıyoruz. Kendi kimliğimizin bir yansıması gibi. Hem içsel olarak biz mekânı kendi kimliğimizle eş zamanlı dönüştürüyoruz, mekânın da bize koyduğu sınırlar var. Mesela babam renklere çok meraklı biri resimler yapıyor. Tamamen bütün o mekânı dizayn edişine de yansıdığını da görüyorum. Evde her şeyi babam dizayn ediyor. Çiçekleri çok önemsiyor, tablolar asıyor her gün evi değiştirip dönüştürüyor. Perdelerle oynuyor, çok uğraşiyor. Bu onun kişiliğinin bir yansıması olarak geliyor.” (K, 30, Uzman)

Gündelik yaşamın üzerinde yükseldiği mekanlar, o mekâna dahil olan özneler ile şekillenmektedir. Öznelerin benlik ve kimliklerinin bir yansıması olan mekanlar katılımcıların günlüklerinde farkında olmadan, ancak görüşmeler sırasında üzerine düşünerek verdikleri cevaplar arasında yer almaktadır. Mekân ile öznenin sonsuz etkileşimin yaratmış olduğu anlamlar hem mekân kullanımını hem de mekâna yönelik anlam özelliklerini biçimlendirmektedir.

5.2.3. Mekân ve Eşya

Katılımcıların, mekâna bir anlam yüklerken o mekâna ait eşyalara ve bu eşyaların özelliklerine yer verdikleri görülmektedir. Tıpkı mekân ile özne arasındaki bağa benzer bir şekilde, mekân ve eşya arasında ilişki kurulmuştur. 19 katılımcının odaklanmış olduğu bu konuda dikkat çeken, bu unsurlar arasındaki ilişkinin iki farklı şekilde ele alınmış olmasıdır. Verili bir düzenden kaynaklanan ilişki ile mekânın anlamsal ve işlevsel karşılığına dayanan bir ilişki.

Verili bir düzen olarak mekân, katılımcılar tarafından bu şekilde ifade edildiği için kullanılmıştır. Katılımcılar gündelik yaşamda sürekli vakit geçirdiğimiz mekanların bir mimar, planıcı ya da müteahhit tarafından bize verildiğini ve bu yüzden her bir mekân içinde olması gereken eşyaların halihazırda belirli olduğunu, mekânı kullananlara düşenin ise sadece bu eşyaları nasıl düzenleyip anlamlı bir hale getirmek

olduğunu dile getirmişlerdir. Bu aynı zamanda mekânın ne şekilde ve kimler tarafından da kullanılacağı bilgisini beraberinde getirmektedir.

“Verili bir düzen var. Sana verilenler içinde hareket etmeye çalışıyorsun. Eğer bir odaya banyo konulmuşsa bu bir mekânın nasıl kullanılacağına göstergesi. Burayı sadece ebeveynler kullanıyor çünkü sadece onların odasında banyo oluyor. O zaman anlıyorsun ki oraya yatak odası takımı konulacak.” (E, 39, Uzman)

“Mutfağın bir anlamı var ve eşyalar farklı. Tuvaletteki ekipman farklı, salondaki mevzu farklı. Eve baktığımda her parçaladığın böldüğün yere bir anlam atfediyorsun. Bu bir kafeye çevirdiğinde de bir anlam atfediyorsun. İnsanların konuşabilecekleri bir yer. Oturma odasını tasarlarlarken de hep bir anlamı oluyor. Verili bir şey var aslında” (K, 30, Uzman)

Mekânın nasıl ve hangi eşyalar kullanılarak anlam kazanacağına bilgisinin verili olmasının dışında, mekânın özdeşleşmiş olduğu eşyalar ile anlamsal bir bütünlüğe ulaştığını söyleyen katılımcıların odaklandıkları nokta, özellikle eşyanın mekânın tamamlayıcısı olmasıdır. Mekân ile eşya arasındaki ahenk, mekâna hissedilen aidiyetin anlam kazanmasını sağlamaktadır. Eşyalar ile anlamlı bir özellik kazanan mekân, diğer mekanlar arasındaki sınırları belirleyerek her mekâna farklı anlamlandırmalar ile anılmasının önünü açmaktadır. Bir katılımcının sırasıyla günlüğünde ve görüşmeler sırasında aktardıkları şu şekildedir;

“Mutfağımızda çekmece yok, çekmece olmayan mutfak mı olurmuş, olmuş işte. Buraya hemen çekmece almam lazım.” (K, 34, Uzman, Günlük)

“Evdeki tüm odalar benim için eşit seviyede mükemmel yapmaya çalışıyorum. Mekân için tamamlayıcılar. Benim için işlevi olmasa da mekân için olması gereken her şey olmalı. Örneğin mutfakta ben sarımsak kullanmıyorum ama sarımsak rendesi olmalı örneğin çünkü o alet mekânı tamamlayacak.” (K, 34, Uzman)

Mekandaki eşyaların hem orayı kullananlar hem de oraya sonradan dahil olan öznelere için belirleyici olduğu anlaşılmaktadır. Mekândaki eşyalar ile oluşan bütünün aktarmış olduğu temsiller, o mekânın hem anlamsal karşılığının oluşmasına hem de kullanım biçiminin ve işlevinin nasıl olacağına dair bilgiyi aktarmaktadır. Bir katılımcının görüşme sırasında söyledikleri konuya ilişkin benzer düşüncede olan diğer katılımcıların da görüşlerini özetler niteliktedir;

“Hiçbir zaman iş yerinde çekyat olmuyor. Mekânın içinde bulunan eşyalar oranın karakteristiğini belirliyor. İş yerinde yatamazsın ama evde yatabilirsin. Mesela parkta da yatamazsın. Markette de uyumuyorsun. Dolayısıyla faaliyetler ve eşyalar belirliyor. Bazı şeyler çok eve ve iş yerine özgü. İşlevleri var, her bir mekânın hayatımızda bir işlevi var gibi.”
(K, 30, Uzman)

Mekân ile özne arasındaki etkileşimden bağımsız oluşamayacak olan bu durum, mekâna yönelik anlam atfının belirleyicisi olan önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı zamanda mekânı kullananların davranışlarında da etkili olması, mekâna dair hiçbir unsurun birbirinden ayrı düşünülmemeyeceğini göstermektedir. Mekânın, gündelik yaşama dahil olan eylemleri, ilişkileri, davranışları, nesnelere ve canlıları barındırıyor olması, her biri ile etkileşim halinde olduğunun ve bu nedenle hiçbirinin diğerinden bağımsız düşünülmemeyeceğinin bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

5.3. MEKÂN VE DAVRANIŞ ARASINDA KURULAN İLİŞKİ

Katılımcıların günlükleri incelendiğinde buldukları mekanlara göre hem kendi davranışlarında hem de oradaki diğer insanların davranışlarından sıkça bahsettikleri görülmüştür. Gündelik yaşam içinde her bir özne kendi benlik, zihin yapısı ve deneyimlerine bağlı olarak bedeni aracılığıyla kendini ifade etmektedir. Bu nedenle günlüklerde katılımcıların mekâna göre davranışlarında değişikliğe gittikleri, diğerlerinin davranışları üzerine yorum yaptıkları ve buna bağlı olarak çeşitli sonuçlara vardıkları tespit edilmiştir.

Günlüklerde aktarılan bu detaylara bağlı olarak, katılımcıların buldukları bir mekânda davranışlarını etkileyen faktörler olup olmadığı sorulmuştur. Amaç, gündelik yaşam içinde davranışların mekâna göre şekillenip şekillenmediği ve bunun belirleyicilerin neler olduğunun keşfedilmesidir. Mekân ve davranış arasındaki ilişkilerin irdelenmesiyle birlikte çeşitli sembollerin varlığı kendini göstermeye başlamıştır. Mekânsal özelliklere ve mekânda bulunan öznelerin özelliklerine göre anlaşılan bu göstergelerin, katılımcılar tarafından nasıl algılandığı ve onlar tarafından da nasıl bir sembol haline dönüştüğü anlaşılmaya çalışılmıştır.

Katılımcıların mekân ve davranış arasında kurduğu ilişkiler incelendiğinde her bir pratiğin nedenini ve sonucunu oluşturan unsurların birbirleriyle paralellik gösterdikleri anlaşılmaktadır. Belirli bir davranışın oluşumuna neden olan etken, aynı zamanda o davranışın sonucu olarak kendini göstermektedir. Bunu, mekân ve özne arasında gelişen sürecin dinamik yapıda olmasının doğurmuş olduğu bir sonuç olarak kabul etmek mümkündür. Tüm katılımcılar mekâna göre davranışların değiştiği ve farklı şekillendiği konusunda hem fikirdir. Aralarında oluşan farklılık, bu davranışların hangi unsurlara bağlı olarak değiştiği noktasındadır.

Verilerin incelenmesi ve kodlanması sonucunda, mekân ve davranış arasındaki ilişkiyi etkileyen unsurlar aşağıdaki gibi gruplandırılmıştır;

Şekil 5: Mekân ve Davranış İlişkisinde Ortaya Çıkan Sembolik Alt Kategoriler

5.3.1. Diğerlerinin Davranışları

Çalışmanın teorik kısmında değinildiği üzere jestler anlamlı sembole dönüşerek davranış belirlenmekte ve birer temsile dönüşerek mekânsal davranışların oluşmasına zemin hazırlamaktadır. Mekân ve davranış ilişkisinde ön plana çıkan bu kategori, üzerine en fazla durulan konulardan biri olmuştur. Bu kısımda anlamlı sembol olarak kabul edilen jestlerin, tavırların, davranışın önemli belirleyiciler olduğu ortaya çıkmıştır.

Mekânda bulunan kişilerin sergilemiş olduğu jestler, mimikler, tavırlar ve davranışların katılımcılar için birer sembole dönüştüğü görülmektedir. Düzenli olarak buldukları mekanlar da dahil olmak üzere ilk kez buldukları mekanlarda,

davranışların ne şekilde sergileneceğinde belirleyici olan bu unsurlar hem günlüklerden hem de yapılan görüşmelerden elde edilen veriler arasında bulunmaktadır. Ayrıca, bu unsurların, kişilerin buldukları mekâna dair aidiyet geliştirmelerinde de etkili olduğu ve duygu durumlarının şekillenmesinde belirleyici olduğu açığa çıkmıştır. İş yerinde ortak çalışma alanında bulunan bir katılımcının günlüğünde aktarılanlar şu şekildedir;

“Halbuki çalıştığım ofis küçük, 7 kişinin aynı yerde çalıştığı belki de sıcak bir atmosferin olması gereken bir mekân fakat orası beni geriyor bunu yine insanların davranışlarına bağlıyorum. Sabah geldiğinde Günaydın demeyen insandan ne beklersin zaten günün kalan kısmında.” (K, 29, Uzman, Günlük)

Mekânda bulunan diğer insanların davranışlarına göre ne yapacaklarını belirleyen katılımcıların, belirli mekanlarda belirli davranış ve konumlanma biçimlerinin onların gündelik yaşamının bir parçası haline geldiği görülmektedir. Gündelik yaşamda bir rutine dönüşen karşılaşmaların, aynı mekanlarda hatta aynı zamanlarda tekrarlanması, katılımcıların gündelik durumlarının mekânsal belirleyicisi olmuş ve davranışlarının şekillenmesinde rol oynamıştır. Ayrıca, insanların belirli bir mekânda aynı şekilde konumlanmasının katılımcılar için zamansal bir karşılığı olduğu da fark edilmiştir. Bir rutine dönüşen bu durumun, mekân ile zaman arasındaki bağın göstergesi haline dönüştüğü görülmektedir.

“Evden çıkıp sitenin içindeki merdivenleri çıkarken sitenin önünde servis bekleyen sitenin sakini yine aynı yerde mi diye düşünüyordum. Biraz ilerlerken onun yine orda olduğunu ve işe geç kalmadığımı teyit etmiş oldum. Yine her zamanki gibi birbirimize selam vermeden metroya doğru yürümüş oldum. Zannedersen o da benim gibi, bir kere selamlaştık mı sürekli birbirimize selam vermek zorunda olacağımızı düşünerek selam vermiyor. Adam her zaman ceviz ağacının dibinde bekliyor servisi”. (E, 39, Uzman, Günlük)

“Servise doğru giderken apartmanın kapısında yine aynı temizlik görevlisi sokaktaki çöpleri temizliyordu. Artık onunla selamlaşmaya başladık. Her gün belki de gördüğüm ilk kişi o. Bir gün selam vermeden geçmenin beni ne kadar rahatsız ettiğini fark ettim ve günaydın dedim. O günden beri selamlaşırız. Yine tam sokağın köşesine geldiğimde aynı ekmek arabası yanımdan geçti ve sonra servis beklediğim yerdeki insanlar hala kendi servislerine binmemişlerdi. Zamanında vardığımı her gün bu şekilde teyit ediyorum.” (K, 32, Uzman, Günlük)

Belirli mekanlarda diğer insanların davranışlarından rahatsız olan katılımcılar, benzer davranışları sergilememek için çaba sarf etmiş ancak bir süre sonra bu davranışları kendilerinin de tekrarlamaya başlamış olduklarına dikkat çekmektedirler. Bunun ardında yatan nedenlerin bulunulan mekânın kullanım biçimlerinden yararlanabilmek ve mekânda kendi varlığını hissedilebilir kılmak olduğu düşünülmektedir. Öznelerin mekânsal görünürlükleriyle bağlantılı olarak değerlendirilebilecek bu durum, davranışlara yüklenen anlamlar ile bunların mekânsal düzeyde açığa çıkardığı sonuçlar arasında oluşan gerilimle ilişkilidir. Davranış biçimlerinin bir süre sonra mekânsal kullanım açısından kendi aleyhlerine döndüğünü düşündüklerinden diğerlerinin davranışlarına benzer davranışlar sergilemeye meylettiklerini dile getirmektedirler. Bu konuda dikkat çeken ise mekân olarak aktarılanların ulaşım araçları olmasıdır.

“Metronun kapısı açılır açılmaz zombiler gibi dalıyoruz. Eskiden geride dururdum, insanların bu girişini yargıladım ama artık ben de zombiye dönüştüm. Bir kadının gözüne kestirdiği yeri ondan önce kapıyorum. Böyle durumlarda metro huzur vermiyor. Demek ki mekân sadece baktığın yüzeyden ibaret değil diyorum kendi kendime. Zamana göre de şekil alıyor. Her şeye rağmen okuyorum kitabımı.” (K, 31, Akademisyen, Günlük)

“Otobüs demek, yoğunlaştırılmış bir toplam demek. ... küçük bir yer ve otobüs de buranın hareket halindeki bir mekânı olduğundan insanların yüksek sesle konuşmasından, etraflarındakilere saygı duymamasından ve onları uyarmaktan sıkıldım. Artık ben de sesli konuşuyorum. Kafam rahat gidip geliyorum otobüste. Ama bu şekilde davranmaya beni zorladıkları için de hiç sevmiyorum. (E, 34, Akademisyen, Günlük)

Davranışlarını istemedikleri bir şekilde başkalarının tavırlarına göre şekillendirdiklerini belirten katılımcılar davranışların mekanlar içinde belirlendiğini ve o mekânda bulunan herkesin o davranışı sergilemesi gerektiğine dair beklentinin etkili olduğunu belirtmektedir.

“Sonuçta yaşayan dinamik varlıklarız. Sürekli aynı davranmamız beklenemez. Aynı zamanda bulunduğumuz ortama da ayak uydurmamız lazım, kafamızda öncesinde muhtemelen bir imaj oluşuyor. Oraya gittiğimde de kafamdaki ile ne kadar örtüşürse o kadar iyi oluyor ama olmazsa mecburen davranışlarımızı değiştiriyoruz.” (E, 42, Uzman)

“O mekandaki davranışı toplum belirliyor. Mekanlar aslında bizim özgürlük alanımızı belirliyor. Davranış değişikliğini belirleyen şey mesela düğüne gittin halay çekmek zorundaymışın gibi bir temayül var. Denize gittin, plaj bir mekân, belli mesafede havlunu sermen gerekiyor.” (E, 36, Müdür)

“Geçen eşim okudu bana çok hoşuma gitti ben hiç o gözle bakmamıştım. Eskiden mekanların insanlar üzerindeki etkisi daha fazla değildi. Ama şu anda insanlar mekanlara göre hareket ediyorlar. Bir baloya gidiyorsun ona göre hareket ediyorsun, bir toplantıya gidiyorsun o mekâna göre giyinip gidiyorsun. Mekâna göre tavrın değişiyor. Bu benim hoşuma gitti mesela. Üniversiteye geliyorsun şöyle giyineyim diyorsun. Derse gideceğim insanların önünde olacağım deyip ona göre farklı giyiniyorsun. Mekân bence insan için önemli. İnsanın bulunduğu ortam, hal ve hareketlerini duruşunu düşüncesini her şeyini değiştiriyor.” (E, 32, Akademisyen)

Davranışların farklı unsurlar nedeniyle değişikliğe uğradığı açıkça görülmektedir. Davranışların da mekânın da aynı kalmadığı, sürekli değişime ve dönüşüme uğradığının habercisi olan bu durum, mekân ile özne arasındaki etkileşimin ne denli önemli olduğunu göstermektedir. Diğerlerinin davranışlarının belirleyici olduğu bu süreçte, kişiler arasındaki ilişki biçimlerinin de katılımcıların mekân ve davranış arasında kurmuş oldukları bağı etkilediği görülmektedir.

Katılımcıların belli bir mekân içindeki kişilerin hem kendileriyle hem de diğerleriyle kurmuş oldukları ilişki biçimlerinin, davranışlarının ilgili mekâna göre şekillenmesinde etkili olduğu ortaya çıkmıştır. Bu unsura dair verilere katılımcılar ile yapılan yüz yüze görüşmelerden ulaşılmıştır. Burada dikkat çeken, aynı kişi ile sahip olunan ilişkinin mekâna göre farklılaşıyor olmasıdır. Bulunulan mekânın belirleyici rol oynadığı bu durumda, mekân ile kişiler arası ilişkinin birbirlerinden etkilendiği görülmektedir. Mekânsal özellikler ile iç içe geçmiş olan ilişkiler, kişilerin etkileşim biçimlerini etkilerken aynı zamanda davranışların ne yönde ilerleyeceğini de belirlemektedir.

“... İletişim farklı mekanlarda farklı zamanlarda değişiyor. Gün içinde ve önceki yaşadıklarına göre değişiyor. Bunu da mekândan bağımsız düşünemeyiz herhalde. İşten bir arkadaşımın sabitiz iletişim olarak. İşteki iletişim şekliyle dışarıdaki bir mekandaki ya da evlerimizde daha farklı. O da o mekânın bana verdiği baskı ya da rahatlıkla ilgili. O mekânda gerçekleştirilmek zorunda olduğum şeylerle ilgili. İş yerinde kısıtlı ve rahat

olmadığım yer. Orada daha farklı davranmam gerektiğini hissediyorum. Başka yerde görüştüğümde daha rahat hissediyorum.” (K, 42, Akademisyen)

Belirli mekanlar ile özdeşleşmiş ilişki biçimleri, katılımcıların kimi zaman gönüllü kimi zaman istemeden gerçekleştirdikleri davranışların oluşmasına zemin hazırlamaktadır. Bunlar, örneğin, bir düğün salonunda orada bulunan insanlardan beklenen davranışların nasıl olması gerektiğine dair mesajın net bir şekilde aktarıldığı yerler gibi aleni bir şekilde kendilerine göstermeseler de nasıl davranılacağına dair mesajı kurulan ilişkinin niteliği ile göstermektedirler.

“Mesela bir sandviççide daha rahat olurum, abi nasılsın derim. Ama bir restoranda merhaba şunu alabilir miyim derim. Davranışsal olarak belki biraz daha resmiyet katıyor olabilirim. Esnafla arkadaşla olurum ama restorandaki şef garsonla olamam. Çünkü diğer türlü kaile almıyor seni.” (K, 34, Uzman)

Buna benzer ilişki biçimlerine yer veren katılımcıların çoğunlukla önceki deneyimlerinin etkili olduğu görülmektedir. Her mekânda kurulan farklı ilişki biçimlerinin ardında yatan unsurlar, kişiler arasında kurulan ilişki biçimlerinin dışında mekanların kullanım amaçları ve benzer mekandaki deneyimlenen davranışlardır. Mekâna özgü davranış biçimlerinin oluşmasına zemin hazırlayan bu durum, bulunulan mekandaki ilişki biçimlerinin içselleştirilip sürdürülmesini beraberinde getirmektedir.

“... Evde kalıyorsun ailenle ona göre davranıyorsun, işe gittiğinde oradaki insanlar farklı farklı davranıyorsun. Kurduğun ilişkilerin farklı olması, ailenle kurduğun ilişkiyi iş arkadaşlarıyla kurmuyorsun. İlişkiler değişiyor çünkü, her mekânda bulunan insanlar başka. O insanlarla da farklı kimlikleriyle muhatap olduğundan her mekânda davranışın değişmek zorunda kalıyor.” (K, 32, Uzman)

Katılımcıların bir mekâna ilk kez girdiklerinde mekandaki diğerlerinin davranışlarını gözlemleyerek bir tür davranış stratejisi geliştirdikleri görülmektedir. Mekandaki davranış biçimleri ile kişiler arasındaki ilişki biçimlerinin mekân özne etkileşiminde belirleyici bir unsur olduğu dikkat çekmektedir.

5.3.2. Davranışlarda Belirleyici Olarak Eşya ve Düzen

Çalışma kapsamında yapılan saha araştırmasında hem günlüklerde hem de yüz yüze görüşmelerde ortaya çıkan mekânsal anlamlandırmaların önemi dikkat çekmektedir. Katılımcıların gündelik yaşam içinde buldukları mekânlara dair vermiş oldukları bilgiler ne öznenen ne de nesnelere bağımsızdır. Bu nedenle, bu iki önemli unsurun mekân ile olan farklı etkileşim biçimlerinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Gerçekleştirilen davranışların belirlenmesinde önemli olan bu nokta, aynı zamanda mekâna dahil olan öznelerin, mekânda alenen sergilenmesine bakılmaksızın ilişki biçimlerinden yola çıkarak o mekâna dair çeşitli sonuçlara vardıkları görülmüştür.

Mekân ile mekânda bulunan nesnelere anlamlandırıldığı ve bu anlam bağlamında hem kendileri hem de diğerleri adına mekânla nesnelere aracılığıyla ilişki kurdukları açığa çıkmıştır. Kurulan ilişkiden doğan mekân ve nesneye dair atıflar, katılımcıların mekâna yönelik tutumlarında ve gündelik yaşam içindeki pratiklerinin gerçekleşmesinde belirleyici olmuştur.

Mekâna göre davranışların değiştiği tüm katılımcıların hem fikir olduğu bir görüşür. Ancak, bu değişime neden olan önemli unsurlardan birinin mekânda bulunan eşyalar ve bu eşyaların düzenlenmesi olduğu düşüncesi ön plana çıkmaktadır. Gittikleri mekanlarda, -bir başkasının evi, işyeri, kafe, okul vb.- öncelikle oradaki eşyaların özelliklerinin ve nasıl konumlandığının davranışlarının şekillenmesinde etkili olduğunu söyleyen 25 katılımcının²¹ görüşlerine hem günlüklerden hem de görüşmelerden ulaşılmıştır.

Bulunulan mekandaki düzenin, orada gerçekleştirilecek olan faaliyete ilişkin davranışların ne derece verimli ya da etkili olacağına belirleyici olduğu görülmektedir.

“Küçük alanda kısa zamanda harikalar yaratıyorum hissine kapılıyorum. Diğer yandan ise bu durum bilinç dışı olarak beni mekân ve zamanı rasyonel kullanmaya sevk ediyor. Mekândan ve zamandan maksimum fayda elde etme güdüsü, sürekli neyi nasıl yapmam gerektiğini

²¹ 27 katılımcı içinden 2 katılımcı hiçbir şekilde davranışlarının etkilenmediğini belirtmiştir, günlüklerinde konu ile ilgili bir paylaşım bulunmamaktadır.

düşünmek içime sıkıntı veriyor. Yine de çoğu zaman kendimi bunları düşünürken buluyorum.” (E, 34, Akademisyen, Günlük)

“Derse geçmek üzere ATAUM’a geçtik arkadaşlarla. Dersin 13 numaralı sınıfta olmayacağını duyunca çok sevindim. Çünkü oradaki masalar iletişimi koparıyor. Düz bir mekân bir hareketlilik yok. Her şey bulunduğu yere yapışmış durumda. 15 numaralı sınıfa geçtik, kolçaklı sandalyeler var, bir hareketlilik var.” (K, 29, Uzman, Günlük)

Ev ya da iş yerinde bir odada bulunan eşyaların ve düzenin birden fazla amaca hizmet ediyor olmasının katılımcıların yarısından fazlasının mekân kullanımını etkileyen bir durum olduğu ve gündelik yaşamdaki davranış biçimlerini şekillendirdiği görülmüştür. Bir mekânın tek bir amaç için kullanılması ve bu amaç doğrultusunda içinde eşyalar bulunması gerektiği, aksi takdirde, bunun, gündelik pratiklerini sekteye uğrattığını, gerçekleşmesi beklenen davranışların yerine getirilemediği belirtilmiştir.

“Uyuduğun yerde çalışma olması yani iki farklı işlevin aynı yerde olması hem zihninde karmaşaya neden oluyor hem de fiziksel olarak dağınıklığı artırıyor. Odada durma isteğini etkiliyor. Çalışma ve dinlenme mekanlarının çok iç içe geçmesi insanı çok rahatsız ediyor. Uykudan çalışmaya geçemiyorsun çünkü daha kolay ve cazip olan bir şey var. O yüzden ben evdeki çalışma masamı başka odaya aldım” (K, 31, Uzman)

“Üniversite ortamında birçok kişinin odasında kanepeler ya da yatağa dönüşebilecek tekli koltuk görebilirsiniz. Bizim bölümdeki Hocaların da odaları çok küçük olmasına rağmen çoğunda kanepeler arada yatıp dinlenmek için. Bu benim işimi çok zora sokacak bir şey mesela. Çalıştığım bir alanda beni uyumaya sevk edecek bir eşya olmasını istemem. Çünkü ister istemez hareketlerim değişir. O yüzden çalışma odasında sadece masa sandalye kitaplık olsun isterim.” (E, 38, Akademisyen)

Bir mekâna ilk kez girdiklerinde eşyaların vermiş olduğu mesajdan yola çıkarak davranışlarını belirlediklerini söyleyen katılımcıların bu tutumu, mekandaki eşya ve düzenin birer sembol olarak kabul edilerek onlara atfedilen anlamlar üzerinden hareket ettikleri sonucunu vermektedir.

“Resmi yerlerde mutlaka eşyaların bir soğukluğu var, renklerden belki. Tek tip olur ya ve genelde de koyu renklindedir. Bunlar bir baskılayıcı gibi daha resmi davranman gerektiğini hissediyorsun. Bu tabii oradaki kişilerle de ilgili.” (K, 41, Akademisyen)

“Mekandaki hem kişilerle ilgili ve eşyalar, düzenleme beni rahatlatıyorsa ve oradaki kişiyle yakınlık hissettiriyorsa daha rahat davranırım. Her mekânda aynı davranılmaz, farklıdır. Mekandaki kişiler, ortam, düzenleme etkili.” (E, 38, Uzman)

Katılımcıların davranış ile mekân arasındaki ilişkileri değerlendirirken sembolik bir öge olarak ortaya çıkan eşyayı, çalışma hayatlarının pratikleri içinde, mesleki konum ile eşyanın oluşturmuş olduğu etkiye odaklandıkları görülmüştür. Bu nedenle hem kendilerinin hem de çalışma yaşamlarına dahil olan diğerlerinin mesleki konumları bu kategorinin alt başlığını oluşturmaktadır.

Katılımcıların bu konu üzerine yoğunlaşmalarının nedeni, gün içinde en fazla vakit geçirdikleri ve muhatap oldukları kişilerin buldukları mekânın iş yerleri olmasıdır. Katılımcılar çalışma yaşamlarında ilişki halinde oldukları kişilerin konumunun, iş alanı içinde edinmiş oldukları mekânın özelliklerinin ve eşyaların niteliğinin davranışın ne yönde olması gerektiğine dair mesaj içerdiği belirtmiştir.

“Hiyerarşik olarak daha yüksekte olan birinin odasına girerken daha tertipli düzenli giriliyor. Mesela benim odama girerken rahatça giren insanlar bir rektörün odasına aynı şekilde giremez. Giyimine kuşamına dikkat ediyor. Hadi bu kişiye verilen önemden böyle oluyor diyelim, rahat oturup kalkamıyor. Ama eşyalar farklı zaten. Oradaki koltuklarda burada oturduğun gibi oturamazsın. O zaman eşyaların da etkisi oluyor davranışlarda, mesela otururken kolunu tutup da bir yere yaslamıyorsun. Biçimsel farklılıklar oluyor.” (K, 35, Akademisyen)

Mekânda bulunan eşyaların birer sembol haline gelerek hem o mekânı kullanan kişinin mesleki konumuna dair bilgi vermesi ve buna bağlı olarak mekandaki davranışın belirlenmesi, mekân ve özne arasındaki sıkı bağın bir göstergesi haline gelmektedir. Katılımcıların, iş yerlerinde bulunan odalardaki eşyaların ve bu eşyaların düzenleniş biçiminin kendilerine vermiş olduğu mesajları detaylı bir şekilde aktarmış oldukları dikkat çekmektedir:

“Bir makam masası var oraya göre hizalıyorsun. Geçip oturamıyorsun, onun oturmaz mısın demesini bekliyorsun, kapıya yakın bir şekilde durup söyleyeceklerini söyleyip çıkıyorsun. Ama benimle aynı konumda olan birinin odasına girdiğimde böyle olmuyor. Tabii bunlar aradaki ilişkiye de bağlı. Masanın konumlanması bile nasıl davranacağını belli ediyor. Ben masayı kapının karşısına koyarken rahatsız oldum mesela. Bu masa gelen

insanı direkt olarak konumlandırıyor. Makam odasında bu direkt belli ediyor. Mesela masada sümen oluyor, isim yazılı oluyor, sırtı yüksek bir sandalye oluyor o zaman masaya zaten direkt soğuk davranıyorsun, soğuyorsun masadan.” (K, 40, Akademisyen).

Mekân ile özne arasındaki ilişkinin belirleyici olduğu bu süreçte, mekânda bulunan nesnelere ve öznelerin davranışlarının ayna işlevi görerek sonradan mekâna dahil olanlara mekânın anlamsal bütünlüğüne dair bilgi aktardığı görülmektedir. Şu ana kadar aktarılanlar katılımcıların kendilerinden daha üst mevkide bulunan kimselerden yola çıkarak kurmuş oldukları bağ üzerinden ilerlemiştir. Ancak aynı zamanda kendilerinin sahip olduğu mesleki konum üzerinden kendi davranışlarını da değerlendiren katılımcılar bulunmaktadır. Bu noktada, mesleki konumlarından kaynaklanan davranış özelliklerine değinmektedirler:

“Evinde insan daha rahat davranıyor. Üniversitede daha farklı davranıyorsun. Bunu belirleyen de oradaki konumun. Öğrenciler sana bakıyor bazen rol model oluyorsun. Mesela odanda kapı kapatınca daha rahat davranıyorsun belki oturma şeklin bile farklıdır ama kapı aralık ya da açık olunca daha farklı davranıyorsun. Mekânın özelliği de mekâna katılanlar da hal ve hareketleri değiştiriyor. Ben bunu fark ettim.” (E, 32, Akademisyen)

“Evin içinde yürüyüşümle iş yerindeki koridorlarda yürüyüşüm bir değil. Çünkü farklı bir sıfatım var. Yürüyorsa dik yürüyorum.” (K, 30, Uzman)

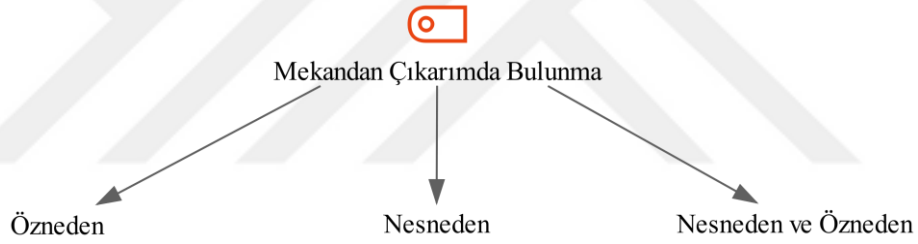
5.4. MEKÂNDAN ÇIKARIMDA BULUNMA

Yapılan görüşmeler sırasında katılımcıların mekâna ilişkin fikirlerini aktarırken, mekânda bulunan nesnelere, düzenlemeler ve insanlardan yola çıkarak çeşitli çıkarımlarda buldukları, bu çıkarımlara bağlı olarak kimi zaman davranışlarında kimi zaman mekân ile olan bağlarında değişikliklerin olduğu açığa çıkmıştır. Mekânsal özelliklerin ve ilişkilerin belirleyici olduğu bu noktada, katılımcıların hem mekâna hem de mekândaki insanlara ve ilişkilere dair çeşitli sonuçlara ulaşıyor olması, buna ilişkin anlamlandırmaların neler olduğunun önemini artırmaktadır.

Görüşmeler sırasında açığa çıkan bu durum üzerine günlükler tekrar okunarak gündelik yaşamları içindeki rutinlerinde bu konunun dahil olup olmadığına dair ip uçları aranmıştır. Bunun sonucunda elde edilen bilgiler görüşmelerden elde edilenler

ile değerlendirilmiştir. Bir mekânda hüküm süren baskın tutumun ya da davranışın ne olduğuna, mekânı kullanan kişilerin kimler olabileceğine dair toplamış oldukları ipuçlarının keşfedilebilmesi için katılımcıların mekandaki özelliklere nasıl anlam attedikleri anlaşılmalı çalışılmıştır.

Katılımcıların tümü, bir mekâna girdiklerinde o mekânda herhangi bir kişi olsa da olmasa da mekâna ilişkin bilgiye ulaşabileceklerini ileri sürmektedirler. Aralarındaki tek fark, katılımcıların bir kısmı sadece mekandaki eşyalar ya da insanlardan yola çıkarak bu bilgiye ulaşabileceklerini söylerken geriye kalan katılımcılar hem mekânı kullanan insanları hem de mekandaki eşyaları değerlendirerek bir sonuca vardıklarını belirtmişlerdir. Bu noktada katılımcıların mekâna yönelik çıkarımda bulunurken üç farklı yol izledikleri görülmektedir; insan davranışlarının ve görünüşlerinin anlamlandırılması, nesnelerin anlamlandırılması, son olarak hem mekandaki nesnelerin hem de o mekânı ve nesnelere kullanan insanların anlamlandırılması.

Şekil 6: Mekân Hakkında Çıkarımda Bulunmada Belirleyici Olan Sembolik Alt Kategoriler

Mekandaki nesnelerin ve hem mekânı hem de nesnelere kullanan insanların ve aynı zamanda davranışlarının birer sembole dönüştüğü bu noktada, sadece mekânı kullanan kişilerden hareketle mekâna özgü çıkarımda bulunan katılımcılar 9 kişi ile en küçük grubu oluşturmaktadır. Katılımcıların cinsiyetinin belirleyici bir unsur olmadığı bu konuda dikkat çeken nokta, katılımcıların buldukları farklı şehirler üzerinden bir değerlendirme yapmış olmalarıdır. Ortaya çıkan, bulunan mekandaki insanların davranışlarından yola çıkarak oradaki baskın tutuma yönelik çıkarımlarda bulunmuş ve eylemlerini şekillendirmiş olmalarıdır. Benzer örneklerin verildiği bu husustaki görüşler sadece yapılan görüşmeler sırasında aktarılmıştır.

Hem davranışların belirlenmesinde hem de bulunulan mekandaki genel tutuma ilişkin bilgi edinilmesinde belirleyici olan diğerlerinin davranışları ve tavırları, katılımcıların bunlara anlam atfetmesiyle birer sembole dönüşmüştür. Temsil edilenin, katılımcıların zihninde oluşturduğu anlam ile olan ilişkisi, mekânsal sembollerin oluşmasını sağlamıştır. Toplumsal olana ilişkin bilgi, mekânsal veriler aracılığıyla elde edilmiştir ve bunlar davranışlara yansımıştır.

“Toplumsal baskıyı iliklerime kadar hissettiğim bir yer var. ...’ya gittik iş arkadaşımınla, kadın. Akşam çıkalım bir yerlerde oturalım dondurma yiyelim dedik. ... Oturulacak yerler var aslında açık olan ama öyle bir yerde oturmayı kendimize yakıştıramazdık. Şalvarlı amcaların, kaba şakalar yapan delikanlıların oturduğu mekanlar vardı. Hiçbirine girmeyi deneyemedik bile. Arkadaşla, o yolda yürüyerek dondurma yemeyi göze alamadık. O aura bize bunları yapamayacağımızı hissettirdi.” (E1, 39, Uzman)

“İnsanlar bunu hissettiriyor. Bir adam vardı, diğerleri kızları, akrabaları, eşi olabilir bilmiyorum. Adamın iki metre gerisinden gidiyorlardı. Cadde üzerinde hiçbir yerde bayan yoktu. İnsan eşiyile de oturmaz mı? Yok. Bir yer vardı ... diye, orada amcalar teyzeler oturuyordu. Eşimle oraya gidip çay içtik. İnsanların tutumları davranışları, imajları hissettiriyor ilk kez gittiğin bu yerde.” (K, 40, Akademisyen)

Verilen örneklerde dikkat çeken unsur, bulunulan mekanlardaki kişilerin cinsiyetine yapılan vurgudur. Erkeklerin, kadınlara göre daha görünür olması katılımcılar için birer göstergeye dönüşmüştür. Kamusal bir mekânda kadınların olmamasıyla paralel olarak mekâna yönelik olumsuz anlamlandırmaların oluşması, katılımcıya göre kadın ve erkeklerin mekânsal düzeyde görünürlüğünün önemli bir sembol olduğunu göstermektedir.

Katılımcıların çoğunluğunun nesnelere yola çıkarak mekâna ilişkin çıkarımda bulunduğu görülmektedir. 18 katılımcıya göre mekandaki nesnelere bu konuda belirleyici olduğu, bu katılımcılar arasından 15 katılımcıya göre ise hem nesnelere hem de öznelerin mekâna dair bilgi barındırdığı anlaşılmaktadır. Daha önce bahsedilmiş olan mekân ile eşya ve düzen arasındaki ilişkinin bir uzantısı olarak görülebilecek bu konuya ilişkin veriler hem günlüklerden hem de görüşmelerden elde edilmiştir.

Daha önce belirtildiği üzere Goffman, bir mekânda performansın sergilenmediği zamanlarda bile oradaki eşyaların, mekânın kullanıcılarının varlığını sürdüren niteliğini korumaya devam ettiğini ileri sürmektedir. Mekâna hâkim olan eşya ve düzenin niteliği, katılımcılar için o mekânın kullanıcı adına çıkarımlarda bulunmasına aracılık etmektedir. Mekân ve özne arasındaki etkileşimin önemli bir sonucu olan bu durum, mekân ve öznenin birbirlerinin temsili haline gelmiş olduklarını göstermektedir.

“Mekân kişiye dair bilgi verir. Evin tasarımından, kullandığı eşyalardan belli çıkarımlar yaparım. Eşyanın kalitesi ya da zevki olabilir. Çok modern bir tarzda mı geleneksel tarzda mı, dolayısıyla o evin kültürel geçmişleri ve yapılarıyla ilgili ip ucu verir.” (E, 27, Uzman)

“... Bir eve girdiğinde dini simgeler varsa dini eğilimi anlarsın, kültür sanatla ilgili malzeme varsa burası okunup çizilen bir yer dersin. Evin içindeki malzemeye ya da malzemesizliğe de bağlı olarak çıkarırsın. Aile resimleri sıralanmışsa aileye vurgu olduğunu anlarsın.” (K, 32, Uzman)

“Eve girdiysem derli topluyla kişinin titiz olduğunu hissedebilirsin. Abartılı mobilyalar günlük yaşamda nasıl olduğuna dair fikir verebilir. Mesela bahçeli bir eve gittiğinde o insanın doğaya düşkün olduğunu hissedebilirsin.” (E, 35, Akademisyen)

Nesnelerden yola çıkarak fikir sahibi oldukları iş yaşamına ait mekanlar, daha önce de değinilen eşyalar ve nitelikleriyle paralel olarak ortaya çıkan mesleki konuma ilişkin bir çıkarımda bulunmalarını kolaylaştırmıştır. Çalıştıkları iş yerlerinde mesleki hiyerarşiye göre nesnelerin özelliklerine atıfta bulunarak bunun, mekân üzerinden ulaşılabilir bir sembol olduğu sonucuna varılmıştır. Kendi iş yerlerinden yola çıkılarak aktarılanlar, mekânsal düzenlemelerin ve mekânda kullanılan eşyaların iş yerindeki pozisyona göre çok net bir şekilde bilgi verdiği anlaşılmaktadır.

“Bizdeki yapılaşma genel olarak, üst yönetim var altında liderler var. Onlara ait odalar var. Onun haricindeki ekip üyesi arkadaşlar bir arada oturuyorlar ya da paylaşımlı odalarda oturuyorlar. Benim bir üst konumdaki kişinin odası daha büyük, o mekânın bir kısmını misafir ağırlamak için özel olarak düzenledi. Her türlü girdiğinizde anlaşılır onun burada üst kademedede olduğu.” (E, 45, Uzman)

“Yönetici personel ayrımı çok keskin. Uzman personel odasında mavi kıyırık masalar. Ama yöneticilerin, başkanları öyle değil. Onları daha lüks ve kendini belli eden eşyalar.” (K, 34, Uzman)

“Bir kere bizim odalar koğuş gibi 8 kişiyiz. Yanda bu bölümün şefinin odası var orada tek masa var ve misafirleri için ayrılmış sandalyeler var. Odanın şekli zaten gösteriyor bu odanın makam odası olduğu.” (E, 38, Uzman)

Kendi çalışma alanlarının dışında bulunan mekanlar için benzer noktalar üzerine duran katılımcıların, nesnelere üzerinden o mekanların kim tarafından ne amaçla kullanılacağına dair fikir edindikleri açıkça görülmektedir.

“İster istemez döşemesinden fikir edinirim. Bir makam odasına girsen anlarsın. Mesela üniversiteye geldiğinde seni bir bölüm başkanının bir dekanın bir de rektörün odasına götürseler anlarsın hemen. Eşyalarından, büyüklüğünden, döşemesinden, konumundan kat olarak, giriş katta idare olmaz örneğin.” (E, 45, Akademisyen)

“Odadaki masasından, tablosundan, sandalyesinden, kırmızı halısından kuruma göre değişir de konumunu ifade eden eşyalar mutlaka vardır.” (K, 42, Uzman)

Tek başına nesnelere aracılığıyla değil, onu kullanan kişiler de dahil olmak üzere, mekâna dair çıkarımlarda bulunabileceklerini söyleyen katılımcıların, mekânda bulunanların davranışları, tavırları, jestleri, giyimleri dahil olmak üzere tüm detaylara dikkat ettikleri görülmüştür. Elbiseler kişisel mekanların en asgarisi olarak işlev görmektedir ve onun minimal bir görünümünü sunmaktadır (Goffman, 2017:56). Aynı zamanda Schütz’ün öznelerin sembol ve simgelerin kendisine değil temsil ettiği şeye baktıklarını belirttiği düşüncesini göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Mead tarafından anlamlı sembol olarak kabul edilen jestlerin ve beden dilinin katılımcılar için mekânsal çıkarımlarda bulunmada önemli bir sembol olarak işlev görmesi gündelik yaşama ilişkin detayların ne denli önemli olduğunu göstermektedir.

“Kişilerin tavrına bağlı herhalde. Konuşma şekli ve üslubuna bağlı. Odanın eşyaların niteliğine göre, daha üst düzeydekilerde daha kaliteli ve daha çok eşya olur. Bir sandalye olmaz mesela. Onlara bakarım ve kişinin benle iletişimine bakarak fikir edinebilirim.” (K, 42, Akademisyen)

“İlişkiler ve insanlar üzerinden bakıyorum. Kullanılan eşyalar, kişinin kıyafetleri, masada neler olduğu, neden öyle kullandığına bakarım. İnsanların davranışlarından anlarım. Bir bardak suyu getiriş şeklinden bile anlayabilirsin. Jest ve mimiklerine bakarım”. (K, 34, Uzman)

“Sonuçta, bir mekânda ilk olarak insanların verdiği tepkiler, giydikleri kıyafetler bile fikir veriyor. O kişinin ait olduğu mekâna gittiğinizde o kişiden bir şeyler o mekânda bulabiliyorsunuz”. (E, 45, Uzman)

Mekân ile özne arasındaki güçlü bağın gündelik yaşam içindeki pratikler aracılığıyla ne şekilde deneyimlendiği açıkça görülmektedir. Katılımcıların sürekli buldukları ortamdaki farklı bir ortama gittiklerinde edinmiş oldukları deneyimler, mekânsal çıkarımlarda hem öznelere hem de nesnelere özgü detayların önemli olduğunu göstermektedir. Unutmamak gerekir ki katılımcıların mekâna ilişkin çıkarımlarda bulunabilmelerini sağlayan durum yaşamları boyunca edinmiş oldukları deneyimleridir. Sahip oldukları habitusları üzerinden bir sonuca varan katılımcıların, kendi yaşam biçimlerinden ve alışkanlıklarından farklı olduğunu ileri sürdükleri mekanlardaki özelliklerden yola çıkarak çeşitli semboller aracılığıyla mekânsal çıkarımlarda buldukları görülmektedir. Karşılaşmış oldukları kişilerin dahil oldukları toplumsal gruplar ve yapılar nedeniyle, mekânsal sembol olarak kabul edilecek öğelerin farklı anlamlandırmalar ile sembolik özellik kazandığı ve mekâna özgü çıkarımlara aracılık eden sembollerin aynı mekandaki kişiler arasında farklı anlamlar ile etkileşime girdiği görülmektedir.

“...’ya gittim, oradaki iyi kötü iktidarı yönetim şeklini biliyorsun. Gitmeden hep kulaktan dolma bilgilerle gidiyorsun. Ama gittiğimde o kadar da katı bir yönetim olmadığını gördüm. Kadınların giyim kuşamları açısından. Evlerde çok rahatlar mesela...O an sen farklı bir yerle tanıştığını hissediyorsun. Sokakta baskın bir rejimi hissedebiliyorsun bunu da insanların giyim kuşamından anlayabiliyorsun. Sokaklardaki afişlerden anlıyorsun. Ama bir yandan da benim için katı olan bir kuralın ya da başka bir davranışın oradakiler için öyle olmadığını anlıyorsun” (E, 32, Akademisyen)

“Geçen yıl ...’ya gittim. Sokakta bir adam bir yanda bir kadın tamamen kapalı, yanında 5 çocuk var, çöp bidonu var inanılmaz kirli bunun gibi bir sürü imge var ve her yerde yanıp söniyor. ... Çok içgüdüsel şeyler. Çok tedirgin hissetmişim kendimi. Daha önce de ...’ya gittim, tamam çok ahım şahım bir yer değil ama orada mekanlara baktım, parklarının düzgünlüğüne. Mekân, sokaklar sana söylüyor gelip burada rahatça oturabilirsin. Kilometrelerce yürümüşüm o kadar rahat hissetmişim.” (K, 31, Akademisyen)

Katılımcılar tarafından, mekân ile öznelerin birbirlerinin temsili olduğunun ve bunun oradaki nesnelere birlikte değerlendirildiğinde, mekânı kullananlara dair fikir

edinilebileceğini gösteren ve aşağıda aktarılan alıntıya benzer birçok ifadeye yer verilmiştir.

“Her tanıdığımız insan bir dünya gibi o mekanlar da aslında o kişinin diğer birimleri oluyor ve kişiyi daha iyi tanımanızı sağlıyor. O kişiyi kafamda anlamlandırmaya çalışıyorum. Mesela burası benim odamda dağınık bir yapı var koşturmacadan düzenleyemedim bir türlü hoş değil tabii. Ama eğer bir kişinin odasına girdiğinizde düzenliyse, yaşamında planlı olduğunu sonucuna varılabilir. Ama hiçbir parametrenin yüzde yüz karşılığı yok ama bir fikir verir.” (K, 37, Akademisyen)

5.5. MEKÂNA AİDİYET HİSSETME VE KABULLENME BİÇİMLERİNİN SEMBOLLERİ

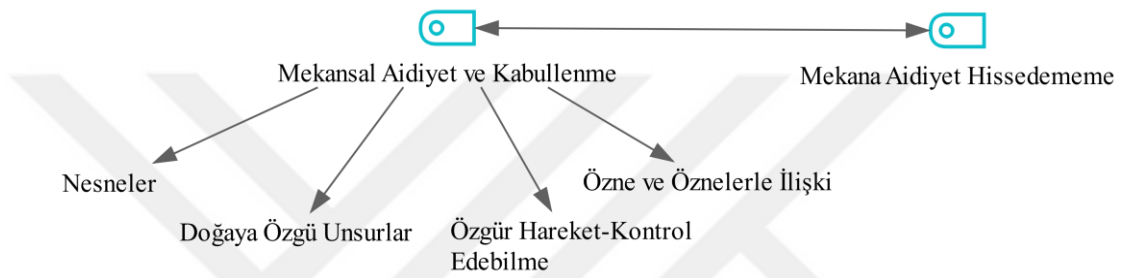
Saha çalışması sırasında elde edilen en önemli sonuçlardan biri, katılımcıların daha önce bahsedilen konular dahil olmak üzere, mekânın özelliklerinden yola çıkarak inşa etmiş oldukları aidiyet ve bir mekânı kabullenme biçimlerinin, mekân ile olan bağlarında belirleyici olmasıdır. Bu anlamda mekâna hissedilen aidiyet, kurulan bağın hem nedeni hem de sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Mekânı anlamlandırma biçimlerinden, mekâna dair ne şekilde bir ilişki kurdukları ve bu ilişkinin göstergelerinin neler olduğuna dair elde edilen veriler üzerine yoğunlaşılacaktır.

Katılımcıların mekâna geliştirdikleri aidiyet duygusunun oluşmasına ve aynı zamanda oluşmamasına neden olan farklı unsurların olduğu sonucuna varılmıştır. Mekânın içerdiği birçok dinamiği içinde barındıran bu unsurlar, aidiyet duygusunun birer sembolü haline gelmiş ve katılımcıların mekânsal anlamlandırmalarında etkili olmuştur.

Günlüklerden elde edilen en fazla veriye sahip olan bu konu, aynı zamanda yapılan görüşmelere de dahil edilmiştir. Katılımcıların günlüklerinde mekâna yönelik verilen detayların çoğunun aidiyet kapsamında olması, gündelik yaşamlarında mekânsal aidiyetin ne kadar önemli olduğunu açığa çıkarmıştır. Evlerinden iş yerlerine, gittikleri restoran ve kafelerden ulaşım araçlarına varan geniş bir yelpazede mekânsal aidiyetin ön plana çıktığı görülmektedir. Mekânın tanımında, mekânsal anlamlandırmalarda, mekanla etkileşim halinde olma ve davranışların belirlenmesinde de kendini gösteren

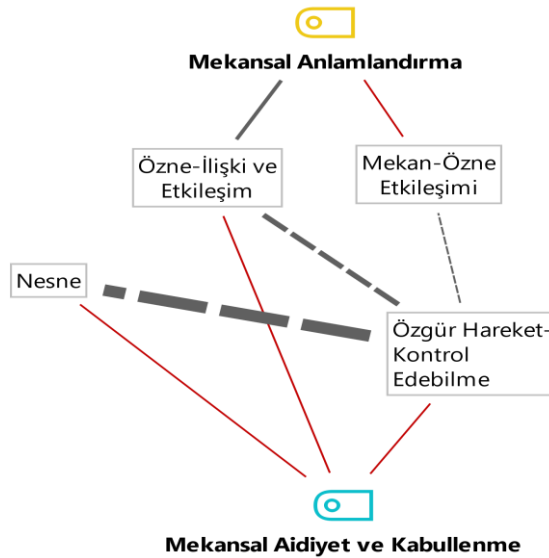
bu kavram, katılımcılar tarafından farklı anlamlandırmalar aracılığıyla gündelik yaşamlarındaki mekanlarla ilişkilendirilmiştir.

Katılımcıların aktarmış olduğu aidiyet kurma biçimleri farklı alt başlıklar altında incelenmiştir. Ancak her bir alt kategorinin bir diğeriyle olan ilişkisinin göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Dinamik bir yapıya sahip olan mekânın birbirinden keskin bir şekilde ayrılmış unsurlar aracılığıyla ya da bu unsurlar arasındaki etkileşimlerin varlığından bağımsız bir şekilde değerlendirilmesi, mekân olgusunun yapısına ters düşmektedir.

Şekil 7: Mekânsal Aidiyet ve Kabullenme Biçimlerini Etkileyen Sembolik Alt Kategoriler

Mekâna aidiyet hissetme konusunda ortaya çıkan unsurlardan özgür hareket edebilmenin mekânsal anlamlandırma ile ilişkili olduğu görülmektedir.

Şekil 8: Mekânsal Anlamlandırma ile Mekânsal Aidiyet ve Kabullenme Arasındaki İlişkinin Ortak Sembolik Alt Kategorileri

Mekân içinde özgür hareket edebilmenin ve mekân üzerinde kontrol sahibi olmanın, mekânsal anlamlandırma ile mekânsal aidiyet ve kabullenme arasındaki ilişkide önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Aralarındaki ortak noktayı oluşturan bu unsur, özne-özne ve mekân-özne etkileşimi birlikte mekânsal aidiyet ve kabullenme ile mekânsal anlamlandırma arasındaki ilişkinin temellerini oluşturmaktadır. Bu durum, mekânın anlamlandırılması sürecinde katılımcılar için önemli olduğu gözlenen öznenin etkileşim biçimlerinin mekânsal aidiyet ve kabullenme noktasında da kendini gösterdiğiidir.

5.5.1. Mekânsal Aidiyet Sembolü Olarak Nesnelere

Bu başlık altında, katılımcıların bir nesne aracılığı ile mekâna aidiyet geliştirme biçimlerine yer verilmiştir. Günlükler ve görüşmelerden elde edilen veriler kendi içlerinde değerlendirilerek aktarılmıştır. Katılımcıların bir mekâna karşı geliştirdikleri aidiyet duygusu ile bir mekânı kendi yaşamlarına dahil etmelerinin altında yatan nedenler arasındaki benzerlik, ikisinin birlikte ele alınmasını kolaylaştırmıştır. Kendileri için bir mekânı değerli kılan özellikleri, orada bulunan nesnelere aracılığıyla aktarmış olmaları, gündelik yaşamlarında nesnelere atfettikleri anlamların önemini ortaya koymaktadır.

Bir mekandaki nesne ile kurulan bağ, o nesnenin sembolik anlam kazanmasına neden olmuş ve bu durum katılımcıların sadece ev ve iş yerlerinde değil aynı zamanda sosyal yaşamlarında buldukları, diğer insanlar tarafından kullanılan mekanlar için de geçerliliğini sürdürmüştür. Mekâna duydukları aidiyetin ve aynı zamanda bir mekânı kabullenmenin bir nesne üzerinden açıklanması, mekân, özne ve nesne arasındaki daimî etkileşimin bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu konuda Goffman (2017:63-64), kişisel eşyaların benlikle özdeşleştiğini ve üzerinde denetim sağlanabilecek araçlar olarak işlev gördüğünü belirtmektedir. Bunlar, mekânsal olarak öznelere rahatlık ve güven sağlayan unsurlar olarak görülebilecekken aynı zamanda kendilerine özel alan yaratmalarını sağlayan unsurlar olarak kabul edilebilir.

Aşağıda, aynı katılımcının bir mekâna aidiyetinin sembolü haline gelen unsurlar, sırasıyla günlüğünden ve yapılan görüşmede aktardıklarından verilecektir.

“09:15’te odamdayım. Burasını artık bana ait hissediyorum. Bazen iyi bazen kötü. Çekmecemde diş fırçam bile var artık, o kadar bana ait”. (K, 32, Akademisyen, Günlük)

“Her mekânı farklı kuruyorum aslında. Yatak odamda örneğin yatıyorum kalkıyorum evet ama hep bir rahatsızlık var. Sonra oraya kütüphane yaptım bir köşeye o kadar rahatladım ki ya da iş yerindeki odama tablolar astım, resimler astım yok hiç benimseyemedim. Ne zamanki çiçek alıp koydum. İşte o zaman kendimi oraya ait hissettim.” (K, 32, Akademisyen)

Mekân içinde yaşanan bu durumu göndermiş olduğu fotoğraf ile betimleyen aynı katılımcı, yatağının yanında bulunan kitaplık ile iki farklı davranış biçimine karşılık gelen durumun yaşatmış olduğu çelişkiden bahsederken aynı zamanda mekân ile kurulan aidiyete dair göndermelerde bulunmaktadır. Aynı zamanda, aynı mekânın farklı kullanım amaçları doğrultusunda düzenlenmesi için de örnek gösterilebilecek bu görsel, katılımcının bu mekânı aidiyet üzerinden kurgulayıp anlamlandırması nedeniyle bu başlık altında değerlendirilmiştir. Aidiyetin nesnel öğeler üzerinden kurulduğu bu mekânda ön plana çıkan kitaplık ve kitaplar olurken buna okuma eylemi eşlik etmektedir.

Fotoğraf 4: Mekâna Aidiyetin Sembolik Görseli (K, 32, Akademisyen)

“Uyuduğumda ve uyandığım ilk gördüğüm şey kitaplık. Uyku haline geçiş ya da çıkış sürecinde okumak keyifli olduğu kadar saygısızca da geliyor bazen. Yalan söylemenin gereği yok sanki bu konuda. Bazen bazı şeyleri yaparak kendimizi kandırıyorumuz gibi geliyor. Misal her yatakta

okuduğumda bir uyku bastırıyor ama bir o kadar da kitaplığın yanımda olması hoşuma gidiyor. Bu çelişki içinde salınıp duruyorum ve bu ortamı yine de kimselere vermem diyorum.” (K, 32, Akademisyen)

Katılımcıların çoğunun göndermiş olduğu fotoğraflarda yer bulan kitaplık ve çalışma masası dikkat çekmektedir. Bu eşyalar üzerinden kurulan mekânsal aidiyet, katılımcıların eğitim düzeyleri ve meslekleri ile düşünüldüğünde gündelik yaşamlarındaki eğilimlerinde ve habituslarında benzerlikler olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Buldukları mekanlarda ön plana çıkan kitaplar ve kitaplarla ilişkili diğer nesnelere gündelik yaşamlarının önemli bir parçasını oluşturmakla birlikte mekân ile kurdukları ilişkileri kapsamında kendilerini betimledikleri bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır. Çalışmanın teorik tartışma kısmında farklı düşünürlerin yaklaşımlarından yola çıkılarak mekân ile öznenin birbirini şekillendirdiği belirtilmişti. Katılımcıların, mekanları kendi zihinsel yansımalarının imgeleriyle doldurdukları ve mekânın kendilerini bu imgeler aracılığıyla sarmaladığı görülmektedir. Bu nedenle, göndermiş oldukları fotoğrafların içeriği, mekanla yaşanan etkileşimin önemli bir sembolü olarak kabul edilmiştir.

Fotoğraf 5: Mekâna Aidiyetin ve Mekân ile Etkileşimin Sembolik Görseli (E1, 39, Uzman)

“Çalışma masam ve kitaplığım. Her şeye yakın. Oturduğumda bazen çay keyfiyle balkon manzarasından şehri gözetirim. Kitap okuduğumda da zaman ve mekânı değiştirmeye büyük bir hizmeti olur.” (E1, 39, Uzman)

Fotoğraf 6: Mekâna Aidiyetin Sembolik Görseli (K, 35, Akademisyen)

“Yalnızken vaktimin çoğu çalışma odasında geçiyor. Çalışma odası yaşam alanım oluyor. Başka yere pek ihtiyaç duymuyorum. Çalışmadığım anlarda da masanın başından kalkmak istemiyorum. Masa dağınık. Ne kadar düzeltmeye çalışsam da dağınık hep. Kitapları gündemimden düşürmek istemiyorum sanki.” (K, 35, Akademisyen)

Mekânsal özelliklerin nesnelere ile anlam kazanarak mekânı kullanan üzerinde etki sahibi olması, katılımcıların farklı mekanlarda benzer nesnelere varlığıyla aidiyet geliştirdiklerini göstermektedir. Kendilerini buldukları mekâna ait hissedebilmek ve mekanla olan ilişkilerini olumlu yönde geliştirmek adına uygulamış oldukları stratejiyi gündelik yaşamlarında sıklıkla tekrarladıkları görülmüştür.

“Batman ya da Dr. Who ile ilgili şeyler olabilir. Evcil hayvanlarla ilgili şeyler örneğin bir tasma, ödül maması ya da her an verebileceğim mama olması olabilir. Birçok noktada kitap. ... İşyerinde Batman bardağı ve tabak altlığı var, köpek tasma ve kahve var. Başka yere gitsem de bunlar mutlaka olur. Gittiğim her odada olur.” (K, 34, Uzman)

“Su bardağım olmazsa olmazımdır. Evde cam şişem var o benim olduğum her yerde var. İş yerime de onu götürüyorum. Tokam olabilir. Evde eşyalar bana ait değil. Evi benimsemem uzun zaman aldı. Sanırım benimsemem için benim aldığım eşyaların olması lazım. Şu an örgü yünlerim var ait hissettiren.” (K, 28, Uzman)

“Geçtiğimiz hafta odam değişti artık tek başıma oturacağım. Bu yüzden dün akşamdan hazırladığım eşyalarımı odama yerleştirdim. İlk işim masama bardağımı ve sevdiğim bibloları koymak oldu. Artık oda daha benim gibi.” (E, 33, Uzman, Günlük)

Bir bölgenin parçası olan bir nesne o bölgenin işaretleyicisi olarak iş görebilmektedir. Bu nedenle özel eşyalar özel alanı inşa etmektedir. Onlara yapılan herhangi bir müdahale nesnenin sahibine yapılan bir müdahale olarak algılanabilmektedir (Goffman, 2017:67). Ev, iş yeri gibi uzun süre vakit geçirdikleri mekanlara aidiyet hissetmelerinde etkili olan nesnelere, kendileri tarafından seçilmiş olması ve düzenlemelerinin kendilerine ait olması karşılaşılan bir diğer sonuçtur. Kendilerinden bir parçanın somut görüntüsüne duyulan ihtiyaç, bu noktada seçilmiş nesnelere ve bunların düzenin aidiyet sembolü haline geldiğini göstermektedir. Hem nesnelere hem de onların düzenine atfedilen anlamın kendilerinin bir yansıması olarak mekânda varlıklarını sürdürmesi, aynı zamanda mekân ile özne arasındaki bağın bir göstergesi haline gelmektedir.

“Evdeki eşyalar, odamdaki özel eşyalar, çiçeğim. Nasıl söyleyeyim odaya girdiğinde onun orada olduğunu biliyorsun, iş yerine geliyorsun neyin nerede olduğunu biliyorsun bu seninle mekân arasında bir yakınlık kuruyor. Aslında bilmek önemli olan.” (E, 32, Akademisyen)

“Oradaki eşyaları yerleştirmem. Raflarım, kitaplarım ve onların konumları. Odamı kendim düzenlemem. Eşyalarla çok oynarım. Mekânda değişikliği seviyorum. Farklılık ihtiyacı duyuyorsun. Üniversitedeki tek göz odayı bile sürekli değiştirirdim.” (E, 45, Akademisyen)

“Odayı daha kullanışlı hale getirmek ve kendimi daha rahat hissetmek için düzenlemeler yaparım. Odamda küçük fotoğraflar, notlar var bunları görmek beni rahatlatıyor ve daha çok aidiyet kuruyorum. İş yeri zorunluluktan dolayı gittiğim bir yer ama sevdiğim şeyleri oraya yerleştirdiğimde kendimi daha ait hissediyorum. Onlara bakmak iyi geliyor.” (K, 42, Akademisyen)

Katılımcıların nesnelere anlamlandırma biçimlerini, benzer bir şekilde sosyal yaşamlarında da hüküm sürdüğü ve buna bağlı olarak vakit geçirecekleri mekanları belirledikleri ya da mekanlar arasında seçim yaptıkları fark edilmiştir. Mekâna yönelik tutumun belirleyicisi haline gelen nesnelere, katılımcılar için temsil ettikleri anlamların, onların mekânsal aidiyet göstergelerine benzer sonuçlar verdiği

görülmektedir. Sosyal yaşamında bir mekânı kabullenip tekrar aynı mekânda bulunmasını sağlayacak özelliklere değinen katılımcının sırasıyla günlüğünde ve görüşmelerde aktardıkları aşağıdaki gibidir:

“Duvarlarındaki artist fotoğrafları, asmış oldukları tablolar, masalar, öğle arası açtıkları radyo kanalı şarkıları ve reklamlarının zihnimde uzun süre izi kalacak gibi. Buraya gelmeyi çok seviyorum.” (E, 45, Uzman, Günlük)

“O mekandaki diğer mekanlardan farklı öğelere bakarım. Bir restoranda girdiğinizde sıradan değil de değişik masalar, tablolar varsa onlara dikkat ederim. Bu benim için artı değer kazandırıyor. Tekrar orada bulunmak isteyebilirim. Sıradanlığın dışında bir şey.” (E, 45, Uzman)

Katılımcıların kendi ev ve iş yerleri dışında, sosyal yaşamlarında sıklıkla buldukları mekanlar için yapmış oldukları değerlendirmelerde nesnelere ön planda olması hem mekân hem de mekandaki diğerleri ile kurulan ilişkinin de belirleyicisi olmaktadır.

“Eşim neredeyse iki haftadır Sakarya'da sürekli gittiğimiz E. adında pub var oraya gitmek istiyor. Bu geçtiğimiz hafta boyunca çok yorgun düştüğüm için gidemedik. Orası ikimizi de çok rahatlatıyor, orada sürekli oturduğumuz bir masa var gidip orada oturup bir şeyler içmek ikimizin de çok hoşuna gidiyor. Kimse kimseyi rahatsız etmiyor, sahibinin müşterilerine yaklaşımını da çok beğeniyoruz.” (K, 34, Akademisyen, Günlük)

“Akşam 6'da arkadaşlarla buluşacağımız kafeye gidiyorum. Burası da güzel bir yer. Duvarlardaki boyanın rengi, resimler, masanın şekli... Sanki hepsi özenle seçilmiş. Mekân sahibi de çok iyi bir adam. Yeni mekânım burası olacak gibi duruyor.” (K, 32, Akademisyen, Günlük)

Mekanlarda bulunan nesnelere, birer temsil aracı haline gelmesi ve katılımcıların gözünde sembolik anlamlar taşıyan öğelere dönüşmesi, mekânsal ilişki örüntülerinin önemli bir parçası olarak kendini göstermesine zemin hazırlamıştır. Burada aktarılan alıntılardan da anlaşılacağı üzere nesnelere mekandaki öznelere ve öznelere mekânla ilişkisinden bağımsız düşünülmesi mümkün görünmemektedir. Bu nedenle katılımcıların mekân içinde bulunan diğerlerinin mekâna katmış oldukları anlam ve kurmuş oldukları ilişkilere ayrı bir önem verdiği görülmüştür. Mekandakiler arasındaki etkileşimin belirleyici olduğu bu noktada, dinamik ilişki biçimlerinin

mekâna duyulan aidiyet ile ele alındığı elde edilen verilerden ulaşılan sonuçlar arasındadır.

5.5.2. Mekâna Aidiyet Sembolü Olarak Özne ve Öznelerle İlişki

Bu başlık altında, bir mekânı kullanan kişi ya da kişilerin sahip oldukları özelliklerle, mekânın kurgulanması ve o kişilerle sahip olunan ilişki biçimleri ön plana çıkması üzerine odaklanılmıştır. Hem günlüklerden hem görüşmelerden elde edilen verilerde, katılımcıların gündelik yaşamlarında, belirli mekanları, o mekânı kullanan kişiler üzerinden anlamlandırdığı görülmüştür. Mekânın bu şekilde anlamlandırılmasının sembolik bir hale dönüşmesi, öznelerin özellikleri ve onlarla kurulan ilişkiler aracılığıyla gerçekleşmektedir. Mekânın kabullenilmesi ve mekân kullanım sıklığını etkileyen bu unsurlar, katılımcıların sosyal yaşamlarındaki mekân kullanımlarını önemli derecede etkilemektedir. Burada dikkat çeken durum, katılımcıların mekâna yönelik hem zihinsel hem de pratik olarak oluşturdukları sembollerin somut olarak karşılığının olmamasıdır. Bu noktada, sembolik olarak aktarılanlar daha çok ilişkiler, duygular ve özellikler aracılığıyla anlamlandırılmaktadır.

“Kuzenimi aradım ve benim sevdiğim mekanlardan biri olan Bahçelievler’deki, A. Bistro’da olduklarını öğrendiğim kuzenim ve Halamın yanına gittim. Her zamanki gibi sıcak karşılandığım ve kendimi rahat hissettiğim bir mekân A. kafe. Sahibi B. çok iyi bir ev sahibi gibi sizi büyük bir sıcaklıkla karşılıyor sanırım bu sanırım mekânı sevme sebeplerimden en önemlisi. İnsanlarla diyalog kurmayı seviyorum bunu başardığım yerlere daha sık gidiyorum. Benim için tek sefer gittiğim yerler olmaktan çıkıyor orayı tercih edilir kılıyor.” (K, 40, Akademisyen, Günlük)

“O kadar güzel bir yer ki, kendimi oraya ait hissediyorum her seferinde. Çalışanları da beni tanıyor artık bakışlarından anlıyorum: ‘Merhaba yine sen ha, hoş geldin’ der gibi bakıyorlar. Ben de sanki sürpriz yapmışçasına bakışlarıyla karşılık veriyorum. Arada oradaki kediyle konuşuyorum, daha doğrusu o konuşuyor ben dinliyorum. Kendimi bir suç işlemişim de azar yemişim gibi hissediyorum o konuştuğunda, neredeyse özür dileyeceğim. Neyse uzatmayayım neticede böyle samimi bir mekân.” (K, 32, Akademisyen, Günlük)

Çalışma yaşamlarında, iş yerlerine geliştirilen aidiyet için önemli bir gösterge haline gelen diğer kişilerin katılımcıların mekânı benimsemelerine katkıda bulunduğu fark

edilmiştir. Mekân içindeki kişiler ile kurulan ilişkinin katılımcıların duygu durumlarına da gönderme yaptığı anlaşılmaktadır.

“Sonrasında beraber çalışmalar yaptığımız A.’nın laboratuvarına gittik orası da kendi laboratuvarım gibi zira oranın da anahtarı var istediğim gibi gidip deney yapabiliyor malzeme alabiliyorum. Çalışkanlığın hissedildiği bir lab burası. A. çok üretken, çalışkan bir insan beni çok iyi motive ediyor kendimi iyi hissediyorum onunla çalışma yaparken.” (K, 42, Akademisyen, Günlük)

“Mesela iş yerinde odana geliyorsun aşinasın orada kendini rahat hissedersin çünkü bir yaşanmışlık var. Çalışma arkadaşların var dostların var bir yakınlık hissedebiliyorsun. Yani mekanla bir şekilde ilişkin var.” (E, 33, Akademisyen)

Fotoğraf 7: Mekâna Aidiyetin Özne Etkileşimi ile İlişkinin Sembolik Görseli

*“Odamı seviyorum arkadaşlarıma günaydın diyorum. Odamızın yeni ve taze bir havası var. Henüz yabancıyım odama ama yine de benimsemiş hissediyorum. Odamdaki insanların da benim gibi gördüğüne inanıyorum.”*²² (K, 28, Uzman, Günlük)

İnsanlarla kurulan ilişkinin, zamanı mekâna taşıyan bir aşamaya ulaşması, katılımcıların o mekâna kendilerini ait hissetmesini de beraberinde getirmiştir. Mekandaki kişilerle sahip olunan ilişkinin, mekânın anlamlandırılmasında ve kabulünde oluşturduğu unsurlar, katılımcılara bir mekân üzerinde geçmişi ve şimdiki

²² Bu alıntı, katılımcının fotoğrafa yaptığı değerlendirme değildir. Ancak katılımcının göndermiş olduğu tüm veriler incelendikten sonra günlüğünde yazmış olduğu bu kısım ile eklemiş olduğu fotoğraf arasında ilişki kurulmuştur.

deneyimlemesine zemin hazırlamaktadır. Bu durum, katılımcılar için mekandaki aidiyetin bir göstergesi haline gelmektedir.

“Bir kafeye sürekli gidiyorsam, arkadaşlarımla vakit geçiriyorsan, biliyorsan, mekânın daha yakın olduğu hissini veriyor. Dil tarihe gittiğimde orası bana hep benim mekânım gibi geliyor. Sıhhiye’de bir simitçiye gidip oturduğumda aynı şeyi hissediyorum. Yıllardır aynı poğaçaya yediğim, garsonlarını bildiğim mekân, benim mekânım gibi. Belki insanların tanımak bunu sağlıyor olabilir.” (E, 35, Akademisyen)

“Yıllardır hep aynı yere gideriz, eşimle evlenmeden önce de Kızılay’a geldiğimizde mutlaka burada oturur bir yemek yedik. Buradaki garsonları üniversite zamanımdan beri tanıyorum. Tarih gibi bir şey benim için. Oradaki insanları bilmek, tavırlarına hâkim olmak belki de orayı sevmemizi sağlayan şey.” (K, 36, Akademisyen, Günlük)

Aktarılan bu detaylar, aynı zamanda kişinin kendisine ait habitusunun da bir göstergesi haline gelmektedir. Kişinin sahip olduğu deneyimler ve yatınlıklar, şimdiki ve geleceği bir mekân üzerinde deneyimleyebilmesinin önünü açmaktadır. Bu konuya ilerleyen kısımlarda daha detaylı bir şekilde değinilecektir.

5.5.3. Mekâna Aidiyet Sembolü Olarak Mekân Üzerinde Kontrol Sahibi Olma ve Özgür Hareket Edebilme

Katılımcıların mekâna aidiyet hissetmesinde etkili unsurlardan biri olan mekân üzerinde kontrol güçlerinin kendi ellerinde olması, katılımcıların yarısından fazlası tarafından dile getirilmiştir. Hem mekânı tanımlarken hem anlamlandırırken hem de sahiplenirken yapmış oldukları yorumlardan elde edilen bu sonuç, mekân içinde rahat hareket edebilme ihtiyacını da beraberinde getirmektedir. Kendilerini ait hissettikleri mekânda temizlikten düzenlemeye, eşyaları değiştirmekten yalnız kalmaya kadar birçok değişkeni içinde barındıran bu unsur, mekân üzerinde kontrol sahibi olma yetisi üzerinde birleşmiştir.

Katılımcılar, belli bir mekâna ilişkin her konuda söz sahibi olmayı net bir şekilde oraya olan aidiyetlerinin göstergesi olarak sunmaktadır. Bunun için sadece ev ve iş yerleri üzerine odaklanarak değerlendirme yaptıkları dikkati çekmektedir. Buldukları

mekânda kontrol sahibi olmanın, mekânla aidiyet kurmanın hem nedeni hem de sonucu olarak gören katılımcıların çoğu kadınlardan oluşmaktadır.

“Kendimi rahat hissettiğim, güvende hissettiğim yerler. Nerde ne var biliyorum, nereden ne gelecek biliyorum.” (K, 43, Uzman, Günlük)

“Bu bir güç arzusu farkındayım ama kontrol edebilmek insanı o mekâna daha çok uyum sağlamasına, daha bağımsız olmasına neden oluyor. En azından benim için öyle oldu.” (K, 31, Akademisyen, Günlük)

“Çünkü bu bilgisayarı ben buraya koyuyorum, ben düzenliyorum buraları, her şey benim elimde.” (E, 45, Uzman)

“Bu oda bana özel mekân gibi. Sadece benim için yapılmış ipler bende, kontrol bende. Evde de öyle. O yüzden genel anlamda evcimenim odamı da eve benzettim o yüzden ait hissediyorum.” (K, 35, Akademisyen)

Mekân üzerinde kontrol sahibi olmayı, o mekandaki eşyaların seçimi ve düzeni ile ilişkilendiren katılımcıların bir kısmı, bunu göndermiş oldukları fotoğrafla ile desteklemiştir. Katılımcıların fotoğraflarla ilgili yapmış olduğu açıklamalar aşağıdaki fotoğrafların bu alt kategori altında değerlendirilmesini mümkün kılmıştır.

Fotoğraf 8: Mekâna Aidiyet Sembolü Olarak Eşya Seçiminin ve Düzeninin Mekân Üzerinde Kontrol Sağlamasına İlişkin Görsel (K, 28, Uzman)

“Salon: Benim için önemli. Keyifle mobilyalarımı seçtiğim yaşam alanım. Kendimi buraya ait hissediyorum” (K, 28, Uzman)

Fotoğraf 9: Mekâna Aidiyet Sembolü Olarak Eşya Seçiminin ve Düzeninin Mekân Üzerinde Kontrol Sağlamasına İlişkin Görsel (K, 35, Uzman)

“Hep kitap okumak ve kahve içmek için tekli koltuk hayalimiz vardı eşimle. Yeni evimize taşındığımızdan beri bu eve ait hissedemedim kendimi ta ki bu koltuk takımını alıp istediğim gibi salona yerleştirene kadar. Tekli koltuğu ve sehpayı artık istediğim yere götürebiliyorum.” (K, 35, Uzman)

Mekân üzerinde kurulan hakimiyetin bir getirisi olan istenildiği gibi davranabilme özgürlüğü katılımcılar ile mekân arasındaki ilişkide önemli bir konuma sahiptir. Sadece aidiyetle sınırlandırılmayacak olan bu dinamik mekân ile kurulan ilişkinin niteliğinde belirleyici bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Katılımcıların mekân üzerinde istedikleri pratiği gerçekleştirip gerçekleştirilemeye sınırları çeşitli gündelik faaliyetlerle örneklendirilmiştir.

“Benim için biraz düzen ve temizlik önemli. Daha doğru istediğim zaman kirletebiliyorsam oraya kendimi ait hissedirim.” (K, 31, Akademisyen)

“Yani mekânı değiştirip dönüştürme isteği oldukça daha çok aidiyet hissediyorum. Bu balkon artık benim olsun gibi. Yine bu tekrar işleve de dayanıyor. Bu şekilde hayatımı kolaylaştırıyor ve burayı daha güzel olması için bir şeyler yapayım hissi oluşunca daha çok ait hissetmeye başlıyorsun.” (K, 31, Uzman)

“Küçük ama benim, penceresi yok fakat benim. Ara sıra uğrayıp çalışma yapacak olan araştırmacıların kısa sürelerle kullanması için koridordan bölünerek oluşturulmuş bu odalar bizim çalışma odalarımız yani genelde insanların bahsettiği ofis olanı. Penceresinden ağaçlar görünen, sabah sessizliğinde kuş cıvıltılarını duyabileceğim bir odam olmasını tercih ederdim fakat bu odadan da yeterince memnunum. Kafama göre takılabiliyorum. Özellikle yazları pek gelen giden olmadığı için istediğim gibi çalışabiliyorum.” (K, 35, Uzman, Günlük)

5.5.4. Doğaya Özgü Unsurların Mekânsal Aidiyet Sembolüne Dönüşmesi

Katılımcıların günlükleri ve görüşmeler sırasında verdikleri cevaplar incelendiğinde doğanın bir simgesi olarak bitkilerin gündelik yaşamlarında önemli olduğu görülmektedir. Katılımcıların hem iş yerlerinde hem de evlerinde, mekânsal olarak bir yere sahip olan bitkiler aracılığıyla, doğaya özgü unsurları yaşamlarına dahil etme çabaları olduğu görülmüştür. Mekâna aidiyet geliştirilmesi konusunda önemli bir yere sahip olan bitkiler, mimari bir düzen ile oluşturulmuş mekanlara doğanın girmesini olanaklı hale getirmektedir. Bu şekilde doğa mekânın bir parçası haline gelmektedir. Üretilen mekân hem öznenin bir parçası olmakta hem de özne mekânın her yeniden üretiminde mekanla deneyimlemiş olduğu etkileşim ile kendini dönüştürmektedir.

Katılımcılar arasında 17 kişinin günlüğünde doğaya özgü unsurların yer aldığı görülmektedir. Bu unsurların bir kısmı katılımcılar tarafından mekâna dahil edilirken diğerleri katılımcılara verili bir şekilde sunulan mekânda hazır olarak bulunmaktadır. Elde edilen veriler doğrultusunda, kadın ve erkek katılımcılar arasında bu konunun benzer bir şekilde ele alındığı görülmektedir. Mekân ile kurulan aidiyetin ya da mekânı kabullenme biçiminin bir sembolü haline dönüştüğü görülmektedir.

Fotoğraf 10: Doğa Unsurlarının Mekânsal Aidiyete Dönüşmesinin Sembolik Görseli
(E, 39, Uzman)

“İş yerinde masa tenisi oynadığımız yerde heybetli iki meşe ağacı bulunmakta. Biliyorum Meşe ağacı için heybetli tanımını pek kullanılmaz ancak bizim meşelerimiz gerçekten heybetli. Kurumda bir ankette "Sizi iş yerinde en çok mutlu eden şey ne?" diye sorulmuştu, ben de "bahçedeki iki meşe ağacı" diye yazmıştım.” (E, 39, Uzman, Günlük)

“Arabayı park edip dairenin kapısına doğru yürürken gözlerim aniden bir hışırtıyla sağa sola savrulan yapraklara takılıyor. Aslında güzel diyorum, şu bilmem kaç yıllık koca ağaçlar, şu yeşillik, banklar... şu odamın olduğu soğuk, kahverengi, karanlık koridoru olmasa, sabahları erkenden kalkıp buraya gelmek de çalışmak da güzel...” (E1, 39, Uzman, Günlük)

Doğa ile mekânı birlikte değerlendiren katılımcılar arasında evlerinde bunun için özel bir bölüm ayıranlar olmuştur. Gündelik yaşamdaki rutinlerine dahil edilen bu bölümler, katılımcıların mekânsal olarak doğayı hissetme arzularının gerçekleştirildiği mekanlar olarak konumlanmıştır. Mekân içindeki mekanların yeniden üretiminin göstergesi olan bu durum, öznenin de kendini yeniden üretiminin bir aracısı olmuştur. Mekanla sağlanan bu etkileşime paralel olarak kurulan aidiyet mekanla kurulan ilişkinin niteliğini belirlemektedir. Doğanın tasarlanan mekâna dahil edilerek mekânın yeniden üretildiği görülmektedir. Ayrıca, doğanın eve dahil edilmesi ya da edilmeye çalışılması (bahçede terasta bitki sebze yetiştirmek, bunun olumlu duyguların açığa çıkmasına neden olması, mekânın doğadan ayrı düşünülmemesi) bir mekânın kullanımın çeşitliliğinin oluşumuna zemin hazırlamaktadır.

Fotoğraf 11: Doğa Unsurunun Mekânsal Aidiyet Sembolüne Dönüşmesinin Görseli
(E, 32, Akademisyen)

“Bu fotoğraf ise evimizin terasından. İşte burası benim kalabalıktan kaçıp biraz olsun doğa ile bağımı kurabildiğim yer. Yazları terasta onlarla uğraşmak her akşam gidip onları sulamak ve onlarla sohbet etmek beni mutlu ediyor. Özellikle sebzeleri olduğunda onların günbegün büyüdüğünü seyretmek ve onları dalından koparıp tatlarına bakmak harika bir his. Bir ürünü kendi emeğinizle yetiştirip onu tüketmek çok değerli bence. Keşke daha büyük mekanlarda bunu yapma fırsatım olsa.”
(E, 32, Akademisyen, Günlük)

Fotoğraf 12: Doğa Unsurunun Mekânsal Aidiyet Sembolüne Dönüşmesinin Görseli
(K, 36, Akademisyen)

“Bu sıcak yaz günlerinde işe gitmek için hazırlanmadan önce balkondaki bitkilerimi suluyorum. Sabah sularsam susuzlukla daha iyi mücadele edeceklerini düşünüyorum sanırım. Birkaç aydır evin en sevdiğim köşesi

burası diyebilirim. Yeşili seviyorum. Bakmak zor olsa da çiçek, fide, fidan, tohum ne bulduysam ekip dikip biriktirdim. Eğer bir ormana, bir bahçeye bakmıyorsa balkon tek başına çok ruhsuz geliyor. Onu canlandırarak bir şeyler gerek. Bu bitkiler olmasa balkona zaruri olmadıkça çıkmam doğrusu.”²³ (K, 36, Akademisyen, Günlük)

Katılımcılar arasından 12 kişinin, gündelik yaşamlarında sıklıkla kullandıkları ev ve iş yeri dışında, doğa ile özdeşleşen mekanlar ile bağ kurdukları fark edilmiştir. Zaman ile mekân arasındaki etkileşimin de kendini gösterdiği bu örneklerde, katılımcıların, mekânsal olarak anlamlandırılmalarının ön planda olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, mekanla kurulan ilişkinin özelliği, katılımcılar tarafından, farklı şekillerde dile getirilmiştir.

Fotoğrafın, çeken kişinin hikayesini sunduğu bir önceki kısımda dile getirilmişti. Bu noktada katılımcıların çekmiş oldukları fotoğraflara ilişkin aktarmış oldukları yazılar, tek bir fotoğraf üzerinden kendilerine ait farklı hikayeleri anlattıklarını göstermiştir. Katılımcıların özellikle doğa öğelerini içeren, müdahalenin olmadığı mekanlara ait çekmiş oldukları fotoğraflar üzerinden aktarımda buldukları fark edilmiştir. Bu anlamda, geçmiş ile şimdi arasında bir bağ kurulmasına aracılık eden görsel öğe, katılımcıların o mekânda deneyimlediklerinin, hissettiklerinin bir sonucu olarak mekânsal aidiyet geliştirmelerinin bir yansıması olarak ortaya çıkmıştır.

Fotoğraf 13: Mekâna Aidiyet Sembolü Olarak Doğa (K, 43, Akademisyen)

²³ Bu alıntı, katılımcının fotoğrafa yaptığı değerlendirme değildir. Ancak katılımcının göndermiş olduğu tüm veriler incelendikten sonra günlüğünde yazmış olduğu bu kısım ile eklemiş olduğu fotoğraf arasında ilişki kurulmuştur.

“Okula yürüyüş yolum üzerinde bulunan bir yer. Burayı ilk gördüğümde yıllar önce izlediğim bir filmdeki yeri anımsatmıştı. Çok sevdiğim ve defalarca izlediğim bir filmde. Bu manzaraya bakınca huzurlu hissediyorum. Buradan gelip geçerken birçok kez fotoğrafını çektim farklı hava ve ışık koşullarında, hala çekmeye devam ediyorum. Bir yerle aramda sadece bana özgü bir bağ kurmak beni mutlu eden bir şey. Buradan her geçişimde sadece 4-5 sn bakmak bile huzurlu hissetmemi sağlayabiliyor, bu hissi seviyorum.” (K, 43, Akademisyen)

Fotoğraf 14: Mekâna Aidiyet Sembolü Olarak Doğa (E, 33, Akademisyen)

“İlk fotoğraf bana çocukluğu hatırlatıyor. O ağacın gölgesi her daim altında oyunlar oynadığım, hayaller kurduğum yer.” (E, 33, Akademisyen)

Doğanın mekâna dahil edilmesi ve bunun katılımcıların mekânsal aidiyet geliştirmelerinde etkili olmasının anlaşılması, gönderilen fotoğrafların incelenmesi ve onlara yapılan yorumların değerlendirilmesiyle elde edilmiştir. Bu nedenle görsel öğelerin mekâna özgü geliştirilen tutumların anlaşılmasında ve aidiyet oluşumunda etkili olmasında yol gösterici bir özelliğe sahip olduğu görülmüştür. Görüşmeler sırasında katılımcıların genel olarak bu konu üzerine durmaktan ziyade mekândaki, daha önceki başlıklar altında değinilen, diğer unsurlara odaklanmış olması görsel verinin önemini açığa çıkarır niteliktedir. Doğa ve mekân arasında kurulan ilişkinin

hem yazılı hem de görsel bir biçimde aktarılmış olması, gündelik yaşamın önemli bir bileşeni olduğunu göstermektedir.

5.5.5. Mekân ile Aidiyet Kuramamanın Sembolik Karşılıkları

Katılımcıların göndermiş oldukları günlükler incelendiğinde mekâna aidiyet kuramama durumuna ilişkin verilerin de olduğu açığa çıkmıştır. Sadece günlüklerde bulunan bilgiler, görüşmeler sırasında katılımcılar tarafından dile getirilmemiştir. Yapılan görüşmelerde aidiyet konusuna değinildiğinde bu konuyu olumsuz çağrışımlarla anmamışlar sadece aidiyet kurma üzerine odaklanmışlardır. Bu nedenle günlüklerden elde edilen bu bilgiler önem arz etmektedir.

27 katılımcıdan 17 katılımcının günlüğünde, bir mekân ile aidiyet kuramadıklarına ya da mekânı kabullenemediklerine dair nedenlerin olduğu ve bunu çeşitli sembollerle aktardıkları görülmüştür. Mekân içinde deneyimlenen etkileşimin belirleyici unsurlarından olan nesnelere ve öznelerin bu konuda da ön plana çıktığı görülmektedir. Ancak bu noktada, nesnelere ilişkin anlamlandırmaların ve bu nedenle sembolik anlamlarının farklılaştığı görülmüştür. Aynı mekânda farklı zamanlarda farklı anlamlandırmalar ile ortaya çıkan bu durum, sembollerin öznelerin zihninde oluşturduğu temsillerin hem zamana hem de mekâna göre değişip şekillendiğini göstermektedir.

Mekânın dinamik yapısının önemli bir göstergesi olan bu farklılaşma, mekânın öznelerle etkileşim süreçlerine dair dikkate değer ip uçları vermektedir. Bu başlık altında aktarılacak olan katılımcıların görüşlerine yer verirken aynı zamanda onların görüşmeler sırasında hangi sembolik öğeler ile aidiyet kurduklarına ilişkin detaylara da yer verilerek, mekanla kurmuş oldukları ilişkinin niteliğine dair çıkarımlarda bulunmaya çalışılacaktır. Elde edilen ortak çıkarımların her biri için birer örnek verilecektir.

Sosyal yaşamında sürekli gittiği kafeye, oradaki insanların birbirleriyle ilişkilerinin özellikleri, mekânın sahibiyle birbirlerini tanımış olmanın verdiği etkileşimin ve kafedeki düzenlemenin işlevsel olarak kendisine hissettirmiş olduğu aidiyeti ve kabullenmeyi aktaran bir katılımcı, gitmiş olduğu bir yerdeki düzenin ve eşyaların

değişmesinden duymuş olduğu rahatsızlığı ve buna bağlı olarak mekanla kopan ilişkisinin detaylarını vermektedir. Katılımcı için aynı sembollerin anlamsal karşılığında farklılaşma gerçekleşmiştir.

“Kızılay’da bir Cafe’ye oturup çalışıyorum. Gittiğim cafe yıllardır gittiğim bir yer (Gerçi uzun zamandır gitmediğim için çalışanları değişmiş). Her zaman oturup çalıştığım odaya geçiyorum. Odanın dekoru değişmiş. Koltuklar, masalar, duvarlar... Her şey değişmiş. Bir kara kedi aynı sanki bir de mekânın uzun saçlı sahibi. Rahatsız hissettim diyemem ama eskisini arıyorum. Hem yeni odanın kitsch dekorunun düşündüren bir tarafı var hem de anılarımı yaydığım divan koltuklar artık yok. Çıkarken başka bir cafe bulmalıyım diye düşünüyorum.” (K, 31, Akademisyen, Günlük)

Mekanlarla kurmuş olduğu aidiyeti nesne ve öznelere kurduğu ilişki üzerinden sembolik hale getiren bir katılımcı, buna benzer bir şekilde, bir mekân ile aidiyet kuramamasının ardında yatan nedeni mekân içinde konumlanma üzerinden aktarmıştır. Mekân ile aidiyet arasında olumlu ve olumsuz ilişkiyi farklı anlamlandırmalar ve semboller üzerinden kurmuştur.

“Bugün serviste bir tek bizim yerimiz olmadığını fark ettim. Yani neredeyse herkesin sabit oturduğu bir yer var, biz ise boş bulduğumuz yere oturuyoruz. İnsan bir garip oluyor aslında tam bir aidiyetlik kuramıyor. Hatta zaman zaman espri konusu oluyor yine en kötü yerler bize kalmıştır diye.” (E, 32, Uzman, Günlük)

Mekân-özne etkileşiminden yola çıkarak, aidiyetin sembolü olarak görülen mekân içindeki kişilerle kurulan ilişki, aynı nedenden aidiyet kuramama sembolü haline gelmiştir. Katılımcı aynı mekân için aynı kişilerin varlığına yapmış olduğu farklı anlamlandırmalar ile mekânı birbirine zıt çağrışımlarla değerlendirmiştir. Oda arkadaşlarıyla ortak yönlerinin olduğu düşüncesiyle onlarla odayı paylaşmaktan memnuniyet duymasına rağmen bu durumun olumsuz bir hale dönüştüğüne yapılan vurgu da bulunmaktadır. Mekân içindeki etkileşimin dinamik yapısının bir göstergesi olan bu durum, mekân ve öznenin birbirinden bağımsız değerlendirilemeyeceğinin kanıtı niteliğindedir. Mekânın değişmeyen, sabit anlamlandırmalarla nitelendirilmesi mümkün değildir. Her daim yeniden üretime ev sahipliği yapan mekân hem kendi içinde hem özne karşısında dönüşmekte ve dönüştürmektedir.

“Ofis içerisinde 4 kişi olmanın dezavantajı birisi bir konuşmaya başladığı zaman hepimizin işi bölünüyor. Aslında bunun farkında değiller ama bir tercihim olsa tek başıma bir odada olmayı tercih ederdim. En azından 2 kişi olabilirdi.” (K, 28, Uzman, Günlük)

Mekân ile kurmuş olduğu ilişkiyi öznel ve nesnel üzerinden değerlendiren katılımcı, aidiyetin göstergesi olarak diğerleriyle olan ilişkisini ön plana çıkarmış, mekanların insanlar anlamlı hale geldiğini belirtmiş ancak mekân ile ilişkisinde oluşamayan aidiyeti nesnelere yüklediği anlam üzerinden açıklamıştır.

“Kendi odamla oturduğum sandalye, yazı yazdığım masayla bağ kuramamamın nedeni angarya işlerle özdeşleşmiş olması galiba. Diğer taraftan düşününce salt nesnelere insanlardan bağımsız olarak ilişki kurmanın benim için anlamsızlığı da bu durum için etken olabilir.” (E, 34, Akademisyen, Günlük)

Bir başka dikkat çeken ve bu başlık altında değerlendirilebilecek konu da aynı mekân için farklı katılımcıların yapmış olduğu değerlendirmelerdir. Tüm katılımcıların ortak olarak kullandığı ulaşım araçları burada ön plana çıkmaktadır. Katılımcıların yarısından fazlası metroyu kullanmaktadır. Metroyu kullanan katılımcıların çoğu, bir mekân olarak metroyu olumsuz çağrışımlarla değerlendirirken bazı katılımcıların (5 kişi) tam zıttı değerlendirmelerini günlüklerinde aktarmışlardır. Özne ve mekân etkileşiminin ön plana çıktığı ve mekânsal davranışlara göndermede bulunulan bu konuda, aynı davranış biçimlerinin, tavır ve jestlerin farklı anlamlandırmalar ile mekanla ilişkilendirildiği fark edilmiştir. Katılımcıların bu doğrultuda mekanla kurdukları ilişkide farklılıklar oluştuğu ve pratiklerini buna göre şekillendirdikleri görülmüştür. Bunu örneklendirmek gerekirse;

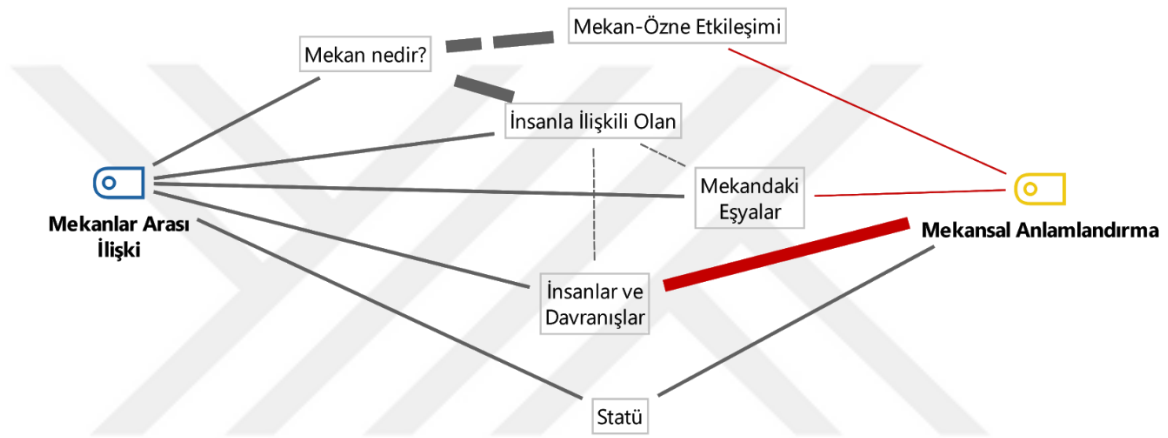
“Metro ortamından hoşlanmıyorum. Hem çok eski hem çok pis geliyor. İnsanlar da mutsuz. Konserve kutusuna tıkmış gibi bir his oluşuyor bende. İyi ki sadece 5 dakika sürüyor metroda geçirdiğim zaman.” (K, 29, Uzman, Günlük)

“Metroya bindim ve kitap okumaya başladım. En huzurlu kitap okuyabildiğim mekânlardan biri de metro. İlginç çünkü hem gürültü var hem de yeraltından giden bir makinenin içinde yakalayabiliyorum bu huzuru. İnsanların gündelik ritminin en rahat görüldüğü yerlerden biri olduğu için belki de. Herkes kendi halinde, kimsenin rol yapmasına gerek

yok, kimsenin kimseyle konuşmasına gerek yok. Belki bu sebeplerden dolayı seviyorum burada kitap okumayı.” (K, 32, Akademisyen, Günlük)

5.6. MEKANLAR ARASI KURULAN İLİŞKİ

Farklı mekanlar arasında kurulan ilişki, yapılan görüşmeler sırasında açığa çıkmıştır. Mekanlar arasında kurulan bu bağ, katılımcıların mekân ile girmiş oldukları etkileşimin bir parçası olarak açığa çıkmaktadır. Bu nedenle, öznenin mekân ile olan etkileşiminden doğan mekânsal anlamlandırmaların, mekanlar arasında kurulan ilişki kapsamında oldukça belirleyici olduğu görülmektedir.

Şekil 9: Mekanlar Arası Kurulan İlişki ile Mekânsal Anlamlandırma Arasındaki Etkileşimi Sağlayan Alt Kategoriler

Mekân-özne etkileşimi, davranışlar ve mekandaki eşyalar, mekanlar arası ilişkinin kurulması ile mekânsal anlamlandırma sürecinde etkisini gösteren unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Katılımcılar için mekâna ilişkin değerlendirmelerin neredeyse her safhasında kendine gösteren özne ve nesne, her iki ana konu için temel oluşturmaktadır. Ayrıca, mekânı tanımlayan unsurlardan biri olan ve katılımcıların çoğunluğu tarafından dile getirilen mekânın öznenin bağımsız düşünülmemeyeceği fikri mekanlar arasında kurulan ilişki ile mekânsal anlamlandırma arasındaki ortak noktalardan birini oluşturmaktadır.

Mekânda bulunan canlı ve cansız unsurlar arasında gerçekleşen etkileşim biçimlerine atfedilen anlamlandırmaların, katılımcıların gündelik yaşam rutinlerinde ne kadar belirleyici bir unsur olduğu açığa çıkmıştır. Bu nedenle katılımcılar kimi mekanları

kullanmayı daha çok tercih ederken kimi mekanlarda bulunmaktan kaçındıkları dikkati çekmiştir. Görüşmeler sırasında bu durumun ev, iş yeri ya da sosyal yaşamlarında gitmiş oldukları mekanlar arasında keskin ayrımlar oluşturmaktan ziyade bu mekanları kendi içlerinde değerlendirerek mekanlar arasında bir ilişki kurdukları görülmüştür. Bu açıdan bakıldığında ev ya da iş yerini bir bütün olarak değil parçalara ayırarak anlamlandırdıkları fark edilmiştir. Görüşmeler sırasında açığa çıkan bu durum, mekanlar arasında kurulan ilişkinin sorgulanmasını beraberinde getirmiştir. Toplumsal yaşamda her türlü ilişkinin içerdiği etkin ve edilgen hallere bağlı olarak, dinamik etkileşim süreçlerinden geçerek katılımcıların zihninde anlamlı bir yere sahip olan mekanlarda da aynı durumun geçerli olup olmadığı öğrenilmeye çalışılmıştır. Buna bağlı olarak mekanların birbirlerine baskın olup olmadığı, aralarında ast-üst ilişkisinin oluşup oluşmadığı sorulmuştur.

Katılımcıların vermiş olduğu cevaplar, onların mekân ile kurmuş oldukları ilişkinin ve mekânı nasıl anlamlandırdıklarının bir göstergesi haline gelmiştir. Daha önce mekânda bulunan eşyalar ve o eşyalara sahip olan kişilerin özelliklerinden yola çıkarak ulaşılmış oldukları mekânsal sembollerin burada da etkili olduğu görülmektedir.

Ev içindeki odalar arasında, iş yerlerindeki kendi odaları ve diğerlerinin odaları arasında çeşitli ilişkiler kurarak değerlendirmeler yapan katılımcıların cevaplarından ortaya yeni bir etkileşim biçimi çıkmıştır. Bir mekânın sahip olduğu tüm ilişkiler ve özelliklerle birlikte bir bütün içerisinde başka mekanlara göre ikincil konuma düşebildiği görülmüştür.

Katılımcıların çoğu, mekanlar arasında hiyerarşik bir düzen olduğunu belirtmişlerdir. Sadece 3 katılımcı mekânın kendi kendine böyle bir düzen oluşturamayacağını, insanların bu özellikleri mekâna atfettiğini ileri sürerken, diğer katılımcılar aynı nedenden ötürü mekanlar arasında ast-üst ilişkisine benzer bir ilişki olduğunu söylemişlerdir. Yani katılımcıların hepsi özne-mekân etkileşimi ile mekânsal hiyerarşilerin oluştuğunu belirtmiş ancak içlerinden 3 kişi özneler aracılığıyla bu özellik mekanlara kazandırıldığından bir mekânın başka bir mekândan üstün olamayacağı görüşünü ileri sürmüştür.

Mekanların kendi içlerindeki konumlanmalarını farklı unsurlara bağı olarak değerlendiren katılımcılardan elde edilen sonuçlara göre iki mekânsal anlamlandırmanın ön plana çıktığı görülmüştür. Katılımcıların, bir mekânın, mekanlar arasındaki konumu üzerine düşündüklerinde odaklandıkları mekanlar belirleyici olmuştur. Ev ve iş yeri üzerinden görüşlerini dile getiren katılımcıların bu mekanlara göre farklı değişkenlerden yola çıktıkları fark edilmiştir. Bir bütün mekân olarak evi, odalarına parçalayarak, onların kullanım ve işlevsel özelliklerine göre konumlarını belirlemişlerdir. İş yerinde ise her bir farklı mesleki konumdaki kişinin sahip olduğu mekânın özellikleri üzerinden değerlendirerek bütün içindeki konumunu ve diğerlerinin mekanlarıyla olan ilişkisine değinmişlerdir. Bu değerlendirmeler sırasında mekân ve özne etkileşiminden bağımsız olmayan, aidiyet, davranış, anlamlandırma gibi unsurların varlığı da kendini göstermektedir.

Ev içindeki odaları kullanım işlevlerine göre değerlendiren katılımcılar, bu mekanların gündelik yaşamlarına sıklıkla dahil olmadığını, orada vakit geçirmediklerini ve kendilerinin önemsiz addettikleri eylemleri gerçekleştirdikleri ya da nesnelere ile kurmuş oldukları ilişkiler üzerinden mekânı diğer mekanlar arasında ikincil bir konuma yerleştirdikleri görülmüştür. Ev içindeki mekanlar arasında farklı anlamsal ilişkiler kurulmaktadır. Mekânsal olarak daha çok benimsedikleri mekanlar için sergilemiş oldukları davranışları ve geliştirdikleri ilişkileri bu mekanlar için sergilememiş olmaları da mekanlar arasındaki ilişkiyi belirlemektedir. Tek ve sevgilileriyle yaşayan katılımcıların tümü bu konuda benzer cevaplar vermişlerdir.

“Ne kadar çok bana aitse mekân o da üstte benim için. Benimle ortaklığı azaldıkça ve oraya ait hissetme duygusu azaldıkça önemi de azalır. En az arka odayı seviyorum. Orayı daha az kullanıyorum. Orada masa ve kitaplık var onları hiç kullanmak istemiyorum ama orada duruyorlar. Çamaşır asıyorum. Orada vakit geçirebileceğim özel bir alan yok. En çok vakit geçirdiğim yer salon. Yatak odasında yatak var rahat hissettiğim bir yer ama salonda vakit geçirmeyi daha çok seviyorum.” (K, 42, Akademisyen)

“Hiçbir zaman mekanla insanı ayrı kurgulayamam. Evde de şunu fark ettim. Küçük bir oda var, bakmıyorum yüzüne yani insan olsa benle konuşmazdı herhalde. Giriyorum çamaşır asıyorum ve çıkıyorum, tüllerini belki uzun zamandır yıkamamışım. Direkt karşı komşuya bakıyor o yüzden kendi haline bıraktım odayı. Kedilerin taşıma çantalarını,

mamaları koyuyorum. Benim kaldığım oda mesela çok güzel güneş alıyor, geniş, kütüphane var.” (K, 32, Akademisyen)

“Ev içinde mesela orta odayı daha ezik görüyorum. Çamaşır odası orası. Elime geçen her şeyi oraya atıyorum. Atıl, doğru düzgün kullanılmayan şeyleri atıyorum. Annem ve babam boşandı birbirlerinde eşyalar var bana getiriyorlar onları da o odaya atıyorum. Ablam sana bir şeyler ayırdım deyip kullanmadığı kıyafetleri bana getiriyor. Onlar birikiyor odada. Orası böyle olmadı, yapamadık.” (K, 35, Uzman)

Mekânın bölümlere ayrılarak kullanılıyor olması akla sınırlandırılmış bölgelerin olduğunu ve geçişkenliğin aktif bir şekilde gerçekleşmediği fikrini oluşturabilir. Ev içinde mekanlar arasında, evde yaşayan diğerlerini de göz önünde bulundurarak değerlendirme yapan katılımcıların, mekanların kendi aralarındaki konumlanmalarında farklılık olduğunu kabul ettikleri ancak bunun gerçekleşmemesi için özel çaba sarf ettikleri görülmüştür. Mekâna özgü davranışların ve mekân kullanımının ön plana çıktığı bu süreçte, evli ve çocuklu olan katılımcıların çoğunlukta olduğu görülmektedir.

“Kurmamaya çalışıyorum. Çalışma odamda oğlumu da çalıştırıyorum. Mekanları ortak kullanıyoruz. Mekân eşittir senin özelin diye bir şey yok. Belki çocuklar küçük olduğu için böyle düşünüyor da olabilirim.” (E, 39, Uzman)

“Evdeki tüm odalar herkes tarafından eşit bir şekilde kullanılсын diye eşimle özellikle dikkat ediyoruz. Hiçbir odayı diğerinden daha ön plana çıkaran bir durumu yok. Salonda da birlikte vakit geçiriyoruz, çalışma odasında da birlikte çalışıyoruz çocuklarla birlikte.” (E, 38, Uzman)

“Evde böyle bir şey yok bunun için özel çaba sarf ediyorum. Örneğin salonu günlük yaşantımıza dahil ediyorum. Salon düzenli olsun misafir gelir halini ve yaklaşımını gittiğin evlerde hissediyorsun ama kendim ev içinde salonu günlük hayata dahil ederek denge kurmaya çalışıyorum.” (K, 35, Akademisyen)

Katılımcılardan, devlet ya da özel kurumda uzman olarak çalışanlar arasında ortak bir nokta açığa çıkmış ve bu durum akademisyenler tarafından dile getirilmemiştir. Uzmanlar arasında işyerlerindeki mekanların (odalar, koridor, çay ocağı vb.) kendi aralarındaki ilişkileri, mesleki konumdan yola çıkılarak değerlendirilmiştir. Mekanların kendi içlerinde keskin bir ayrıma maruz kalması ve mesleki özelliklere bağlı olarak mekânsal ast-üst ilişkisinin oluşması elde edilen sonuçlar arasında yer

almaktadır. İşyerindeki kişilerin mekânsal konumlanmalarıyla, diğerleri arasında geliştirmiş oldukları ilişki arasında önemli bir bağ bulunmaktadır. Çünkü bulunulan mekânın konumu, aynı zamanda kişilerin mesleki statülerinin de habercisi olmakta ve bu, diğer kişilerle olan ilişkilerini belirlemektedir. Mekanların konumu, mekânsal kullanım ve bu kullanımdan yararlanabilenler arasındaki ilişkiden etkilenmektedir. Mekân, çalışanların iş yaşamına ilişkin edinimlerinin bir göstergesi haline gelmektedir.

“Bizim işyerinde çok ciddi bir şekilde üst kat alt kat ayrımı var. Birisi ‘bu görev verildi bana demek ki üste kata çıkacağım’ diyor. Çünkü üst katta idare var, çaycı ve çay servisi var.” (E, 32, Uzman)

“Her zaman bir hiyerarşi var. Bir mekâna gidildiğinde bir statü var. İlk başta bu göze çarpıyor. İş yerinde kast sistemi var. Üst katta olmak yetmiyor bir de A ve B kanadı var katlarda onlar arasında bile statü farkı var. Alt kattakiler daha vasıfsız görülüyor. Eğer bir kişinin odası alt kattan üst kata geçirildiyse o kişi mutlu oluyor, üstten alta gittiğinde üzülüyor. Bu yüzden de özgüven değişiyor, davranışlar değişiyor. Verilen görevler değişiyor. Statüsü daha yüksek görevler veriliyor.” (E, 39, Uzman)

“İlk işe girdiğimde 80 kişi girdik 20 katlı binada dağıldık. 19. Kattaki biriyle 11.kattaki kişi yakın arkadaş olmuyor mesela. Aynı kattaki insanlar birbiriyle arkadaş oluyor. Mekânsal yakınlık insanların ilişkilerini de belirliyor diyebilirim. Zaten her katta farklı bir bölüm var, konumları da farklı onun da etkisi büyük.” (K, 31, Uzman)

Verilen bu örneklere paralel olarak aynı zamanda mekanların fiziksel özellikleri ve bulunan eşyaların niteliğine bağlı olarak yapılan değerlendirmelerle mekanların konumları hakkında fikirlerini belirtmişlerdir. Daha önce mekânsal davranışlarda birer sembol haline gelen bu unsurlar mekanlar arası ilişkinin de bir sembolü haline gelmiştir.

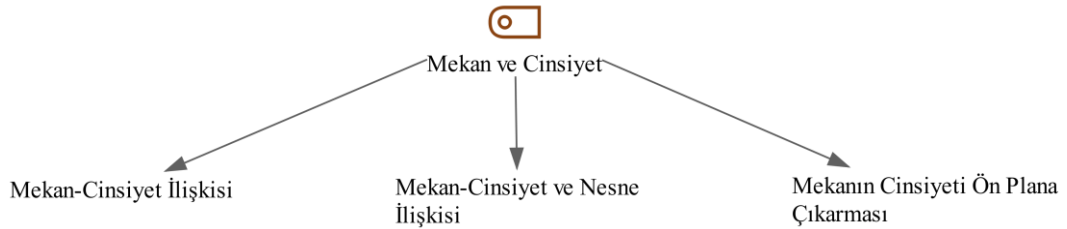
“Tabii ki var. İş yerinde görüyoruz daha çok. Genelde müdürün odası daha büyüktür, eşyalar daha lükstür. Her seferinde kademe arttıkça oda genişliyor. Bankada da böyle bu durum. Burada toplumsal statüye bağlı olduğu için burada çok net. Daha büyük odası olan biri daha küçük odası olan birine iş yaptırıyor. Bu çok açık bir şekilde görülüyor.” (K, 30, Uzman)

“Yöneticilerin, idarecilerin odaları farklıdır mesela. Daha üstündür. Bölüm başkanıyla müdürün odası aynı değildir. Hiyerarşi var tabii ki bunu da insanlar sağlıyor.” (E, 38, Uzman)

5.7. MEKÂN VE CİNSİYET

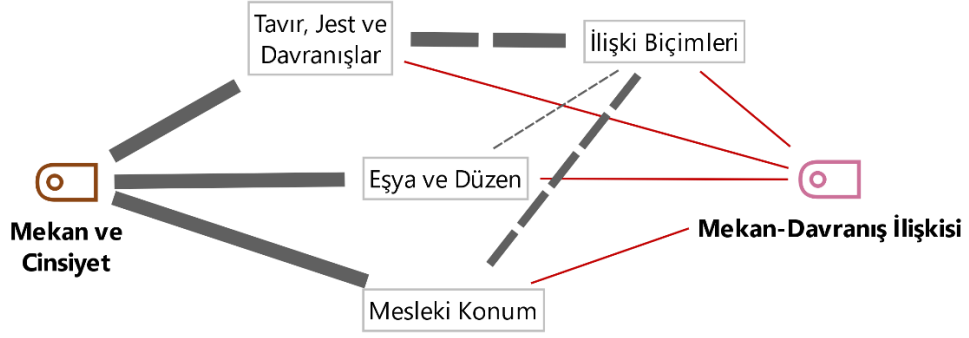
Mekânın kullanıcılarının cinsiyetlerinin ne derece önemli olup olmadığına değinilecek bu başlık altında, katılımcıların cinsiyet ile mekân arasında nasıl bir ilişki kurdukları ve cinsiyet temelli bir yaklaşım geliştirip geliştirmedikleri aktarılmaya çalışılacaktır. Konuya ilişkin bilgilere, görüşmeler sırasında elde edilen verilerden ulaşılmıştır. Sadece 3 kadın katılımcının günlüğünde cinsiyet ve mekân ilişkisi üzerine edinilebilecek bilgiler bulunmaktadır. Diğer katılımcıların günlüklerinde, cinsiyet ve mekân ilişkisi üzerine herhangi bir paylaşım bulunmamaktadır. Bu nedenle, katılımcıların çoğunun hem mekân kurgularında hem de mekân kullanıma dair fikirlerinde, cinsiyet unsurunun ön planda olmadığı varsayımından yola çıkılmıştır. Yapılan görüşmelerde, mekân-cinsiyet ilişkisine yönelik soruların şekillenmesinde bu varsayım göz önünde bulundurulmuştur.

Görüşmeler sırasında elde edilenler aşağıdaki başlıklar altında incelenecektir.

Şekil 10: Mekân ve Cinsiyet Arasında Kurulan Bağ Belirleyen Sembolik Alt Kategoriler

Mekân ve cinsiyet arasında kurulan ilişkinin, mekân ile davranış arasında kurulan bağ arasında bazı ortak noktalar olduğu tespit edilmiştir. Genel anlamda, mekânın cinsiyete göre değerlendirilmesinin ardında yatan nedenlerin davranışların sergilenmesinde belirleyici olan unsurlar ile ortak noktalarda buluştukları görülmüştür.

Şekil 11: Mekân, Cinsiyet ve Davranış Arasındaki İlişkinin Ortak Sembolik Alt Kategorileri

Katılımcılar için mekân ve davranış ilişkisinde belirleyici olan unsurlarının aynı zamanda mekân ile cinsiyet arasında kurulan ilişkide de etkili olduğunu söylemek gerekmektedir. Görüşmeler sırasında cinsiyet ve mekâna ilişkin görüşler dile getirildiğinde bunların aynı zamanda mekândaki davranışların şekillenmesinde rol oynayan mesleki konum, mekânda bulunan eşyalar ve bunların düzenlemeleri ile mekânda bulunan öznelerin tavır, jest ve davranışlarının olduğu fark edilmektedir. Bu anlamda, mekânsal davranışlar ile cinsiyet arasında sıkı bir ilişki olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

5.7.1. Mekân ve Cinsiyet Arasında Kurulan İlişki

Görüşmeler sırasında cinsiyet ile mekân arasında kurulabilecek ilişkilerin katılımcılar tarafından açığa çıkarılması amacıyla mekânların cinsiyeti olup olmadığı sorusu yöneltilmiştir. Verilen cevaplar doğrultusunda ortaya farklı alt gruplar çıkmıştır. Bu doğrultuda kadın ve erkeklere özgü mekanlar, cinsiyete bağlı mekânsal davranışlar ve mekândaki nesnelere cinsiyet ilişkisi üzerinden görüşler dile getirilmiştir.

Katılımcıların genel tutumu, cinsiyet temelli mekânsal anlamlandırmalara karşıt bir duruş sergileme yönündedir. Ancak bu yaklaşımı, mekân ile cinsiyet arasında toplumsal olarak bir ilişki kurulduğunun kabulü üzerinden geliştirdiklerini göz ardı etmemek gerekmektedir. Cinsiyete dayalı mekânsal farklılaşmaları, gündelik yaşamlarında mümkün olduğunca ortadan kaldırabilmek adına hareket ettiklerini dile getiren katılımcıların genel tavrı, bu etkileşimin yokluğundan varsayımla gündelik yaşamlarındaki pratikleri gerçekleştirme yönündedir.

Mekânın cinsiyetli olup olmadığına yönelik gelen cevaplar ilk aşamada cinsiyet temelli olmadığı yönündedir. Katılımcılar, toplum tarafından kabul görmüş normlara karşı çıkararak bu görüşü reddetme eğilimindedir. Katılımcıların genel tavırlarının bu şekilde olmasının, konuya mekân özelinde bakıp değerlendirmelerine engel olduğu fark edilmiştir.

“Toplum bunu atfediyor. Mekânın cinsiyeti yok ben katılmıyorum. Kadınlar tuvaleti ile erkek tuvaletinin adını değiştirse ne fark edecek ki.” (E, 32, Uzman)

“Yok. Bakış açısından kaynaklı bir fark var.” (K, 37, Akademisyen)

“Aslında aynı amaç için kullanıyor gibi geliyor. Mesela bir iş yeri, ofis var odam var kadın ya da erkek için farklı değildir. Bu daha kişisel özelliklerle ilgilidir diye düşünüyorum. Birisi işlevsel davranır, başkası daha dağınıktır.” (K, 34, Uzman)

“Tuvalet kullanımı dışında cinsiyet ayrımının yoğun olduğu yer aklıma gelmiyor. Başka aklıma bir şey gelmiyor.” (E, 45, Uzman)

Katılımcılar, cinsiyet ile mekân arasındaki ilişki üzerine değerlendirme yaparken belli mekanlara odaklanarak düşüncelerini aktarmışlardır. Ev ve iş yeri mekanları üzerinden cinsiyet değişkenini değerlendiren katılımcıların, konuyu detaylandırdıklarında çıkarım ve mekân arasındaki ilişkiyi örneklendirebildikleri ancak bunun ortadan kalkması için ellerinden geleni yaptıklarını ısrarla vurguladıkları görülmüştür. Nesnelere, cinsiyetin birer sembolü olarak aktarmış ve bu nesnelere aracılığıyla mekân-cinsiyet ilişkisini değerlendirmişlerdir. Kadın ve erkeklere özgü eşya ve eşyaların düzenlenmesinden yola çıkarak düşündüklerinde kapalı olarak belirttikleri mekanlar üzerinden cinsiyet ile ilişki kurulmuştur. Bu yaklaşım 15 katılımcı tarafından sergilenmiştir.

“Bu kişiye göre de değişebiliyor. Bazı mekanlar daha dışı duruyor buna katılıyorum. Bu bazı evlerde daha çok belli oluyor. Çok süslü şaşalı evler daha dışı geliyor bana. Daha sade evler daha erkeksi gelebiliyor. Bunu başka alanlar için de geçerli. Ama daha çok evde gözlemleyebiliyorum. Kapalı alanların hepsinde olabilir aslında bu.” (K, 35, Akademisyen)

“Bu oda²⁴ erkek olurdu çünkü bunlar (masa, sandalye, ekran) ve duvar kâğıdı düşüncemi etkiledi aslında. Tuğla daha erkeğe yakın geldi. Sahte bir tuğla ama... inşaatçılar erkek olur belki o yüzden. Bizim oda tam bir kadın odası. 4 kadın var. Çiçekler var, panolarımızda renkli yapıştırmalar var. Hepimizin masasında renkli etiketler var belki ondan. Bir erkek onlar yapıştırmaz gibi geliyor. Elbette yapıştırabilir ama burada çalışanlar en azından yapıştırmaz gibi geliyor. Koku olabilir. Hepimiz parfüm sıkıyoruz. Erkekler dikkat etmiyor.” (K, 27, Uzman)

“Mesela şu anlaşılır gibi geliyor, evli olmayan, bekar bir adamın evi ile evli eşiyile beraber yaşayan ya da bir kadının yaşadığı evi kıyasladığında aradaki farkı hissedersin gibi geliyor. Bizden sonraki kuşakta daha farklı olabilir. Annem ve babamların kuşağına baktığımda kadınların mekâna kendilerini daha çok yansıttıklarını görüyorum ben. Fiskos masası, masa örtüsü, yapma çiçekler, dantel, vitrindeki süsler... Amcamı, eniştemi bu nesnelere uğraştıklarını düşünemiyorum mesela. Bu tür bir vurgu olması eşlerinden kaynaklanıyor gibi tek başına yaşasalardı evleri daha farklı olurdu gibi geliyor.” (E, 30, Uzman)

5.7.2. Mekân, Cinsiyet ve Nesne İlişkisi

Nesneler ile yakın ilişkiye sahip olduğu daha önceki başlıklar altında ortaya çıkan ve mekânsal bir gösterge haline gelen mesleki konumun, cinsiyet ile mekân arasındaki ilişkide de belirleyici olduğu yapılan görüşmeler sırasında açığa çıkmıştır. Bu noktada, toplumsal cinsiyet normlarının baskın olduğu ve erkek cinsiyeti ile özdeşleşen meslek gruplarında beklenen davranışlar doğrultusunda, üst kademedeki bulunan kadın yöneticilerin mekânsal davranışlarının, mekân kullanımlarının ve düzenlemelerinin dikkat çektiği görülmüştür. Toplumsal olarak kadın ve erkek için atfedilen özelliklerin birer sembole dönüştüğü bu noktada, katılımcıların mekân ile cinsiyet arasında yakın bir ilişki kurduğu görülmektedir.

“Ataerki bir toplumda yaşıyoruz. Kadınların müdürlük ya da yöneticilik yapabilmeleri için erkekte daha erkek davranışları oluyor. Bunu yapmadığı zaman dikkate alınmayacağını biliyor. Bu yüzden kullandıkları mekanlar da buna göre şekilleniyor.” (E, 39, Uzman)

“Müdürün odası tamamıyla bir erkek odası ama kullanan kadın. Çünkü güç var, cinsiyet var, duygu yok, estetik ve empati yok. Kadınların naif olduğunu düşünüyorum. Otorite var en başta. Bakışlar, söylemler kendisini hissettiriyor. Klasik ve sade bir odası var. Ama müdürle araziye çıktık yani sahaya. Odada olmadığını söylediğim ne varsa hepsi müdire

²⁴ Görüşme, katılımcının iş yerinde, toplantı odasında gerçekleştirilmiştir.

hanımda vardı. Tamamen bambaşka birisiydi. Hani dedim ya duygu yok naiflik yok diye, erkek gibi diye. Tüm bunlardan eser yoktu. Çok şaşırılmışım.” (E1, 39, Uzman)

Katılımcıların üzerine konuştuğça daha fazla örnekler vererek aktardıkları durumlar, cinsiyet ve mekân arasındaki ilişkinin cinsiyet temelli toplumsal yansımalarını göstermektedir. Bu durum, öznesi belli olmayan mekanlarda kullanıcının cinsiyetine dair katılımcıların fikir yürütebildiğini göstermiştir. Katılımcılar bir mekâna girdiklerinde orada bulunan eşyalar üzerinden o mekânı kullananın kadın ya da erkek olabileceği kanaatine varabileceklerini belirtmişlerdir. Nesnelere, mekânın aynası olduğunu ileri süren Goffman’ın görüşlerini destekler nitelikte olan katılımcıların yaklaşımları, daha önce mekandaki eşyalardan orayı kullanan kişilerin mesleği ya da mesleki statüsü hakkında çıkarımda bulunma durumlarıyla benzerlik göstermektedir.

“Bir odaya girdiğimde oranın kadına mı erkeğe mi ait olduğunu düzeninden anlayabilirim. Kadınların masasının koyacağı şeyle erkeğin masasına koyacağı şey farklıdır. Renkler farklı olabilir kadın ve erkek arasında.” (E, 27, Uzman)

“Bir bayanın odasıyla bir erkeğin odası farklı olabilir. Toplumda kadınlar düzenli erkekler daha dağınık olarak varlar. Bir eve gittiğinde dersin buranın düzeninden bayan yaşıyor dersin. Ama mesela ben de çok düzenliyimdir. Kimse benim evime geldiğinde öğrenci evi olduğunu anlamazdı bile. Ama algı bu yönde.” (E, 32, Akademisyen)

“Ben odada tek başıma oturuyordum, oda arkadaşım gelmeden önce odaya hiçbir şey katmadığım için odanın herhangi bir kimliği yoktu cinsiyet olarak ama oda arkadaşım geldi ve çantasını koydu. Çok feminen bir çantaydı. O odanın feminen bir hava kazandığını hissetmişim. İş yerindeki odalara girdiğimde de kadınların çiçekleri çok olur, erkeklerin çiçek olsa da maskülen karakterli çiçekleri var. Erkeklerde renkli çiçekler olmuyor. Kadınların odasında pembe, mor renk renk açan çiçekler var. Erkeklerin odasında genelde harita var, dünya haritası. Kızların bibloları çok olur. Mekâna girdiğinde işte tutumunu da belirliyor bunlar.” (K, 30, Uzman)

Katılımcıların mekân ile cinsiyet arasında, cinsiyet temelli yaklaşımdan duymuş oldukları rahatsızlık nedeniyle belirleyici bir ilişki olmadığını ileri sürmelerine rağmen, cinsiyete bağlı mekânsal özelliklere dair örnek vermeleri ve bu çıkarımlarda bulunmaları dikkat çekicidir. Ancak bu durumun toplumsal kabullere dayandığını ve her bir öznenin zihinsel yapısının ve benliğinin bunlardan bağımsız pasif bir olgu

olarak düşünülmemesi gerektiğini belirtmek gerekmektedir. Toplumsal yaşamın normlarından soyutlanarak mekânsal etkileşimin ve anlamlandırmaların mümkün olmadığı göz önünde bulundurulmalıdır.

5.7.3. Mekânın Cinsiyeti Ön Plana Çıkarması

Katılımcıların mekanla kurmuş oldukları ilişkilerin ve anlamlandırmaların, günlüklerinden ve görüşmelerden elde edilen veriler doğrultusunda cinsiyet temelli bir öge içermediği ancak cinsiyet ve mekân üzerine düşüncelerini yoğunlaştırdıklarında mekân ile cinsiyet arasında ilişki kurabildikleri-cinsiyet temelli ayrımı reddettikleri görülmüştür. Bu nedenle, herhangi bir mekânın kendilerine cinsiyetlerini yoğun bir şekilde hissettirip hissettirmedeği sorulmuştur. Burada amaç, mekân ile cinsiyet arasındaki etkileşimi daha detaylı bir şekilde onların bakış açısından öğrenebilmektir. Katılımcılardan 11 kişi (5 erkek, 6 kadın) bu şekilde bir deneyim yaşamadığını, kendisinin ve yakın çevresinin cinsiyet temelli yaklaşımlardan uzak olduğu ancak bu çevreden biraz uzaklaştıklarında deneyimleme olasılıklarının yüksek olduğunu belirtmiştir. Geriye kalan 16 (7 erkek, 9 kadın) kişi buldukları farklı mekanlardan yola çıkarak bu durumu yaşadıklarını belirtmişlerdir.

Katılımcıların bu konudaki deneyimlerini aktarırken mekandaki davranış biçimlerine odaklandıkları görülmektedir. Cinsiyetler ile bağdaştırılan gündelik yaşam içindeki faaliyetlerin aktarılması ve bunun davranışsal karşılığının kendilerinden beklenmesinin yaratmış olduğu durum ile belirli mekanlarda karşılaştıkları durumları aktarmışlardır. Kadın katılımcıların daha çok dile getirmiş olduğu bu durum, erkeklerin, çoğunlukla, davranışlar üzerinden böyle bir deneyim yaşamadıklarını göstermiştir.

“Kişiler herhalde oradaki. Bir mekânda yemek hazırlamam gerekiyorsa, sanki o bir kadınlık rolü gibi. Şu ana kadar kadınlar hep yaptığı için herhalde ... Dışarıdayken de herhalde oradaki erkeklerle ilgili. Tek başıma gittiğim zamanları düşünüyorum, bir garsonun bile davranışından kaynaklanıyor. Bana daha nazik davranıyorsa, bazı yerlerde kişiler daha güleç davranabiliyor. O zaman hissediyorum herhalde.” (K, 42, Akademisyen)

“Ben reddediyorum bunu ama oluyor. İş yerimde doğum günüm kutlanacak diyelim. Özellikle pastayı kesmiyordum. Orada o kadınlık rolünü paslamış gibi oluyordum. Başka biri var mesela o sürekli burada gelinlik kızlar var biz çay dolduruyoruz gibi lafları oluyor. Ama orada kadın olma halini hissederek reddediyorum.” (K, 30, Uzman)

“Çok bariz hissetmedim ama erkek dominant bir toplumdayız. Bu her alanda hissedildiğinden bizim lehimize bir durum oluşuyor. O kadar kanıksamışım ki farkında olamıyorum. Farkında olsam daha iyi olacak.” (E, 45, Uzman)

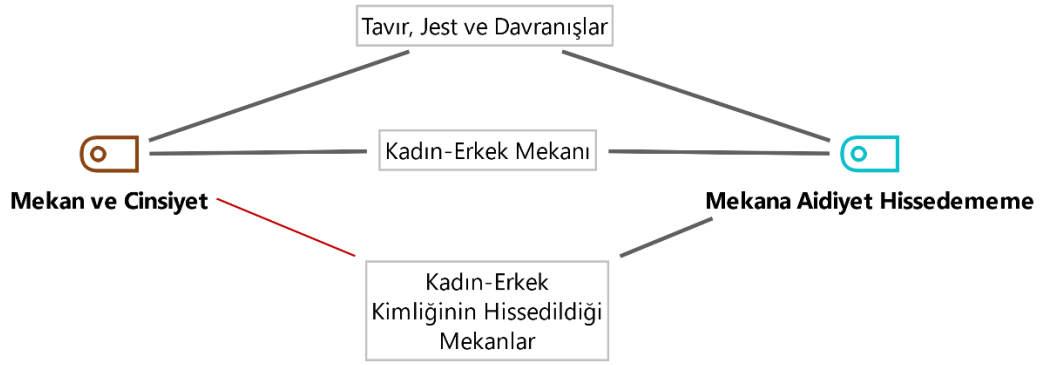
Davranışlar dışında belirli alanların sadece kadın ve erkekler için ayrılmış olmasının doğurmuş olduğu bir sonuç olarak erkek ya da kadın olmanın ön plana çıktığını ileri süren katılımcılar, bunu sadece bir durum tespiti olarak aktarmışlardır.

“Bir camiye gittiğimde bu erkek kimliğini belirgin kılıyor. Ya da erkekler tuvaletleri olabilir. Otobüse binerken bay yanı alabiliyorsun sadece.” (E, 36, Akademisyen)

“Kadınlar tuvaletine girerken kadın kimliğimi hissediyorum. ... Kadın kimliği belli mekanlarda giymen gereken kıyafetler olarak hissettiriliyor. Kadınlara kamusal alanda farklı mekanlar tahsis edilmesi, kadın tuvaletine girmek, teravihe gitsen kadınlar tarafından camiye girmek.” (K, 29, Uzman)

Katılımcılar bu deneyimlerine ilişkin mekânsal anlamda olumlu ya da olumsuz fikirlerini beyan etmemişler ancak kadın katılımcılar, bir önceki örnekte vermiş oldukları ve davranışlar ile ilişkilendirerek aktardıkları deneyimlerinin mekân ile olan ilişkilerinde daha belirleyici olduğunu belirtmişlerdir. Kadın tuvaletine gitmek zorunda olmalarının ya da camiye kadınlar için ayrılmış kısımdan girmenin mekânsal olarak yaşatmış olduğu kadın vurgusu ile, kadın olma haliyle özdeşleşen eylemlerin mekânsal olarak kendilerine hatırlatılmış olması arasında fark olduğunu dile getirerek ilkinin deneyimlenmesinin vermiş olduğu rahatsızlığı dile getirmişlerdir.

Katılımcıların cinsiyet ve mekân arasında kurmuş oldukları ilişki ile mekânı kabullenememeleri ya da mekâna kendilerini ait hissedememeleri arasında bir bağ olduğu ortaya çıkmıştır. Bu noktada katılımcıların direkt olarak dile getirmediikleri ancak görüşmeler üzerinde yapılan çalışmalar sonucunda ortaya çıkan bu durum mekânın özne ile etkileşiminin dinamik yapısını açık bir şekilde göstermektedir.

Şekil 12: Mekân, Cinsiyet ve Mekâna Aidiyet Hissedememe Arasındaki Ortak Sembolik Alt Kategoriler

Kadın ve erkek kimliğinin hissedildiği mekanlar ile kadın ve erkek²⁵ mekânı olarak tanımlananlar; mekân, cinsiyet ve aidiyet konularının birleşim noktalarının oluşturmaktadır. Bir mekandaki davranışlar ve orada bulunan öznel aracılığıyla açığa çıkan ve oranın erkek ya da kadın mekânı olduğunu hissettiren öğeler mekâna yönelik aidiyet geliştirmenin önünü kapatmaktadır. Bu anlamda sergilenen davranışlar ile cinsiyet kimliğinin ön plana çıktığı mekanlar, katılımcıların o mekanlara aidiyet geliştirememelerine neden olmaktadır.

5.8. MEKÂN VE ZAMAN ARASINDA KURULAN İLİŞKİ BİÇİMLERİ

Mekân ve zamanın birbirlerine içkin yapısı, bu çalışmanın saha verilerinde kendini göstermiştir. Katılımcıların farklı atıflar ile bu ikili arasında kurmuş olduğu bağ farklı sembolik anlamlar ile gündelik yaşamlarının bir parçası haline gelmiştir. Kavramsal olarak zamanın somut bir karşılığının gündelik yaşamda bulunmuyor olması, bunun mekân üzerinden değerlendirilmesinin önünü açmıştır. Mekân aracılığıyla zamana dair yapılan değerlendirmeler aynı zamanda mekânın da zamandan etkilenerek bunun göstergelerini içinde barındırdığı açığa çıkarmıştır.

²⁵ 'Kadın- Erkek Mekânı' unsuru yüz yüze görüşmeler sırasında ortaya çıkmış ancak çoğu katılımcı tarafından dile getirilmemiştir. Burada değinilmesinin sebebi ise cinsiyet ile aidiyet hissedememe durumlarının ortak noktası olarak ortaya çıkmış olması, tek başına temsili bir özellik taşımamış olmasıdır. Bu çerçevede az sayıda katılımcı kahvehaneleri erkek, evleri ise kadın mekânı olarak düşündüğünü belirtmiştir. Katılımcılar kadın ya da erkek mekânı olarak tanımladıkları mekanlara aidiyet geliştiremediklerini belirtmişlerdir.

Zaman ve mekân arasında, aktif-pasif bir ilişkiden ziyade dinamik bir bağ olduğu kabulünden yola çıkarak ele alınan etkileşim, katılımcıların vermiş olduğu cevaplar ile doğrulanmaktadır. Mekâna dair her etkileşim biçiminde kendini gösteren zaman, katılımcılar için mekânın tanımlanmasından mekâna aidiyet kurulmasına varan ve tüm anlamlandırma süreçlerini kapsayan aşamalarda dikkate değer öneme sahip görünmektedir. Mekân ve zaman arasında kurulan ilişki hem katılımcıların kendilerini hem de mekânı nasıl dönüştürüp değerlendirdiklerine dair ip uçlarını vermektedir.

Bir mekânda edinilen deneyimlerin, zamansal karşılığının, öznel benlik ve eğilimlerinin şekillenmesinde doğurmuş olduğu sonuçlar, öznel geleceğe yönelik yakınlıklarının da belirleyicisi olmaktadır. Bu noktada, habitus kavramının önemli bir özelliği olan, öznenin mekân üzerinde geçmişi, şimdiyi ve geleceği tasarlayıp deneyimlemesini sağlamanı olanaklı hale getirmesini hatırlamakta fayda vardır. Öznel, zaman ve mekân arasındaki etkileşim ile sahip oldukları ilişki biçimleri, onların yakınlıklarının ve tercihlerinin de mekânsal olarak şekillenmesine zemin hazırlamaktadır.

Konuya ilişkin bilgiler hem günlüklerden hem de yapılan görüşmelerden elde edilen verilerden yola çıkılarak değerlendirilmiştir. Katılımcıların tümü zaman ve mekân arasında bir ilişki olduğu noktasında hemfikirdir. Her biri kendisini hem de diğer unsurları ele alarak bu iki kavram arasında kurmuş olduğu ilişkiye dair düşüncelerini dile getirmiştir. Farklı başlangıç noktalarından hareketle yapılan bu değerlendirmelerden ön plana çıkan unsurlar aktarılacaktır.

Katılımcıların zaman ve mekân arasındaki etkileşim ile kendileri arasında kurdukları ilişkiye bağlı olarak bir mekâna aidiyet geliştirilmesi ve kabullenilmesi, buna bağlı olarak mekânsal tercihlerinin şekilleneceği düşüncesi ön plana çıkanlar arasında bulunmaktadır. Geçmişin ve şimdinin birleştiği noktada mekân, geleceğe dair tasarımların belirleyicisi olmaktadır.

“Bir mekânda geçirilen süre o mekânı benimsemene de neden oluyor. Bu zamanın da bir özelliği. Amerika’ya gidersem kendimi kötü hissedecektim gibi ama Paris’e gidersem kendimi çok iyi hissedecektim gibi geliyor. Çünkü çocukluğumu orada geçirdiğim bir

zaman var. Köye gittiğinde duygulanıyorsun çünkü çocukluğunda onun bir yeri var. Tarihsel olarak sende bir yeri var.” (K, 31, Uzman)

Mekânda bulunan nesnelere, zamanın bir göstergesi haline geldiği ve katılımcılar için belirleyici bir unsur olduğu görülmüştür. Mekân içinde gerçekleşen her bir dönüşüm ve değişimin zamana bağlı sonuçları olduğu belirtilmiştir. Aynı zamanda, mekânın dinamik yapısının bir göstergesi sayılacak bu durumun, katılımcıların hem kendilerinin mekâna yansıttıkları hem de mekânın kendilerine katmış olduğu özelliklerin bir bütünü olduğu açığa çıkmıştır.

“Zamanla mekanlar değişiyor. Çünkü canlılar var ve o ortamı değiştiriyorlar. Bazen kasıtlı bazen kasıtsız. Ama bir dönüşüm var.” (E, 45, Uzman)

“Bazen insan kendi evini kendi geçmişiymiş gibi hissedebiliyor. Yaptığı en ufak değişiklikler bile geçmişinden bir parçayı onarmak gibi oluyor. İlla travmatik bir geçmişe sahip olmak gerekmiyor bunun için. Ne türden olursa olsun, insan geriye dönüp düzeltebileceği her şeyi mutfağında düzeltebiliyor. Ve bir iki adım geriye gidip bakabiliyor.” (K, 31, Akademisyen, Günlük)

“Bu eve taşındığımızda eşim tayini çıkmadığı için gelememişti ve çoğu düzenlemeyi tek başıma yaptım. Ama aradan 3 yıl geçti ve şimdi bakıyorum da evin ilk haliyle şu anki hali arasında ciddi bir değişim var ve bunda eşimin etkisi de çok büyük. Şimdi bakıyorum da ben de eşyalar da ne kadar değişmiş. Zaman geçtikçe yaşadığımız yeri de kendimize göre değiştiriyoruz herhalde.” (E, 34, Akademisyen, Günlük)

Zaman ile mekân arasında kurulan başka bir ilişki hali, mekanların kullanım amaçları doğrultusunda değerlendirilmiştir. Her bir mekânın belli bir kullanım zamanı ve süresi olduğu, bu nedenle zamanla mekân kullanımının değiştiğini belirtmişlerdir. Gündelik yaşamlarında buldukları mekandaki sürenin değişimine bağlı olarak deneyimlerini aktarmışlar, mekanları orada geçirilen süre ve zaman dilimine bağlı olarak ele almışlardır.

“Çok sert kurallarla yaşıyorum. Her şeyin saati bellidir. 2-3 dakikalık sapmalar dışında. O anlamda kendimi rahatsız edici derecede sert kurallar koyuyorum. Çevredekiler daha rahatsız oluyorlar. Bu nedenle çok çok ilişkilidir ikisi. Kestiriyorsam salondayım, uyuyacaksam yatak odadayım.” (K, 34, Uzman)

“Normalde beş gibi okuldan çıkmama rağmen bugün biraz geç çıkmam gerekti. Beş ile altı arasındaki zaman diliminde içinde bulunduğum ortamın bir anda değiştiğini hissettim. Koridor sessiz ve yarı karanlık, bütün kapılar kapalı. Sanki okulda tek ben varım. Genelde gün batmadan ayrıldığım odamdan gün kararınca ayrıldım.” (E, 32, Akademisyen, Günlük)

“Pratik olarak var. Mesela burası gece kullanılacak bir mekân değil. Ev 24 saat kullanılabilir her vakitte kullanılabilir bir mekân. İş yeri öyle değil varmış gibi görünse de başta güvenlik sorunu var örneğin. Odasında kanepeler var yatanlar var ama garip.” (K, 35, Akademisyen)

Günelik yaşamlarında katılımcıların kullandıkları mekanların birer zaman göstergesi olarak kabul edildiği fark edilmiştir. Gün içinde buldukları mekâna göre zaman tespiti yaptıkları, bir mekânda bulunmayı bir rutinin başlangıcı olarak addettikleri ortaya çıkan sonuçlar arasında bulunmaktadır. Ayrıca mekanların sahip olduğu özelliklerin, örneğin eşyalar, kullananlar, görünüşleri, planlamaları vb., zamansal bir göstergeye dönüştüğü de katılımcıların değindiği noktalardan bazılarıdır.

“Mekanların yaşlanacağını düşünüyorum. Benden önce kaç tane kiracı olmuş mesela bina da yaşlı. İçini yenilemeye çalışmışlar yine de olmamış. Çok kullanılmışlık ve yaşanmışlık.” (K, 27, Uzman)

“Servise binmek mesainin başlaması demek benim için, birçoğumuz için de öyle olduğunu düşünüyorum.” (K, 40, Uzman, Günlük)

Zaman, mekân ve kendileri arasında kurmuş oldukları çeşitli ilişki biçimleri görüşmeler sırasında açığa çıkmış ancak bu başlık altında en fazla değinilen noktalara yer verilmiştir. Oldukça fazla değişkenin devreye girdiği bu konuda, zaman, mekân ve özne etkileşimi üzerine ayrı bir çalışma yapılmasının daha uygun olacağı düşünülmektedir.

5.9. BULGULARDA HABİTUSA DAİR GÖSTERGELER

Katılımcıların zihinlerinde şekillenen mekân kurgusunda ve bunun gündelik yaşamlarındaki yansımalarındaki süreçleri etkileyen birçok unsurun olduğu açıkça görülmektedir. Mekân ile geliştirmiş oldukları ilişki biçimlerinin kendi zihin yapılarından, benliklerinden, edinmiş oldukları yatkınlıklardan ve deneyimlerinden bağımsız değerlendirilememektedir. Günelik yaşama içkin şekillenen öznel

kimlikler, toplumsal yaşamdan taşınmış oldukları izleri mekânsal olarak sergilemektedir. Bu anlamda Lefebvre'in, mekânın, toplumun bir yansıması ve toplumsal üretimin bir sonucu olduğu düşüncesini hatırlamakta fayda vardır.

Toplumsal yaşamda aktif eyleyenler olarak özneler, içinde buldukları sosyal çevrenin sahip olduğu özellikleri hem kendi zihinsel süreçlerinin hem de deneyimlerinden elde ettikleri birikimlerinin süzgecinden geçirerek gündelik yaşamdaki etkin konumlarını edinmektedirler. Bu nedenle, öznelerin mekâna atfetmiş olduğu her anlam içinde hem toplumun hem de kendilerinin birer yansımasını taşımaktadır. Başlangıç noktasını toplumsal gerçekliğin oluşturduğu habitus, öznelerin hem zihinlerinde hem davranışlarında kendini göstermektedir.

Çalışma kapsamında, saha çalışmasına dahil olan katılımcıların sahip oldukları eğitim ve dahil oldukları meslek gruplarına ek olarak, cinsiyetleri, sosyal yaşamlarını değerlendirme biçimleri ve buna bağlı olarak tercih ettikleri faaliyetler gibi birçok unsur onların kendilerine ait birikimlerinin şekillenmesinde yardımcı olmuştur. Ayrıca, edinmiş oldukları bu birikimlerle kendi eğilimlerinin ve yatkınlıklarının oluşması, sahip oldukları habitusları hakkında bilgileri vermektedir. Kültürel, sosyal ve ekonomik konumlanmalarının bir sonucu olarak şekillenen ve tek bir göstergesi olmayan habitus kavramının, Bourdieu'nun da belirtmiş olduğu gibi bir yatkınlıklar kümesinden oluşuyor olması, birçok unsuru kapsar özellikte olduğunu göstermektedir. Bunun, öznelerin mekânsal anlamlandırmalarında belirleyici olduğunu belirtmek gerekmektedir.

Bu çalışmada, mekân kurguları ve gündelik yaşam içinde mekânsal örüntülerini nasıl şekillendirdikleri merak edilen grubun sahip oldukları özelliklerinin, mekânsal boyutta nasıl yansıdığı anlaşılmaya çalışılmıştır. Bunun için öncelikle çalışmaya eğitim, meslek grubu gibi belli konularda benzerlik taşıyan katılımcılar dahil edilmiş, yapılan görüşmeler ve gönderilen günlükler ve fotoğraflar aracılığıyla katılımcıların sahip oldukları özelliklerinin ve deneyimlerinin mekânsal karşılıklarının neler olabileceğine odaklanılmıştır. Bourdieu, daha önce çalışmanın teorik kısmında belirtildiği üzere, habitusun, gerçekleştirilen birçok eylemin farkında olmadan tekrarlanmasına

sebebiyet verdiğini belirtmektedir. Bu nedenle, katılımcılardan elde edilen veriler incelenirken bu bilgi sürekli göz önünde bulundurulmuştur.

Daha önce aktarılanlarla benzer olarak bu konuda da cinsiyet önemli bir değişken olarak karşımıza çıkmamaktadır. Katılımcıların odaklandıkları en önemli noktalardan birisi 'kendileri gibi' olan insanlardır. Burada kendileri gibi olan insanları mekânsal olarak nasıl tanımladıkları önem arz etmektedir. Öne çıkan özellikler aynı zamanda kendilerinin habituslarına ilişkin bilgiyi ve bunun mekânsal boyutta barındırdıklarını da aktarmaktadır.

Bulunmuş olduğu bir mekânı değerlendirirken, oradaki baskın tutumu nasıl anlayacağına dair örnekler veren bir katılımcı aynı zamanda toplumsal yaşam içinde kendini nasıl konumlandığına ve diğer insanların sahip olduğu özelliklere dair bilgiler vermektedir. Çeşitli gösterenlerin bulunduğu bu alıntıda, katılımcının tüketim biçimlerinden yola çıkarak mekânı ele aldığı görülmektedir. Gelir seviyesine bağlı olarak sosyal yaşamda kullanılan mekanlarla ilgili aktarılanlar, kişinin habitusuna bağlı olarak mekân kullanımını ve mekânı kabullenme durumunu göstermektedir.

“Avm örneğini vermek isterim. Bir ... alışveriş merkezine gidiyorsunuz. Oradaki insanlara bakıyorsunuz buna karşılık oradaki ürün ve fiyatlara bakıyorsunuz. Bu benim çok rahat ettiğim bir ortam değil. Orayı daha az ziyaret ediyorum. Toplumda hangi kesim orayı daha çok kullanıyor onu anlayabiliyorum. Şu ana kadar yetiştiğim çevre ve toplumdaki konumum uyuşmadığı için orada çok rahat edemiyorum. Mağazayı örnek vereyim mesela satılan mallar güzel ve kaliteli olabilir ama fiyatlar erişilmez oluyor. Yani erişilmez derken elbette verebilirsiniz o meblağları ancak benim için uygun değil. Benim çocuklar istiyorlar ortam değişik. Ama ...benim açımdan ya da ... bana daha çok anlamlı geliyor biraz önce bahsettiğim bu toplumsal konumum dolayısıyla.” (E, 45, Uzman)

Bazı katılımcılar mekâna yönelik düşüncelerini aktarırken, kendilerinin hep birbirine benzer özellikte mekanları seçtiklerini fark etmiştir. Gündelik yaşamda bilinçli olarak o mekanları seçmedikleri, ev ev iş yeri dışında ilk kez gidecekleri mekânın (kuaför, berber, kafe, restoran, fırın vb.) daha önceden gittikleriyle çok yakın özellikler taşıdıklarını belirtmişlerdir. Bu durumu, edinmiş oldukları deneyimlere bağlayan katılımcılar, bu şekilde gittikleri mekanların kendilerini daha iyi hissetmelerine neden olduğunu da eklemişlerdir. Davranışlar ve nesnelere yola çıkarak değerlendiren

katılımcılar, sahip oldukları yatkınlıklarını yapmış oldukları mekânsal seçimlerine yansıtılmaktadırlar.

“Ne kadın ne erkek diye ayırım olmayan tuvaletlerin olduğu sosyal mekanları tercih ediyordum şu an onu fark ettim düşününce.” (K, 31, Akademisyen)

“Bir restorana gideceğim zaman kendim gibi insanların olmasına dikkat ediyorum. Yani kendim gibi derken saygılı davranan, taşkınlık yapılamayacağından emin olduğum yerler. Dışarıdan bakıyorum masalara, insanlara... onlar bana zaten anlatıyor. Şimdi sizinle konuşurken fark ettim bunu yaptığımı. İnsan dengiyle birlikte olmak istemez mi?” (E, 43, Uzman)

Toplumsal yaşam içinde bulunulan çevrenin özne üzerindeki etkisinin ne denli önemli olduğu ve öznenin zihinsel süreçlerinin şekillenip bunun davranışlara yansımada, deneyimleme biçimlerinde belirleyici olduğu bilinmektedir. Sosyal yaşam içinde bulunulan mekanlardaki özneler arası kurulan etkileşim, bir önceki unsurlarla birleşerek habitusun oluşmasında rol oynamaktadır. Buna bağlı olarak tekrarlanan eylemler, öznenin yaşamının bir parçası haline gelmektedir. Böylece, öznenin gündelik yaşamına dahil olan mekanlar da şekillenmektedir. Katılımcıların, mekânı kabullenme ve aidiyet geliştirme, mekân ve özne arasında kurmuş olduğu ilişkinin de belirleyicisi olan bu durum, geçmişin şimdide mekânsal olarak yaşanmasını habitus ile gündelik yaşama dahil etmektedir.

“Öğrenciliğim geçtiği için Bahçelievler’i seviyorum yeşillik olması, caddeden ağaçların altından yürüyorsun. Yemek nerede yenir çay nerede içilir biliyorum. Genelde bahçelide gittiğim yerler var. Çünkü oranın kitlesini biliyorum, kimler gelir biliyorum. Diğer türlü istenmeyen şeylerle karşılaşabilirsin, kavga gürültü patırtı vs. Bildiğim yerlere gitmeyi tercih ediyorum. Haftada bir iki kere gidiyorum eşimle. Oraları bildiğim için. Mamak’ta oturuyorum ama hiç bilmiyorum orada ne yenir, hangi kafenin müdavimleri kimlerdir” (E, 36, Akademisyen)

Mekânın, katılımcıların zihninde oluşturduğu kurgusal düzen içinde nelere dikkat ettikleri, onların sahip oldukları habituslarına dair işaretleri de barındırmaktadır. Daha önce belirtildiği üzere katılımcılar, mekânı kavramsallaştırma aşamalarında öncelik olarak kendilerinin mekân ile olan etkileşiminden yola çıkarak hareket etmişlerdir. Bu durum aynı zamanda onların habitus özelliklerini belirleyen unsurların, mekanla

kurdukları ilişkilerde etkin rol oynadığı görülmüştür. Sembolik anlama sahip olan nesnelerin ve davranışların ön plana çıktığı bu durumda hem mekâna hem de mekânı kullanan kişiye yönelik çıkarımlarda bulunarak, kendileriyle olan benzerliklerini ölçmeye çalıştıkları görülmektedir.

“Eşyalara bakıp kendiminkilerle karşılaştırırım. Ben olsam onu kullanır mıydım? Bu benim zevkime uygun mu? Koltuklara bakarak bunu kendi evimde kullansam hoşuma gider miydi diye sorarım? Karşılaştırarak onu kullanan kişiyle kendime olan uzaklığı ya da yakınlığı değerlendiriyorum. Bir şekilde ortaklık kurmaya çalışıyorum. Ortak zevkler üzerinden.” (K, 42, Akademisyen)

“Odamı seviyorum arkadaşlarıma günaydın diyorum. Odamızın yeni ve taze bir havası var. Henüz yabancıyım odama ama yine de benimsemiş hissediyorum. Odamdaki insanların da benim gibi gördüğüne inanıyorum.” (K, 29, Uzman, Günlük)

Sosyal yaşamda belirleyici olan habitus özellikleri katılımcıların bulunacakları mekân seçiminde etkisini göstermektedir. Katılımcıların tümü kendilerine benzer insanların bulunduğu yerlere gitmeyi tercih ettiklerini belirtmişlerdir. Bu noktada, kimi entelektüel kişilerin olduğu eğlence mekanlarından kimi ailecek gidilebilecekleri restoranlardan bahsetmiştir. Burada ön plana çıkan konu katılımcıların kendilerini tanımladıkları özellikler üzerinden mekâna atfetmiş oldukları anlamlardır. Katılımcılar buna bağlı olarak belirli muhitlerde bulunmayı ve oradaki eğlence mekanlarına, sinemalara, restoranlara ve kafelere gitmeyi tercih ettikleri görülmüştür. Örneğin bir katılımcı kendi gibi olduğunu düşündüğü insanların bulunduğu mekânı görsel olarak aktarmayı önemli bulmuştur. Aidiyetin ve mekân-özne etkileşiminin ön plana çıktığı bu mekânı entelektüel kesime hitap ettiği için tercih ettiğini belirtmiştir.

Fotoğraf 15: Habitus İlişkin Sembolik Görsel (K,27, Uzman)

5.10. MEKÂNI AŞAN UNSUR: KAPI

Katılımcılar günlükleriyle birlikte göndermiş oldukları fotoğraflarla mekâna ilişkin düşüncelerini aktarmışlardır. Görsel öğelerin metin aktarımından daha güçlü bir etkiye sahip olduğu ve bir fotoğraf ile birçok unsurun anlatılabileceği çalışmanın teorik kısmında bahsedilmiştir. Görsel öğelerde bulunan ayrıntıların vermiş olduğu bilgilerin önemi bu nedenle yadsınamayacak ölçüde önem arz etmektedir. Bu bilgiler ışığında irdelenen fotoğraflar, günlüklerde yazılmayan bazı konuların açığa çıkarak hem görüşmelere dahil edilmesine hem de çalışma kapsamına dahil edilmeyen konuların gündeme gelmesine zemin hazırlamıştır.

Fotoğraflar incelenirken katılımcıların ortak bir açıdan fotoğrafları çektikleri fark edilmiştir. Kapının açık ya da kapalı olduğu durumlarda çekilen fotoğraflar hem iş yerleri hem de evlerinde çekmiş oldukları fotoğraflarda görülmektedir. Dikkat çeken bu husus da öncelikle kapı unsurunun ön planda olduğu fotoğraflara yapmış oldukları değerlendirmeler dikkate alınmış ve sonrasında görüşmeler sırasında kapı ve mekân arasında bir ilişki olup olmadığına dair sorular sorulmuştur. Fotoğraflar aracılığıyla çalışmaya dahil edilen kapı, mekâna ilişkin önemli aktarımların katılımcılardan sağlanmasına olanak tanımıştır. Katılımcılar için oldukça önemli olduğu fark edilen kapının, onların mekân ile olan ilişkisinde belirleyici olduğu anlaşılmaktadır.

Mekânın sınırının anlaşılmasında önem arz eden kapı, özne ile mekân arasında etkileşimi şekillendirirken, mekânsal anlamların oluşumunda belirleyici bir rol oynamaktadır. Mekâna giriş ve çıkış için hem sembolik hem pratik anlam sahibi olan kapı, mekânın algılanma biçimini etkilemektedir. Kent İmgesi kitabında Kevin Lynch (2019:9) kapı hakkında şunları belirtmektedir;

Çıkış yapabilmek için gerekli bir imge, bir kapının ayrı varlığının, onun gözlemciyle uzamsal ilişkisinin tanınmasını ve çıkmayı sağlayacak bir delik olarak imgenin anlamını gerekli kılar. Bunlar kesin olarak birbirinden ayrılmaz. Bir kapının görsel algısı onun anlamıyla bütünleşiktir. Kapıyı formunun kimliği ve konumunun netliği bakımından çözümlenmek ancak algılanan halinin, anlamından önce geldiğini düşünmekle olanaklıdır.

Kapının fiziksel varlığıyla zihinsel düzeyde uyandırmış olduğu anlamın bir bütün olduğu ve özne tarafından algılanan biçiminin önemli olduğu bu noktada, atfedilen anlamların özne ile mekân arasında ve diğerleri ile kurulan ilişkide önemli olduğu görülmektedir. Kapının bulunduğu mekân ile dışında kalan mekân arasında hem bir bağ sağladığı hem de bulunduğu mekânı diğer mekanlardan ayırdığını söylemek yanlış olmayacaktır. Ancak Simmel (1997, s. 172), kapının bu ayrılığı aştığını belirtmektedir. Kapının insanların bulunduğu yer ile dışarı arasında sağlamış olduğu bağın buna neden olduğunu vurgulamaktadır.

Mekânın kavramsallaştırılması üzerine düşünürken katılımcıların odaklandıkları noktalardan birinin de fiziksel sınırlar olduğu göz önünde bulundurulduğunda, kapının, mekanla kurdukları ilişkinin sınırlarını belirleyen ve buna göre davranışlarını şekillendirdikleri fark edilmektedir. Bu durumun kapının açık ya da kapalı olmasına bağlı olarak değişikliğe uğradığı görülmektedir. Kapının varlığıyla kurulan aidiyet katılımcılar tarafından çeşitli şekillerde aktarılmıştır. Kapının, mekânsal aidiyet kurma noktasında sembolik anlam kazandığını söylemek yanlış olmayacaktır.

“Odam 5 metrekare kadar ama en neyse ki kapısı var, bana ait ve koridorun en sonunda bulunduğu için ilginç bir şekilde izole sayılabilir.”
(K, 36, Akademisyen, Günlük)

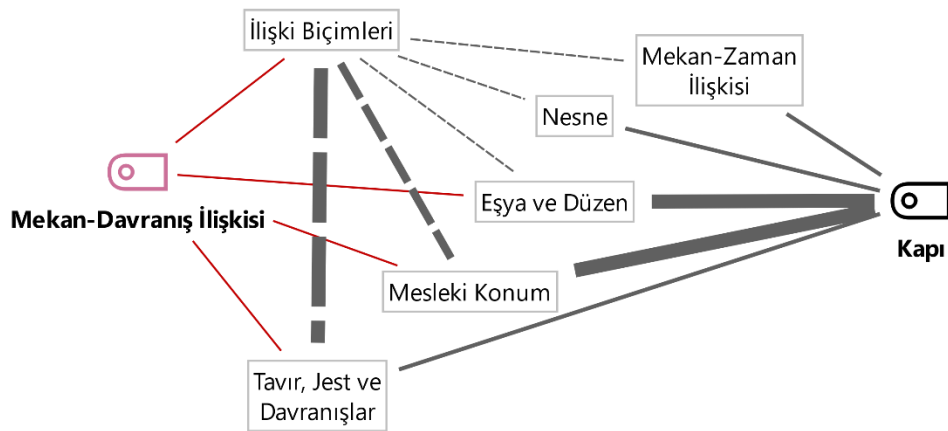
“Evi bir bütün olarak benim mekânım diye hissediyorum. Ben evde oturmayı çok seven birisiyim. Barınma ihtiyacı bir mekânın içerisinde kendinizi güvende hissetmenizi sağlıyor. Kapısı kapatılmış size ait olan bir alan. Korunaklı bir alan.” (E, 37, Uzman)

Geçiş sağlayan, işlevsel ve sembolik bir nesne olarak kapı hem bir mekâna girişi hem de mekândan çıkışı sağlamaktadır (Lefebvre, 2015:223). Mekânın kullanım biçimleri ve öznelerin mekanla kurmuş olduğu ilişkide etkili olan bu durum, kapının hem sınır koyan hem de sınırı ortadan kaldıran özelliğini göstermektedir.

“Giriş ve çıkış açısından çok önemli. Bir yere girdiğinde ve çıkamadığında bu korkunç bir duygu. Kapı bunu sağlıyor. Pencere bunu sağlamıyor mesela seni çıkışa götürmüyor, kapı bu yüzden çok önemli. Kapı aynı zamanda mahremiyet sağlayan da bir şey oluyor.” (K, 32, Uzman)

“Kapı olmasaydı konforum değişirdi. Bir nevi burada çıkış noktam ya da giriş noktam. Aslında biraz izole de bir ortam yaratıyor. Mesela şu an sizinle diğerlerinden kendimizi izole ederken aynı zamanda onları da rahatsız etmemeye çalışıyoruz. Gürültü oluştuğunda izole olmak için kapıyı kapatıyorum. Evde kapılar devamlı açıktır, yatak odamızın kapısı wc duruma göre kapalıdır.” (E, 45, Uzman)

Kapının bulunulan mekânda ayrıklığı ortaya çıkarırken aynı zamanda bunu ortadan kaldırıyor oluşu, öznelerin mekân içindeki davranışlarının buna göre şekillenmesinde etkili olmaktadır. Çünkü kapı aracılığıyla istenildiğinde kapatılabilen ve açılabilen bir mekân beraberinde dışarıda bırakılan mekân ve o mekânı kullanan özneler ile kurulan ilişkiyi de belirlemektedir. Katılımcılar ile yapılan görüşmelerden elde edilen aşağıdaki ilişki modeli bunu açıkça göstermektedir.

Şekil 13: Kapı ve Davranış Arasındaki İlişkinin Sembolik Alt Kategorileri

Tavır ve jestler, mesleki konum, eşyalar ve bunların düzenlemeleri ile öznelerle sahip olunan ilişki biçimleri mekandaki davranış ile kapı arasında direkt ilişkinin olduğunu göstermektedir. Kapı ile ilişki biçimleri arasında kurulan bağın zaman ve nesnelere üzerinden gerçekleştiği görülmektedir. Öznenin mekân içindeki konumlanışını ve buna bağlı olarak mekânla kurulan etkileşimin niteliksel değişiminde kapı belirleyici olmaktadır.

“Kendi halinde kalmak istediğinde de kapıyı kapatıyorsun. Senin tek başına kalmanı sağlayan aynı zamanda güveni de sağlayan bir şey. Odamın kapısı açıkken rahat uyuyamam tekinsiz hissederim. Kapı güven de veren bir şey aynı zamanda. İstedığın zaman açıp istediğin zaman kapatman çok önemli. Kapısız bir yer düşünemiyorum.” (K, 33, Akademisyen)

“Kapı bir izolasyon. Kapı olmasaydı bir açıklık olsaydı. Mekâna ilk girdiğimde daha tedirgin olurdu. Kendimi dışarıdan ayırıp buraya alışmam, benimsemem kendime göre düzenlemem zor olurdu. Bunun içim kapı çok önemli. Göstermek istediğim zaman da olabilir o zaman kapı istemiyorum. Yani açık kalmalı. İçerde bir şeyi göstermek istediğimde kapıyı aralarım özellikle iş yerinde.” (K, 35, Uzman)

Simmel (1997), kapının mekânsal olarak sağlamış olduğu sınırla birlikte özgürlüğün de sınırlarını belirlediğini vurgulamaktadır. Benzer bir şekilde kapı, bu unsurları ortadan kaldırma işlevini de içermektedir. Bu nedenle öznelerin, kapı aracılığıyla kendi davranışlarını istedikleri gibi sergileyebilecekleri, kapının ardındaki mekândan bağımsız bir mekân yaratabileceklerini söylemek mümkündür. Bu, aynı zamanda mekâna aidiyet sağlanması noktasında, mekân üzerinde kontrol sahibi olma ve özgür hareket edebilme edimlerini olanaklı hale getiren bir durum olarak görülebilir. Katılımcılar, kapı aracılığıyla mekânı sadece kendilerine ait ve kendilerinin hâkim olduğu bir hale getirmektedir.

“Hep kapıya bakarak yatarım. Açık kapılardan hoşlanmam. Özel alanıma girilmiş gibi hissediyorum. Kapalı dursun kimseyi görmeyim. Biri girecekse de haberim olsun.” (E, 29, Uzman)

“Çok önemli. İçerde kapıları hiç kapatmam. Ev zaten izole bir alan, bir orada özgürüz kapıları kapatmaya çok gerek yok. İş yerinde kendimi izole

etmek için kapımı sürekli kapalı tutuyorum. İçeri ses, gürültü, koku gelmesin diye. Özgürlüğüme çok düşkünüm çünkü.” (K, 35, Akademisyen)

Kapının kapatılmasıyla sağlanan mekâna aidiyet ve mekânda özgür davranabilme, diğerleri ile kurulan ilişkinin sınırlarını da belirlemektedir. Kapının açık ya da kapalı olmasına bağlı olarak diğerleriyle iletişime açık olma ya da olmama mekânı kullanan kişinin mekân üzerinde sahip olduğu kontrole bağlı olarak gelişmektedir. Katılımcıların çoğu, özellikle iş yerlerindeki odalarında kapıyı daha rahat davranabilmek ya da iletişimi sınırlı hale getirmek için kullandıklarını dile getirmişlerdir.

“Mesela odanda kapı kapatınca daha rahat davranıyorsun belki oturma şeklin bile farklıdır ama kapı aralık ya da açık olunca daha farklı davranıyorsun. Eğer kimseyle konuşmak istemiyorsan kapını kapatıyorsun ya da bir süre yalnız kalmak istiyorsan.” (E, 33, Akademisyen)

“İş yerindeki odam bana ait ama bir binanın içinde bana verilmiş bir yer, o yüzden güvenlik açısından bir şey diyemem. Anca soğuk olunca kapatırım, ses gürültü olduğunda kapatırım. Gelen geçenlerin çok laf atmasını istemediğimde kapatıyorum o zaman iletişimi aza indirmeye çalışıyorum o zaman kapatıyorum.” (K, 40, Akademisyen)

Bulunulan mekânda, kapının özneler için farklı anlamlar içerdiği açıkça görülmektedir. Bu kimi zaman iletişime açık ya da kapalı olma haline işaret ederken kimi zaman mekâna aidiyet özellikleri ile kendini harmanlamaktadır. Buna ek olarak gönderilen günlüklerde kapının, bulunulan mekândaki zaman dilimine bağlı olarak farklı çağrışımlar doğurduğu görülmektedir. Daha önce belirtildiği üzere katılımcıların rutin olarak mekanlarda buldukları zaman dilimi, onların mekânsal anlamlandırmalarında etkili olmaktadır. Mekân ve zaman etkileşiminin deneyimlendiği bu noktada, kapı, katılımcılar için mekân ve zaman arasında bir bağ oluşturmaktadır. Kapının açık ya da kapalı olması zamansal bir göstergeye dönüşmektedir.

“Beyazıt’a geldiğimde yürüyüşüm başladı, Kapalıçarşı’ya geldiğimde ise bugünün Pazar olduğunu, kapıların kapalı olduğunu gördüğümde anladım.” (E, 29, Uzman, Günlük)

“Beş ile altı arasındaki zaman diliminde içinde bulunduğum ortamın bir anda değiştiğini hissettim. Koridor sessiz ve yarı karanlık, bütün kapılar kapalı. Sanki okulda tek ben varım.” (E, 32, Akademisyen)

Mekânda bulunan nesnelere atfedilen anlamların ve buna bağlı olarak hem mekâna hem mekânı kullanan kişiye yönelik çıkarımlarda bulunmanın, katılımcıların gündelik yaşamlarında sıklıkla tekrarladığı daha önce aktarılan değerlendirmelerde görülmüştür. Nesnelere ve düzenlerinin mekânsal karşılıklarının önem kazandığı bu noktada, kapının önemli bir sembole dönüştüğü ve kapıya göre konumlanmanın içerdiği mesajlara yönelik düşünceler aktarılmıştır. Bu konuda, sadece iş yaşamlarındaki oda düzenlerine değinen katılımcıların, kapıya göre konumlanma halinin bir güç göstergesine dönüşebileceği belirtilmiştir. Bunun aynı zamanda mesleki olarak daha üst konumlarda bulunanların mekanlarıyla özdeşleştirilmiştir.

“Benim odamdaki masam tam kapıya doğru bakıyordu önceden ama bunun bir anlamı olduğunu hiç düşünmüyordum. Zaman geçtikçe fark ettim ki bu bir güç göstergesiymiş. Masamın yönünü değiştirdim mesela asla kimseye üstten bakmak ya da bir otorite kurmak istemem.” (K, 31, Akademisyen)

“Masanın konumlanması bile nasıl davranacağını belli ediyor. Ben masayı kapının karşısına koyarken rahatsız oldum mesela. Bu masa gelen insanı direkt olarak konumlandırıyor. Makam odasında bu direkt belli ediyor.” (K, 40, Akademisyen)

Kapının, katılımcıların hayatında önemli bir mekânsal sembol olduğu ve aynı zamanda işlevsel özelliklerine bağlı olarak mekanla olan ilişkilerini belirledikleri görülmüştür. Mekânın sınırını belirleyen bu işlevsel nesnenin, davranışlar dahil olmak üzere, mekandaki iletişim, etkileşim, konumlanma ve anlamlandırma süreçlerinde etkili olduğu açığa çıkmıştır. Mekân ve zaman etkileşiminin göstergelerinden birine dönüşen, içeriği ve dışarıyı hem ayırıp hem birleştirebilen kapının gündelik yaşam içinde mekânsal kullanım ve aidiyet süreçlerinde olan etkisi de kendini göstermektedir.

5.11. VERİLERE İLİŞKİN GENEL BİR DEĞERLENDİRME

Elde edilen veriler bu bölümün başında belirtildiği gibi günlükler, günlüklerle birlikte gönderilen fotoğraflar ve yapılan görüşmelerden oluşmaktadır. Yazılı araştırma

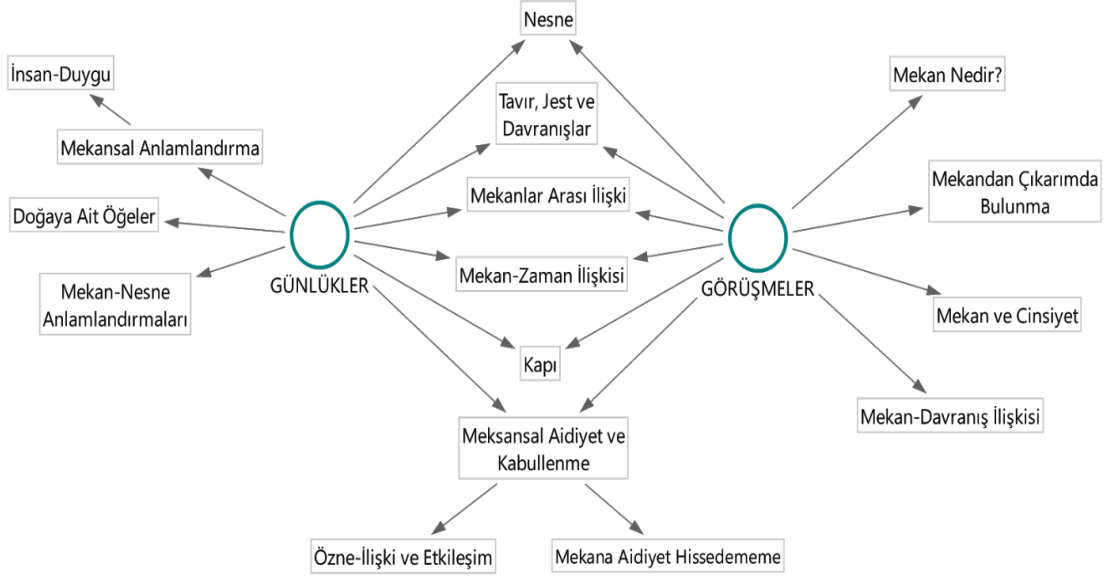
verilerinin yorumlanması sırasında elde edilen sonuçların kimi zaman tek bir veri aracından kimi zaman ise ikisinden birden ulaşıldığı görülmüştür. Görsel veri olarak fotoğrafların ise çalışma kapsamında yeni unsurların açığa çıkmasını sağladığı, aynı zamanda günlükler ile görüşmeler arasında bir köprü görevi üstlendiğini belirtmek gerekmektedir.

Çalışma kapsamında edinilen görsel verilerin belirli konular üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Katılımcıların aidiyet hissetme, doğa mekanını ev mekanına dahil etme konularına karşılık gelecek nitelikte fotoğraflar çektikleri görülmüştür. Aynı zamanda, çekilen fotoğrafların içerdiği unsurlar ve özellikler bakımından, çalışma kapsamında mekân kavramının değerlendirilmesine kapı unsurunun dahil edilmesini sağlamıştır.

Saha çalışmasından elde edilen verilen çoğunlukla günlüklerden ve görüşmelerden elde edildiği ve görsel verilerin sınırlı konularda bunları destekler nitelikte olduğu anlaşılmıştır. Bu amaçla, kullanılan veri toplama araçlarında ortaya çıkan sonuçların daha detaylı bir şekilde aktararak, mekân ve özne arasındaki ilişkiyi temel alan bu çalışmada, saha verilerinden elde edilen sonuçların hangi veri toplama aracıyla elde edildiği açıklanmaya çalışılacaktır. Bu nedenle, ağırlıklı olarak, günlüklerde ve deşifrelerde ortaya çıkanlar karşılaştırmalı olarak ele alınacaktır. Bunların daha net görülebilmesi için günlüklerden ve görüşmelerden elde edilenlerin dağılımlarını gösteren aşağıdaki şekil ve tablo kullanılacaktır.

Katılımcılardan elde edilen verilerden oluşturulan kodlar aracılığıyla elde edilen kategorilerin bazıları sadece günlüklerde ya da sadece görüşmelerin deşifrelerinde açığa çıkarken bazıları her iki veri toplama aracından da elde edilmiştir.

Şekil 14: Günlük ve Deşifrelerden Elde Edilen Kodların İkili Karşılaştırma Modeli

Günlüklerin ve deşifrelerin buldukları ortak noktalara ile ayrıştıkları noktaları gösteren bu şekilden ve kodların/kategorilerin yoğunluk dağılımını gösteren tablodan yola çıkarak bu iki veri toplama aracı arasındaki ilişki açıklanmaya çalışılacaktır. Sadece günlüklerde ortaya çıkan ve böylece katılımcılar ile yapılacak görüşmelerde dahil edilmesini sağlayan *mekansal anlamlandırma* kategorisinin yoğunluk dağılımına bakıldığında günlüklerde ve görüşmelerde farklı unsurların ön plana çıktığı görülmektedir. Günlükler, katılımcıların mekansal anlamlandırmalarının çoğunlukla insanların davranışları üzerinden gerçekleştiğini gösterirken yapılan görüşmelerde ise mekandaki eşyalar, bunlara atfedilen anlamlar ve öznelerin mekansal anlamlandırma üzerinden sürdürüldüğünü açığa çıkarmaktadır.

Tablo 1: Günlük ve Deşifrelere Ait Kodların Yoğunluk Dağılım Tablosu

Kod Sistemi	Günlükler	Görüşmeler
VERİLER		
Habitus	■	■
Kapı	■	■
Mekanlar Arası İlişki	■	■
Mekan-Zaman İlişkisi	■	■
Mekansal Anlamlandırma	■	■
İnsanlar ve Davranışlar	■	■
Mekan-Özne Etkileşimi	■	■
Mekandaki Eşyalar	■	■
İnsan- Duygu	■	■
Mekan-Davranış İlişkisi	■	■
Mekansal Aidiyet ve Kabullenme		
Özgür Hareket-Kontrol Edebilme	■	■
Nesne	■	■
Özne-İlişki ve Etkileşim	■	■
Mekana Aidiyet Hissedememe	■	■
Mekan ve Cinsiyet		
Kadın-Erkek Kimliğinin Hissedil	■	■
Nesnelerden Cinsiyeti Anlama	■	■
Cinsiyet-Davranış İlişkisi	■	■
Mekandan Çıkarımda Bulunma		
Nesneden ve Özneden	■	■
Nesneden	■	■
Özneden	■	■
Mekan nedir?	■	■

Mekânda bulunan insanlar ve onlarla kurulan duygusal bağın ön planda olduğu sadece günlüklerde dile getirilmiştir. Görüşmelerin tamamını düşünerek bu durumu yorumlanacak olursa, katılımcıların yüzyüze görüşmelerde mekandaki diğerleriyle olan duygu durumlarına ilişkin aktarımda bulunmamayı tercih ettikleri söylenebilir. Sadece günlüklerde ortaya çıkan kategorilerin çoğunlukla mekansal anlamlandırma çerçevesinde olduğunu belirtmek gerekmektedir. Bunun dışında, mekân ile aidiyet kurma kategorisi ile alakalı olarak ortaya çıkan *doğaya ait öğeler*; katılımcıların çoğunlukla günlükleri ile göndermiş oldukları fotoğraflar aracılığıyla günlüklerinde bulunmaktadır.

Mekân kavramının tanımının ne olabileceği ya da mekânın ne olabileceğine dair günlüklerde herhangi bir veri bulunmamaktadır. Bu nedenle mekân tanımına ilişkin veriler, sadece katılımcılarla yapılan görüşmelerden elde edilmiştir. *Mekân ve cinsiyet*

kategorisine ilişkin veriler görüşmelerde elde edilmiş, alt kategorilerinden biri olan mekân içinde davranış ve cinsiyet ilişkisine dair birkaç veri günlüklerde bulunmaktadır ancak veri yoğunluğunun görüşmelerden elde edildiği ilgili Tablo 1’de görülmektedir. Burada, görüşmeler sırasında, katılımcıların gündelik yaşamlarındaki pratiklerini cinsiyet bağımsız bir şekilde sürdürdüklerini belirttiklerini hatırlatmakta fayda bulunmaktadır. Bu yaklaşımları günlük tuttıkları süre içinde cinsiyet konusunda herhangi bir paylaşımda bulunmaktan onları alıkoymuş ya da cinsiyete ilişkin mekansal gözlemlerde bulunmamış/deneyimlememiş olabilirler. Toplumsal yaşam içinde cinsiyetin konumuna ve kendi pratiklerine ilişkin düşünceleri görüşmeler sırasında açığa çıktığından yoğunlaşmanın burada olması kaçınılmaz görünmektedir.

Mekândan çıkarımda bulunma kategorisinin sadece görüşmelerden elde edildiği Şekil 7’de görülmektedir. Ancak Tablo 1 incelendiğinde az da olsa günlüklerde buna ilişkin paylaşımların olduğu fakat yoğunluğun görüşmelerde olduğu fark edilmektedir. *Mekân ve davranış* arasında kurulan ilişki görüşmeye ait verilerde yoğunlaşmaktadır. Günlüklerin mekâna yönelik daha betimsel açıklamaları kapsamı, gündelik yaşam içinde gerçekleştirilen pratiklerin sadece bir hareket hali olarak aktarılması bu durumun açıklanmasını kolaylaştırmaktadır.

Her iki veri toplama aracından elde edilen bulgulara bakıldığında, ortak olmalarına rağmen yoğunluk dağılımlarının farklı olduğu gözlemlenmektedir. Örneğin, çoğu ana kategoride önemli bir belirleyen olan *nesne* mekâna aidiyet-kabullenme kategorisi altında her iki tarafta benzer yoğunlukta dağılmışken, *mekanlar arası ilişki* baskın bir şekilde görüşmelerde yoğunlaşırken, *mekân-zaman ilişkisine* dair veriler günlüklerde yoğunlaşmaktadır. *Kapı* kategorisi, çalışmanın başlangıcında dahil edilmemişken günlüklerde ve günlüklerde gönderilen fotoğraflarda ortaya çıkmış, sonrasında görüşmelere dahil edilmiş ve bu yüzden görüşmelerde daha fazla yoğunlaşmaktadır.

Tablo 1’de, *mekansal aidiyet ve kabullenme* kategorisine ait alt kategorilerin günlüklerde yoğunlaştığı görülmektedir. Özellikle mekâna aidiyet hissedememe alt kategorisinin günlüklerde, özgür hareket edebilme ve mekanda kontrol sahibi olma kategorisinin görüşmelerde yoğunlaşmış olması dikkat çekicidir. Bunun ardında yatan

nedenin katılımcıların mekâna ilişkin olumsuzluk içeren duygularını günlüklerde daha fazla paylaşmış olmalarıdır. Bu nedenle farklı veri toplama araçlarının kullanımı saha çalışmasının detaylandırılması açısından önem taşımaktadır.

SONUÇ

Toplumsal yaşamın üreticileri ve aynı zamanda sürdürücüleri olan özneler gerçekleştirdikleri pratiklerle toplumsal yaşamdaki etkileşimlerin devamlılığını sağlamaktadır. Gerçekleştirilen her bir faaliyetin vuku bulduğu mekân, özneler ve onların faaliyetleriyle etkileşime girerek hem topluma hem de özneye ait bilgiyi içinde barındırmaktadır. Özne ve mekân birbirlerini şekillendirirken aynı zamanda toplumsal değişim ve dönüşümlerin gerçekleşmesine zemin hazırlamaktadır. Öznelerin mekâna atfetmiş oldukları anlamlar bir nevi toplumsal yaşamda var olan sosyal gerçekliklerin hem inşasını hem de yansımasını göstermektedir. Bu nedenle, mekân toplumsal olarak üretilmekte, dönüşmekte ve dönüştürmektedir.

Öznelerin yaşamları boyunca buldukları sosyal çevrelerde maruz kaldıkları süreçler, onların zihinsel şekillenmelerini ve benlik oluşumlarını etkilemektedir. Toplumsal yaşama dahil olmanın getirdiği bu dolaysız sonuç, öznenin zihin dünyasını, bedenlerinin bulunduğu mekânlarda davranışlar aracılığıyla toplumsal yaşama aktarılmasını sağlamaktadır. Mekân üzerinde sergilenen davranışlar, mekânsal sembollerin oluşumuna zemin hazırlamaktadır. Özneler tarafından oluşturulan simgesel anlamların semboller aracılığıyla mekânı sarması ve diğerleriyle etkileşime geçmesi, mekânsal davranışları şekillendirmektedir. Bunların gelişmesinde temel olarak öznenin sosyalleşme sürecinde geliştirdiği zihin ve benlik yapılarının toplumsal yaşamda edinmiş oldukları deneyimler ve yatkınlıklarla -habitus- birlikte gündelik yaşam pratiklerini gerçekleştirmesi yatmaktadır. Bu süre zarfında cinsiyetleri ve edinmiş oldukları tüm özellikler; deneyimleri, beğenileri, eğitimleri, meslekleri, ilgi alanları onların habituslarını oluşturmaktadır. Öznelerin mekân içindeki konumlarını belirleyen bu unsurlar aynı zamanda mekân ile mekândaki özneler ve nesnelere olan etkileşimlerini yönlendirmektedir.

Mekânın anlam kazanmasında etkili olan nesnelere, öznelerin mekânda bulunmalarından bağımsız olarak mekâna dair bilgiyi aktarabilmektedir. Bu nedenle, nesnelere mekânın birer sembolü haline gelebilmekte ve özneler tarafından farklı biçimlerde anlamlandırılabilir. Böylece, özne ve mekân arasındaki etkileşim devam ederken toplumsal yaşam içinde semboller üretilerek gündelik yaşamın

pratiklerine dahil edilmektedir. Bu nedenle öznelerin mekânla kurdukları ilişkinin ardında yatan süreçler ve bunların mekanla etkileşimlerine bağlı olarak oluşan sembollerin neler olabileceği çalışma kapsamında ele alınmıştır. Bu amaçla, görünenin ardında yatan anlam ve öznelerin bu anlamı nasıl oluşturduğu, tez çalışması kapsamında gerçekleştirilen saha çalışmasında elde edilen veriler aracılığıyla anlaşılmaya çalışılmış ve kullanılan literatür kapsamında analiz edilmiştir.

15'i kadın, 12'si erkek toplam 27 katılımcı çalışmaya dahil olmuştur. Akademisyen ve Uzman unvanına sahip olan katılımcılar en az yüksek lisans mezunudur. Katılımcıların aktif şekilde çalışmaya dahil olduğu bu çalışmada; katılımcılardan alınan günlükler, fotoğraflar ve katılımcılar ile yapılan yarı yapılandırılmış görüşmelerden elde edilen bulgular şu başlıklar altında gruplandırılmıştır: Mekânın tanımı, mekânsal anlamlandırmalar, mekân ve davranış arasında kurulan ilişki, mekândan çıkarımda bulunma, mekâna aidiyet hissetme ve mekânı kabullenme biçimleri, farklı mekanlar arasında kurulan ilişki, mekân ve cinsiyet, mekân ve zaman, habitus ve kapı.

Bulguların yorumlanması sırasında katılımcıların cinsiyetlerinin belirleyici bir değişken olmadığı görülmüştür. Katılımcıların sosyalleşme süreçlerinde edindikleri habitus, bilgi birikimleri, zihinsel kurguları mekanla olan etkileşimlerinde mekânsal sembollerini ne şekilde oluşturduklarının ve anlamlandırdıkları önemli bir belirleyeni olarak açığa çıkmıştır.

Yapılan görüşmelerde katılımcılara, mekânı nasıl tanımladıkları, mekâna neyi dahil edip etmedikleri sorulmuştur. Bunun sonucunda mekânın ne olduğuna ilişkin dört unsur belirleyici olmuştur. İlk olarak, mekânın insandan bağımsız olamayacağı eğer bir insan bulunmuyorsa bile onu temsil eden unsurların varlığının gerekliliği ön plana çıkmıştır. Toplumsal yaşamın sürdürücüsü olan öznenin, mekânın ayrılmaz bir parçası olarak görülmesi, mekânın toplumsal olarak inşa edildiğin bir göstergesi olarak karşımıza çıkmıştır.

Mekanla kurulan bağa ve katılımcının bir mekânı önceden deneyimlemiş olmasına yapılan vurgu, mekân tanımına ilişkin ortaya çıkan ikinci etkeni oluşturmaktadır.

Mekânın kişiye ait özellikler ve kişinin geçmişine ait izler taşıması gerekliliğine dair verilen bu cevaplar, katılımcıların gündelik yaşamlarında mekân ile direkt olarak ilişki kurduklarının bir işareti olarak görülmektedir. Mekânın bir amaca hizmet etmesi gerektiği görüşü mekân tanımına ilişkin ortaya çıkan bir diğer unsurdur. Mekânın, insan ya da diğer canlılar fark etmeksizin bir amaç taşıması gerektiği, içinde insan olmasa bile insanların bir anlam atfetmesinin yeterli olduğu görüşü kendini göstermektedir. Bu da mekânın öznenen bağımsız düşünülmediğinin bir başka kanıtı olarak çalışmada yerini bulmuştur.

Mekânın tanımıyla ilgili son olarak, mekânın fiziksel sınırlarının olması gerektiği ve sınırlara ihtiyaç duyulmadığı konusunda farklı görüşler bildirilmiştir. Ancak mekânın sınırsız olduğunu ileri süren az sayıda katılımcının vermiş olduğu örneklerde mekanları sınırlar dahilinde değerlendirdikleri görülmüştür. Bu nedenle mekânın belli sınırlar çerçevesinde ele alındığı kabul edilmiştir. Elde edilen bu bulgulardan yola çıkarak mekânın, içinde canlıların bulunduğu, bu canlıların ihtiyaçlarına karşılık verecek nitelikte ve belli amaçlara hizmet edecek kapasitede varlığını sürdüren ancak insanların anlamlandırmalarından bağımsız düşünülemez ve fiziksel sınırlara sahip bir yapı olarak tanımlanabileceği görülmektedir. Bu, literatür kısmında belirtilen, mekânın öznelerin zihinsel süreçlerinden ve anlamlandırmalarından bağımsız düşünülemez düşüncesini destekler niteliktedir.

Katılımcıların mekânsal anlamlandırmalarının neler olduğuna dair düşüncelerine günlüklerden ve yapılan görüşmelerden ulaşılmıştır. Davranışların, eşyaların, kişilerin farklı şekillerde anlamlandırıldığı, bu nedenle mekân ile etkileşimlerinin birer sembole dönüştüğü fark edilmiştir. Katılımcıların çoğunluğunun mekandaki davranışlara göre kendi davranışlarını şekillendirdikleri görülmüştür. Mekâna özgü davranış biçimlerinin oluşumunun da bir göstergesi olarak kabul edilebilecek bu veriye göre, mekânsal anlamlandırmalar, o mekandaki öznelerin davranışlarıyla şekillenmiş, mekâna yönelik olumlu ya da olumsuz atıflarda bulunulmuştur. Her bir eylemin mekânsal sembole dönüştüğünü ileri süren de Certeau'nun görüşleriyle katılımcıların vermiş olduğu bu cevabın paralellik gösterdiği anlaşılmaktadır. Mekâna yönelik

geliştirdikleri aidiyet ile yakından ilgili olduğu görülen davranışların aidiyetin de bir sembolü haline geldiği görülmektedir.

Kişilerin, buldukları mekân ile ciddi bir ilişki içinde olduğunu belirten katılımcılar, mekân ve oradaki kişi/lerin birbirlerini değiştirdiklerini belirtmişlerdir. Toplumsal bir ürün olan mekânın, özne ile olan etkileşiminin bir sonucu olarak ortaya çıktığı, çalışmanın literatür kısmında yinelenmektedir. Katılımcıların bunu sembolik hale dönüştürmesi ise mekânın orada yaşayan kişilerin davranışlarını etkilemesiyle gerçekleşmektedir.

Mekân ve eşya arasında kurulan bağ sonucunda katılımcılar; eşyaların, mekânın işlevsel karşılığını barındırdığını belirtmişlerdir. Eşyalara, orada yaşayanların ya da o mekânın kullanım amacı doğrultusunda sembolik anlam yüklendiği görülmektedir.

Mekân ve davranış arasında kurulan ilişkiye dair sonuçlar günlük ve görüşmelerden elde edilmiştir. Mekânsal anlamlandırmada sembolik özellik kazandığı ortaya çıkan davranışların mekân ile ilişkisi irdelendiğinde, katılımcıların bunu detaylandığı görülmüştür. Davranışlarla sergilenen jestlerin ve tavırların, mekân içinde kurulan ilişkilerde sembolleştiği, bu özelliğini mekândaki eşyaların düzenlenmesi üzerinden mesleki statüler (yönetici, başkan, müdür, dekan vb.) aracılığıyla sürdürüldüğü anlaşılmıştır.

Katılımcılar, sıklıkla vakit geçirdikleri iş yerlerinden yola çıkarak mesleki konuma göre eşyaların farklılaştığını ve bunun da kendilerinin davranışlarını belirlemelerinde etkili olduğunu belirtmişlerdir. İş yaşamının hiyerarşik düzeni kendini mekânsal olarak oradaki eşyalar aracılığıyla aktarmaktadır. Toplumsal olarak üretilen bu yapının yansımalarının katılımcılar tarafından mekânsal düzeyde görülüyor olması, mekânın toplumsal olarak üretildiğinin bir kanıtı olarak kabul edilebilir.

Jestlerin anlamlı semboller olarak kabul edildiği çalışmanın literatür kısmında değinilen noktalardan birini oluşturmaktadır. Katılımcılar, ilk kez ya da sürekli buldukları mekanlarda, mekânsal aidiyet geliştirme süreçlerinde, orada bulunanların

tavırlarının, jestlerinin belirleyici olduğu ve buna göre kendilerini mekân içinde konumlandıklarını belirtmişlerdir. Mekânsal olarak kendi davranışlarını da birer sembolik araç olarak kullandıkları fark edilen katılımcıların, gündelik yaşamlarında sıklıkla bir rutine dönüşen bu durumu, toplumsal yaşam içindeki stratejilerini belirlemektedir. Mekandaki eşyaların ve düzenleniş biçimlerinin, mekânda bulunacak kişilerin davranışlarının belirlenmesinde bir sembol olduğu anlaşılmıştır.

Katılımcıların mekanlarla ilgili çıkarımlarda buldukları anlaşılmıştır. Bu çıkarımları, yukarıda sembole dönüşmüş unsurlarla benzer bir şekilde gerçekleştirmektedirler. Bir mekânda bulunan öznenin, o mekâna ilişkin bilgiyi sunduğunu belirten katılımcıların, mekân-özne etkileşiminin sonuçlarından yararlanarak kanaat geliştirdiklerini söylemek yanlış olmayacaktır. Davranış ve tavırların anlam kazandığı bu noktada, toplumsala ilişkin bilgiye mekândan yola çıkarak ulaştıkları görülmüştür. Baskın olan tutumun ya da yaklaşımların sonucuna mekandaki öznelerin pratiklerinin sembolik anlamları aracılığıyla ulaşılmaktadır. Buna ek olarak mekânda bulunan kişilerinin kıyafetlerinin kendileri için mekâna dair fikir verdiğini belirtmişlerdir. Kıyafetler mekânın bir görüntüsünü sunarak sembol haline gelmektedir.

Mekânda bulunan nesnelerin önemli bir sembole dönüştüğü görülmektedir. Katılımcılara göre mekandaki nesnelere hem mekânın kullanıcısı hem de mekâna dair bilgi vermektedir. Mekânda herhangi bir eylem gerçekleşmese bile nesnelerin mekânın bir sunumunu olduğu görüşünü destekler nitelikte olan bu veri, katılımcıların nesnelerin salt anlamlarında değil temsil ettiğı anlamları değerlendirdiklerini göstermektedir.

Yukarıdakilere benzer bir şekilde, nesnelere ve öznelerle kurulan ilişki biçimleri katılımcıların mekân ile aidiyet kurma süreçlerinin ardında yatan semboller olarak karşımıza çıkmaktadır. Kişisel eşyaların katılımcıların mekandaki sembolleri haline geldiğı ve mekandaki eşyaları düzenleme denetimine sahip olmanın, aidiyet kurma aşamasında önemli olduğu göze çarpmaktadır. Bu noktada eşyalar ve mekânsal

düzenlemeler birer sembole dönüşerek aynı zamanda katılımcıların mekânsal anlamlandırmalarına aracılık etmektedir.

Katılımcıların göndermiş oldukları fotoğrafların mekânsal aidiyet konusu altında yoğunlaştığı görülmüştür. Ulaştırılan görsel verilerdeki içerik ile katılımcıların günlük ve görüşmelerde aktardıkları arasında paralellik bulunmaktadır. Bu konuyla ilgili fotoğraf gönderen katılımcıların yarısından fazlasının aidiyet göstergesi olarak gönderdikleri fotoğraflar çalışma masası, kitap, kitaplık gibi eşyaları içermektedir. Katılımcıların eğitim seviyeleri ve meslekleri göz önünde bulundurulduğunda bunun beklenen bir sonuç olduğunu belirtmek gerekmektedir. Buradaki katılımcılardan bir kısmı da dahil olmak üzere diğer katılımcıların görsel verilerinde doğaya özgü unsurların aidiyet sembolü olarak aktarıldığı görülmektedir. Kabullenmekte zorluk yaşadıkları mekanlara aidiyet kurabilmek için bitkileri mekânın anlamlı unsuru haline getirdikleri görülmüştür. Ayrıca, doğayı tasarlanan mekanlara dahil etme arzusunun oldukça güçlü olduğu görülmüştür. Katılımcılar, ev ve iş yerlerinde bitki yetiştirerek hem aidiyetlerini artırmakta hem de mekânı kendileri için daha anlamlı hale getirmektedirler.

Fotoğrafın, tek bir görsel üzerinden birçok şeyi anlattığı, görsel sosyoloji kapsamında kabul edilmektedir. Bu anlamda katılımcıların aidiyet kurdukları mekanlarla ilgili göndermiş oldukları fotoğraflar aynı zamanda onların mekânı nasıl tanımladıkları, anlamlandırdıkları ve ilişki kurduklarının işaretlerini vermektedir. Katılımcıların, neden ilgili mekânın fotoğrafını çektiklerini anlattıkları kısımda, aynı zamanda kendilerinin kısa bir hikayesini de sunmuşlardır. Geçmiş ile şimdiyi bir araya getiren fotoğraf, mekânın özne ile etkileşiminin önemli bir göstergesi haline gelerek aidiyetin sembolü olarak kendini göstermiştir.

Katılımcıların yarısından fazlası günlüklerinde belirli mekanlar ile aidiyet kuramadıklarının mesajlarını vermiştir. Mekânın farklı zamanlarda farklı anlamlara gelebilme özelliği, katılımcıların aidiyetlerinin sekteye uğramasında önemli bir unsur olarak ortaya çıkmıştır. Zamanla, katılımcıların mekanlarda anlam atfettikleri sembollerin değişmesi ya da farklı semboller oluşması, mekanla etkileşimlerini

olumsuz yönde ilerlemesine sebep olmuştur. Burada, davranışların, öznelerin ve mekân içindeki etkileşim biçimlerinin belirleyici olduğu fark edilmiştir. Aynı sembollerin farklı anlamlarla yoğrulması ve mekân kullanım biçimleri ile kullanıcılarında değişikliğe sebep olması, katılımcıların önceden aidiyet kurdukları mekândan uzaklaşmalarına neden olmuştur. Sosyal gerçekliğin sunulduğu mekanlardaki bu değişim ve dönüşümün, mekân-özne-toplum etkileşiminin önemli bir göstergesi olduğunu söylemek gerekmektedir.

Katılımcılar, tıpkı toplumsal yaşamda kurulan hiyerarşik ilişkilere benzer olarak mekanlar arasında ilişki kurmuşlardır. Görüşmeler sırasında ortaya çıkan bu sonucun mekânsal anlamlandırma süreçleriyle yakından ilgili olduğu görülmüştür. Mekânsal olarak oluşan sembolere atfedilen anlamlar aracılığıyla kurulan mekanlar arası ilişki, katılımcıların gündelik yaşamlarında kullandıkları mekanları farklı açılardan önem sırasına koymalarına zemin hazırlamıştır. Katılımcıların çoğunluğu tıpkı toplumsal yaşamda olduğu gibi mekanlar arasında da bir alt-üst ilişkisinin olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu ilişkiyi, mekanların işlevleri ve kullanım biçimleri üzerinden kurdukları anlaşılmıştır.

Katılımcıların çoğunlukla kullandıkları mekanlar ev ve iş yerlerinde yoğunlaştığından değerlendirmelerini bu mekanlar üzerinden yapmışlardır. Ev içinde her bir odayı ayrı ayrı mekânsal işlevi açısından ele alırken, iş yerlerindeki mekânsal hiyerarşiyi farklı meslek konumundaki kişilerin mekânlarının özellikleri ile değerlendirmişlerdir. Mekânın işlevinin, mekânın konumlanmasında bir sembol olduğu evlerde, kendileri için önemsiz olarak tanımlanan eylemlerin gerçekleştiği -ki bu eylemler evin diğer kısımlarında gerçekleştirilmemektedir- mekânlar evin diğer mekanlarına göre son sırada kendilerine yer bulmuştur. Davranışın ve eylem biçimlerinin belirleyici olduğu bu noktada mekânın işlevi, katılımcı tarafından belirlenerek mekân anlamlandırılmıştır. İş yerlerinde ise bu durum, mekanların net bir şekilde birbirlerinden ayrılmasıyla açıklanmıştır.

Mesleki statünün, kişilerin diğerleriyle kurduğu ilişkinin belirleyicisi olduğu ve bunun da mekân kullanımlarını belirlediğinden bahsedilmiştir. Aynı zamanda mesleki

konuma göre kullanılan eşyalar ve mekânsal düzenlemeler mekanlar arasında kurulan ilişkinin belirleyicisi olmaktadır. Ancak bu sefer atfedilen önem, mekânın kullanım biçimi ya da işlevi değil, mekânı kullanan kişinin iş yaşamında edinmiş olduğu konumdur. Öznelerin sahip olduğu habituslarının belirleyicilerinden biri olan meslek, mekânın konumlandırılmasında bir sembol olarak ön plana çıkmıştır.

Katılımcılardan elde edilen veriler ışığında, katılımcıların cinsiyetinin önemli bir değişken olmadığı görülmüştür. Kadın ve erkek katılımcıların sahip olduğu mesleki konumları ve eğitim seviyeleri başta olmak üzere, sosyal konumları, deneyimleri, yatkınlıkları açısından benzer habitus özelliklerine sahip olduklarını belirtmek gerekmektedir. Bu, mekâna ilişkin yaklaşımlarının birbirleriyle benzer olması durumunu açıklamaktadır. Görüşmeler aracılığıyla elde edilen veriler ışığında katılımcıların mekân ile cinsiyet arasında nasıl bir ilişki kurdukları anlaşılmaya çalışılmıştır.

Mekân ve cinsiyet arasında kurulan ilişki, mekân ve davranış arasında kurulan ilişki ile benzer semboller üzerinden aktarılmıştır. Katılımcılar genel olarak toplumsal cinsiyet normlarına karşı bir tutum sergilediklerini ileri sürmüşlerdir. Bu anlamda, gündelik yaşam pratiklerini bu tavırları üzerinden gerçekleştirdiklerini ancak mekân ile cinsiyet arasında kurulan ilişkinin toplumsal olarak inşa edildiğinden toplumsal olarak mekân ve cinsiyet ilişkisinde toplumsal cinsiyet kabullerinin geçerli olduğunu anlaşılmaktadır. Bu noktada, yapmış oldukları değerlendirmelerde de cinsiyete atfedilen toplumsal anlamlarından tamamen arınarak gerçekleştiremediklerinin altını çizmek gerekmektedir. Bu durum, toplumsal yaşamın yansımalarının öznelde sürdürüldüğünün bir kanıtı olarak görülebilir.

Mekânın cinsiyeti ya da cinsiyetli mekân olmadığını belirten katılımcılar, mekân ve cinsiyet arasındaki ilişkinin toplumsal olarak eşyalar üzerinden kurulmuş olduğunu dile getirmişlerdir. Ancak katılımcıların çoğu konuya ilişkin görüşmeler devam ettikçe, toplumsal olarak belirlendiğini söyledikleri mekân cinsiyet ilişkisine benzer örnekler üzerinden konuya yaklaşmaya başlamışlar ve eşyalar üzerinden mekânın kullanıcısı hakkında fikre ulaşabileceklerini söylemişlerdir. Sembol olarak eşyanın ve

aynı zamanda mekânsal düzenlemenin mekânın kullanıcılarının cinsiyetine ait mesajlar verdiği aktarılmıştır.

Katılımcıların toplumsal cinsiyet normlarına karşı olduklarını ve buna göre yaşamlarını şekillendirdiklerini vurgulamaları üzerine mekânsal olarak cinsiyetlerinin ön plana çıkıp çıkmadığı sorusu yöneltilmiştir. Bunu, gündelik yaşamda sergilenen davranışlar ve pratikler üzerinden açıklayan katılımcıların bir kısmının, cinsiyetlerine toplumsal olarak atfedilen davranışları gerçekleştirmek durumunda kaldıkları mekanlarla cinsiyetlerinin ön plana çıktığını ve bundan duydukları rahatsızlığı dile getirmişlerdir. Ayrıca kimi mekanların sadece belli bir cinsiyet grubu tarafından kullanılıyor olması katılımcılar için benzer bir sonuç doğurmuştur. Bu durum, katılımcıların mekanla kurdukları ilişkinin belirleyicisi olmuştur. Cinsiyet bir sembole dönüşmüş ve katılımcıların mekânsal aidiyet kuramamalarının ardında yatan nedenlerden birini oluşturmuştur.

Çalışma kapsamında mekân ve zaman arasındaki ilişkiye sıklıkla değinilmiştir. Günlükler ve görüşmelerden elde edilen veriler, tüm katılımcıların bu iki kavram arasında ilişki kurduğunu göstermektedir. Mekânsal aidiyetin belirleyicisi olarak aktarılan zaman, mekanla kurulan ilişki süresinin katılımcılar için önem arz ettiğini göstermektedir. Zamanın, mekanlarda gerçekleşen değişimin bir göstergesi olduğu belirtilmiş ve çoğunlukla bunu eşyalar aracılığıyla anladıklarını belirtmişlerdir. Her mekânın bir kullanım süresi olduğuna değinen katılımcılar, bunu kendilerinin mekanla olan ilişkileri üzerinden kurmuştur. Mekânın kullanım biçimine paralel olarak aktarıldığı anlaşılan bu durumun; zamanın, mekânın gün içindeki kullanımının değişimine odaklandığı görülmüştür.

Mekân ve zamanın birbirlerini kapsar özellikleri elde edilen bulgularda da açığa çıkmıştır. Katılımcılar, gündelik yaşamda tekrarladıkları ritim içinde buldukları her mekânın kendisine ve kullanım amacına ek olarak, mekânı kullanan öznelere farklılaşması, mekanlar arasında geçiş yapmaları gibi nedenler ile mekânı zamansal bir karşılıkla ele almışlardır. Yinelen mekânsal deneyimlerinin bir sonucu olarak ortaya çıkan bu durum, mekânın, içerdiği özelliklerin tümüyle birleşerek katılımcılar

tarafından simgeleştirilmiş ve anlamlandırılmıştır. Bu noktada mekân, zamanın bir sembolüne dönüşmüştür.

Katılımcıların sahip oldukları habituslarının mekânsal anlamlandırmalarında etkili olduğu elde edilen verilerde açığa çıkmıştır. Katılımcıların, görüşmeler boyunca ‘kendileri gibi’ olan kimselerden bahsettikleri dikkat çekmiştir. Bu, habituslarına dair bilgileri içerirken aynı zamanda mekânsal anlamlandırmaları öznelere olan etkileşimleriyle yaptıkları göz önünde bulundurulduğunda, habitusun mekânsal seçimlerde önemli rol oynadığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Kendileri gibi olan kimselerle aynı mekânda olmayı tercih eden katılımcıların, buldukları mekanlardaki kişilerin kendileri gibi olup olmadıklarını onların giyim ve kuşamlarından, davranışlarından yola çıkarak anladıklarını belirtmişlerdir. Davranışların dışında kıyafetler hem habitusun hem de mekânın sembolüne dönüşmüştür. Katılımcıların gündelik yaşamlarında birbirine benzer özellikteki mekanların kullanımını tercih ettikleri fark edilmiştir. Buna ek olarak, katılımcıların buralara gitmeyi bilinçli olarak tercih etmedikleri açığa çıkmıştır. Bu durum, habitusun özneyi benzer seçimler yapmaya yönlendirmesinin bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Katılımcılar bunu deneyimlerine bağlayarak açıklamışlardır ki bu habituslarının temelini oluşturmaktadır. Habitus, gündelik yaşamda öznelere eylemlerini ve tercihlerini çoğu zaman farkında olmadan gerçekleştirmelerine ve var olan düzenin süregitmesine neden olmaktadır. Sahip oldukları yatkınlıkların mekân seçimlerine yansması, katılımcıların ‘kendileri gibi’ kimseler ile aynı mekânda bulunmalarını kolaylaştırmaktadır.

Katılımcıların çoğunun, ilk kez buldukları mekânda öncelikle oradaki eşyalara ve düzene bakarak mekânı kullanan kişi ile kendileri arasında ortaklıklar olup olmadığına dair çıkarımlarda buldukları görülmüştür. Birer sembol olan nesnelere bu durumda sadece mekânın değil aynı zamanda kullanıcının habitusunun da sembolüne dönüşmektedir.

Gönderilen fotoğrafların incelenmesi aşamasında ortaya çıkan ve görüşmelere dahil edilen kapı unsurunun mekân ile kurulan ilişkide katılımcılar için oldukça önemli olduğu görülmüştür. Mekânsal sınırın sembolü olarak açığa çıkan kapı, katılımcıların mekâna aidiyet geliştirmelerinde oldukça etkili bir rol üstlenmiştir. Mekâna girişi ve mekândan çıkışı sağlayan kapı, katılımcıların özellikle iş yerlerinde kendilerine özel alan yaratmalarını sağlayan hem somut hem soyut işlevsel bir sembole bürünmüştür. Katılımcılar, mekandaki kapının varlığının davranışların şekillenmesinde ve mekandaki kişiler ile iletişime geçilmesinde önemli olduğunu belirtmişlerdir. Mekânsal ilişkilerin belirleyici unsuru olarak karşımıza çıkan kapının, kişilerin mekân içindeki konumlanmalarında da etkili olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca, mekân içinde özgür hareket edebilme ediminin oluşmasını sağladığı açığa çıkmıştır.

Çalışma yaşamında, kişilerin kendi odalarında kapıya karşı oturma düzenini belirlemelerinin bir otorite göstergesi olduğunu fark eden katılımcılar bu nedenle kendi odalarında buna göre düzenleme yaptıklarını dile getirmişlerdir. Mekâna ait bir sembol olarak mekân içindeki düzene atfedilen anlamın değişmesine yönelik gerçekleştirilen bu eylemler açık bir şekilde öznenin mekanla olan etkileşiminden açığa çıkan sembollerin, toplumsal yaşam içindeki dönüşümünü göstermektedir. Ayrıca nesne olarak kapının, birden fazla sembolik anlam taşıdığı görülmektedir. Bu, mekân içindeki dinamik yapının önemli bir göstergesidir.

Sonuç olarak, sadece kapı değil, mekân içinde var olan tüm semboller aynı zamanda farklı anlamlara gelirken, farklı zamanlarda aynı anlamlara gelebilir ya da farklı semboller benzer anlamlar taşıyabilir. Özneler tarafından gerçekleştirilen bu süreç paralel bir şekilde hem kendilerini hem mekânı dönüştürmeleriyle devam etmektedir. Mekân, özneye, öznenin bedenine, davranışlarına, düşüncelerine ve topluma yayılmaktadır. Bu, sosyal gerçekliğin görünmez inşasını mümkün hale getirmektedir.

KAYNAKÇA

- Akpınar, Ayşen, Bakay, Gönül, Dedehayır, Handan, Der., *Kadın ve Mekan: Tutsaklık mı? Sultanlık mı*, Turkuvaz Kitap, 2009.
- Alexander, Neal, 'Imaginative Geographies: The Politics and Poetics of Space', *Space, Place, Writing*, 2010, (erişim) <http://www.jstore.org/>, 18 Kasım 2017, 23-56.
- Bachelard, Gaston, *Mekânın Poetikası*, Çev. Alp Tümertekin, İthaki Yayınları, 2013.
- Baker, Ulus, *Kanaatlerden İmajlara Duygular Sosyolojisine Doğru*, çev. Harun Abuşoğlu, İstanbul: Birikim, İstanbul, 2018.
- Barthes, Roland, *Camera Lucida-Fotoğraf Üzerine Düşünceler*, Çev. Reha Akçakaya, Altıkırkbeş Yayınları, 2014.
- Bartky, Sandra Lee, 'Foucault, Feminism and Patriarchal Power' *Feminism and Foucault: Reflections on Resistance*. ed. Irene Diamond, Lee Quinby. Boston: Northeastern University Press, 1988, 129-154.
- Becker, Howard, S. "Photography and Sociology", *Studies in the Anthropology of Visual Communication*(1), 1974, 3-26.
- Becker, Howard, S., *Toplumu Anlatmak*, Heretik Yayıncılık, 2016.
- Berger, John, Mohr, Jean, *Talihli Bir Adam- Bir Köy Doktorunun Hikayesi*, Agora Kitaplığı, 2008.
- Berger, John *Görme Biçimleri*, Metis Yayınları, İstanbul, 2009.
- Berger, Jean, Mohr, John, *Yedinci Adam*, Agora Kitaplığı, 2011.
- Berger, John, *Görme Biçimleri*, Metis Yayınları, 2013.
- Berger, John, *Bir Fotoğrafi Anlamak*, Metis Yayınları, 2017.
- Bergson, Henri, *Matter and Memory*, Zone Book, 1991.
- Bilgin, Nuri, "Fiziksel Mekândan İnsani Ya Da İnsanlık Mekâna", *Mimarlık Dergisi*, 241, Yıl:28, Sayı:3, 1990, 62-65.
- Bora, Aksu, 'Rüyası Ömrümüzün Çünkü Eşyaya Siner'. *Cins Cins Mekan*, der. Ayten Alkan, Varlık Yayınları, 2009,63-75.
- Bourdieu, Pierre, *Outline of a Theory of Practice*, Cambridge: Cambridge University Press, 1977.
- Bourdieu, Pierre, 'Symbolic Power', *Critique of Anthropology*, 4.13-14, 1979, 77-85.

- Bourdieu, Pierre, 'The genesis of the concepts of "habitus" and "field."', *Sociocriticism* 2.2, 1985, 11-24.
- Bourdieu, Pierre, 'Social Space and Symbolic Power' *Social Theory* 7.1, 1989, 14-25.
- Bourdieu, Pierre, *The Logic of Practice*, Standford: Standford University Press, 1990.
- Bourdieu, Pierre; Wacquant, D. Loic, *Düşünümsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar*, çev. Nazlı Ökten. İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.
- Bourdieu, Pierre, *Ayırım, Beğeni Yargısının Toplumsal Eleştirisi*, çev. Derya Fırat Şannan ve Ayşe Günce Berkkurt. Ankara: Heretik Yayınları, 2015.
- Bourdieu, Pierre, *Sosyoloji Meseleleri*, Heretik Yayınları, 2016.
- Burnett, Ron, *İmgeler Nasıl Düşünür?*, çev. Güçsal Pular. İstanbul: Metis Yayınları, 2012.
- Burri, Regula V., "Visual ratioanlities: Towards a sociology of images", *CurrentSociology*, 60 (1), 2012, 45-60.
- Chaplin, Elizabeth, *Sociologyand Visual Representation*, Routledge, Londonand New York, 1994.
- Chartier, Roger; Bourdieu, Pierre, *Sosyolog ve Tarihçi*, çev. Zuhâl Karaca. İstanbul: Açılım Kitap, 2014.
- Chomsky, Noam, *Language and Mind*, Cambridge: Cambridge, 2000.
- Collier, John, Collier, Malcolm, *Visual Anthropology: Photography as a ResearchMethod*. Albuquerque: University of New MexicoPress, 1986.
- Coser, Lewis A, *Sosyolojik Düşüncenin Ustaları, Tarihsel ve Toplumsal Bağlamlarında Fikirler*, çev. Hmmet Hülür, Serhat Toker ve İbrahim Mazman. Ankara: De Ki, 2011.
- Coulon, Alain, *Etnometodoloji*, çev. Ümit Tatlıcan. İstanbul: Küre Yayınları, 2010.
- Cresswell, Tim, *Place: A short Introduction*, Blackwell, United Kingdom, 2004.
- de Beauvoir, Simone 'Simone de Beauvoir ile Söyleşi', *Kadın: Bağımsızlığa Doğru*, çev. Bertan Onaran, Payel Yayınları, İstanbul, 1970.
- de Beauvoir, Simone, Kadın, İkinci Cins, Evlilik Çağı, çev. Bertan Onaran, Payel Yayınevi, İstanbul, 2010.
- de Certeau, Michel, *Gündelik Hayatın Keşfi-I, Eylem, Uygulama, Üretim Sanatları*, çev. Lale Arslan Özcan. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2008.

- de Certeau, Michel, Giard Luce ve Pierre Mayol, **Gündelik Hayatın Keşfi-II, Konut, Mutfak İşleri**, çev. Erkan Ataçay Çağrı Eroğlu. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2015.
- Descartes, Rene, **Meditations on First Philosophy**, Cambridge University Press, 1996.
- Deutsche, Rosalyn, **Evictions, Art and Spatial Politics**, Cambridge, Massachusetts: The MIT Press, 1998.
- Eiguer, Alberto, **Evin Bilinçdışı**, Bağlam Yayıncılık, 2013.
- Elden, Stuart, "Between Marx and Heidegger: Politics, Philosophy and Lefebvre's The Production of Space" **Antipode**, USA: Blackwell Publishings, 2004, 86-105.
- English, Fenwick W. "The Utility of the Camera in Qualitative Inquiry", **Educational Researcher**, 17(4), 1988, 8-15.
- Entrikin, Nicholas J, **The betweenness of place**, Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1991
- Esgin, Ali ve Güney Çeğin, **Gündelik Hayat Sosyolojisi, Temalar, Sorunsallar ve Güzergahlar**. dü. Güney Çeğin Ali Esgin. Ankara: Phoenix, 2018.
- Featherstone, Mike, **Undoing Culture: Globalization, Postmodernism and Identity**, Sage Publications, 2000.
- Freeman, Jo, **Women: A Feminist Perspective**, Mountain View, Calif. : Mayfield Pub. Co. 1995.
- Foucault, Michel 'Space, Knowledge and Power', in Paul Rabinow, ed., **The Foucault Reader** Harmondsworth: Penguin, 1984.
- Foucault, Michel, Suç ve Delilik, **Özne ve İktidar** (Seçme Yazılar II), İmge Kitabevi, 2005.
- Foucault, Michel, **Hapishanenin Doğuşu**, çev. Mehmet Ali Kılıçbay. Ankara: İmge Kitabevi, 2015.
- Foucault, Michel, **Bilginin Arkeolojisi**, Ayrıntı Yayınları, 2016.
- Gieryn, Thomas, "A Space for Place in Sociology", **Annual Review of Sociology**, Vol.26, 2000, 463-496.
- Goffman, Erving, **Gender Advertisements**, Macmillan, London, 1987.
- Goffman, Erving, **Kamusal Alanda İlişkiler, Toplum Yaşamın Mikro İncelemeleri**, çev. M. Fatih Karakaya, Ankara: Heretik Yayınları, 2017
- Goffman, Erving, **Etkileşim Ritüelleri, Yüz Yüze Davranış Üzerine Denemeler**, çev. Adem Bölükbaşı. Ankara: Heretik Yayınları, 2017a.

- Goffman, Erving, *Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu*, çev. Barış Cezar. İstanbul: Metis Yayınları, 2018a.
- Goffman, Erving, *Karşılaşmalar, Etkileşim Sosyolojisinde İki Çalışma*, çev. Sercan Çalıcı. Ankara: Heretik Yayınları, 2018b.
- Goffman, Erving, *Toplum İçinde Davranmak, Etkileşimlerin Sosyal Düzenine Dair Açıklamalar*, çev. Adem Bölükbaşı, Ankara:Heretik Yayınları, 2018c.
- Grady, John, “The Scope of Visual Sociology”, *Visual Sociology*, International Visual Sociology Association, Vol.11-2, 1996, 10-24.
- Gustafson, Per, ‘Meaning of Place: Everyday Experiences and Theoretical Conceptualization’, *Journal of Environmental Psychology*, Academic Press, 2001, 5-16.
- Güler, Ara (Fotoğrafçı) Ara Güler Objektifinden, İstanbul Fotoğrafları, <http://www.araguler.com.tr/tr/istanbulphotos.html> erişim tarihi 26.11.18
- Gülsoy, Nazlı Ökten, “Cezayir Deneyiminin Pierre Bourdieu’nün Sosyolojik Tahayyülüne Etkileri: Bilimsel Bir Habitusun Doğuşu” *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi, 25. Sayı, 2012/2, 1-30.
- Halbwachs, Maurice, *Kolektif Hafıza*, çev. Banu Barış. Ankara: Heretik, 2017.
- Harper, Douglas, “Visual Sociology: Expanding Sociological Vision”, *The American Sociologist*, 19, 1988, 54-70.
- Hartel, Jenna, Thomson, Leslie, “Visual Approaches and Photography for the Study of Immediate Information Space”, *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, 2011, 1-11.
- Harvey David, *Justice, Nature and the Geography of Difference*, Blackwell Publishers, Cambridge, MA, 1996.
- Harvey, David, *Postmodernliğin Durumu*, Metis Yayınları, 1997.
- Harvey, David, *The Limits to Capital*, Verso, London, New York, 2006.
- Heidegger, Martin, “Building, Dwelling, Thinking”, *Poetry, Language, Thought*, (Trans. Albert Hofstadter), Harper Perennial Pub., 1971, 141-160.
- Heidegger, Martin, *Being and Time*, Trans. John Macquarrie, Edward Robinson, NY: Blackwell Publishing, 2002.
- Holliday, Adrian, *Doing and Writing Qualitative Research*, London: SAGE, 2007.
- Hubbard, Philip, Kitchin, Rob, *Mekân ve Yer Üzerine Büyük Düşünürler*, çev. Emek Şevket Ataman, Litera Yayıncılık, 2018.

- Hülür, A. Banu, 'Erving Goffman: Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu Kitap Eleştirisi' *Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi* 2.4 (2017): 158-165.
- Işık, Emre, İ, Şentürk, Yıldırım, Özneler, *Durumlar, Mekanlar, Toplum ve Mekan: Mekanları Kurgulamak*, Bağlam Yayıncılık, 2009.
- Jourdain, Anne, Naulin, Sidone, *Pierre Bourdieu'nün Kuramı ve Sosyolojik Kullanımları*, Çev. Öykü Elitez, İletişim Yayıncılık, 2016.
- Kurtar, Senem, *Mekânı Yaşamak: Lefebvre ve Mekânın Diyalektik Oluşumu*, TÜCAUM 2013.
- Kümbetoğlu, Belkıs, *Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma*, Ankara: Bağlam, 2017.
- Layder, Derek, *Sosyal Teoriye Giriş*, çev. Ümit Tatlıcan. İstanbul: Küre Yayınları, 2005.
- Lefebvre, Henry, *Modern Dünyada Gündelik Hayat*, Metis Yayınları, 2007.
- Lefebvre, Henry, *Gündelik Hayatın Eleştirisi I*, Sel Yayıncılık, 2012.
- Lefebvre, Henry, *Mekânın Üretimi*, Çev. Işık Ergüden, Sel Yayıncılık, 2015.
- Lefebvre, Henry, *Ritimanaliz*, Sel Yayıncılık, 2017.
- Löw, Martina , *Sociology of Space, Materiality, Social Structures, and Action*, Palgrave Macmillan US., 2016.
- Lynch, Kevin, *Kent İmgesi*, çev. İrem Başaran. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019.
- Malinowski, Bronislaw, *Argonauts of the Western Pasific*, Routledge, London, 2002.
- Malpas Jeff E, *Place and Experience: A Philosophical Topography*, Cambridge University Press, Cambridge, 1999.
- Massey, Doreen, 'Politics and Space/Time', *New Left Review*, Vol.196, 1992.
- Massey, Doreen, 'Masculinity, dualism and high technology', *Transaction of the Institute of British Geographers*, 20: 487-499, 1995.
- Massey, Doreen, "Power-Geometries and the politics of Space-Time", **Hettner-Lecture**, University of Heidelberg Press, Heidelberg, 1999.
- Massey, Doreen, *Space, Place and Gender*, University of Minnesota Press, Minneapolis, 2001.
- Massey, Doreen, *For Space*, London: Sage, 2005.

- Mead, George Herbert, *Zihin, Benlik, Toplum*, çev. Yeşim Erdem. Ankara: Heretik, 2017.
- Merlau-Ponty, Maurice, *Phenomenology of Perception*, Routledge- Keegan Paul, London, 1962.
- Merrifield, Andrew, 'Place and Space: A Lefebvrian Reconciliation', *Transaction of the Institute of British Geographers*, Vol: 18, No:4, 516-531, 1993.
- Merrifield, Andrew, 'The Struggle over place: re-developing American Can in Southeast Baltimore' *Transaction of the Institute of British Geographers*, Vol: 18, 102-121, 1993a.
- Merriman, Peter, Jones, Martin, Olsson, Gunnar, Sheppard, Eric, Thrift, Nigel, Tuan, Yi-Fu, 'Space and Spatiality in Theory', *Dialogues in Human Geography* Vol 2, Issue 1, 3-22, 2012.
- Mutman, Mahmut, 'Üretilen Mekan Yokolan Mekan', *Toplum ve Bilim*, Sayı 64-65, 181-196.
- Ollman, Bertell, 'Putting Dialectics to Work: The Process of Abstraction in Marx', *Rethinking Marxism*, Vol. 3, 1990, 26-74.
- Öztürk, Serdar, *Mekan ve İktidar, Filmlerle İletişim Mekanlarının Altpolitikası*, Phonenix Yayınevi, 2012,
- Park, Robert Ezra, *Race and Culture*, Glencoe, Illinois: Free Press, 1950.
- Pandey, Krishna P., "How Useful Photography is in Sociological Research on Ethnic Identity Studies?", *Himalayan Journal of Sociology&Antropology*, Vol. VII, 2016, 75-95.
- Patton, Michael Quinn, *Qualitative Evaluation Methods*, London: Sage, 1988.
- Perec, Georges, *Mekân Feşmekan*, çev. Ayberk Erkay, Everest Yayınları, İstanbul, 2017.
- Pollock, Griselda. "Modernlik ve Kadınlığın Mekanları", *Sanat/Cinsiyet-Sanat Tarihi ve Feminist Eleştiri*, dü. Ahu Antmen. çev. Esin Soğancılar ve Ahu Antmen. İletişim Yayınları, İstanbul, 2014. 187-252.
- Powers, Charles H., Jonathan H. Turner ve Leonard Beeghley, *Sosyolojik Teorinin Oluşumu*, çev. Ümit Tatlıcan. Bursa: Sentez Yayıncılık, 2002/2010.
- Pred Allan, "Place as Historically Contingent Process: Structuration and the Time-Geography of Becoming Places", *Annals of the Association of American Geographers*, 74:2, 279-297, 1984.
- Relph, Edward, *Place and Placelessness*, Pion, London, 1976.

- Rogoff, Irit, *Terra Infirma: Geography's Visual Culture*, Londra: Routledge, 2000.
- Rose, Gillian, *Feminism and Geography: The Limits of Geographical Knowledge*, Polity, Cambridge, 1993.
- Rose, Gillian, "Tradition and Paternity: Same Difference?", *Transaction of the Institute of British Geographers*, Vol: 20, No:4, 1995, 414-416.
- Rose, Gillian, 'Performing Space', *Human Geography Today*, Cambridge: Polity, 1999, 247-259.
- Rose, Gillian, 'Making Space For the Female Subject of Feminism', *Mapping the Subject, Geographies of Cultural Transformation*, ed. Steve Pile and Nigel Thrift, Routledge, London and New York, 2005.
- Sack, Robert D., *Homo Geographicus*, Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1997.
- Sartre, Jean-Paul, *Varlık ve Hiçlik, Fenomenolojik Ontoloji Denemesi*, çev. Gaye Çankaya Eksen Turhan Ilgaz. İthaki Yayınları, 2009.
- Sayabaşlı, Nermin, *Sanat Sahada, Görsel Kültür Çalışmalarında Etnografik Bilgi*, İstanbul: Metis Yayınları, 2016.
- Schulze, Salome, "The usefulness of reflexive photography for qualitative research: a case study in higher education", *South African Journal of Higher Education*, 21(5), 2007, 536-553.
- Schütz, Alfred, *Fenomenoloji ve Toplumsal İlişkiler*, çev. Seyda Kesikoğlu, Adnan Akan. Ankara: Heretik, 2018.
- Simonsen, Kirsten, Bodies, Sensation, Space and Time: The Contribution From Henri Lefebvre, *Swedish Society for Anthropology and Geography*, Vol:87, No.1, p.1-14, 2005.
- Slattery, Martin, *Sosyolojide Temel Fikirler*, Dü. Ümit Tatlıcan ve Gülhan Demiriz. Bursa: Sentez Yayıncılık, 2007.
- Simmel, Georg, 'Bridge and Door', *Simmel on Culture*, D. Frisby, & M. Featherstone London: Sage, 1997, 170-173.
- Simmel, Georg, *Bireysellik ve Kültür*, çev: Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul, 2015.
- Smith, Neil, *Eşitsiz Gelişim, Doğa Sermaye ve Mekanın Üretimi*, çev. Esin Soğancılar, İstanbul: Sel Yayıncılık, 2017.
- Soja, Edward W., *Thirdspace: Journeys to Los Angeles and Other Real and Imagined Places*, Blackwell, 1996.

- Soja, Edward, **Postmodern Coğrafyalar**. çev. Yunus Çetin, İstanbul: Sel Yayıncılık, 2017.
- Sontag, Susan, **Başkalarının Acısına Bakmak**, çev: Osman Akınhay, Agora Kitaplığı, 2004.
- Sontag, Susan, **Fotoğraf Üzerine**, çev: Osman Akınhay, Agora Kitaplığı, 2008.
- Süalp, Z. Tül Akbal, **Zaman Mekân: Kuram ve Sinema**, Bağlam Yayıncılık, 2004.
- Swartz, David, **Kültür ve İktidar, Pierre Bourdieu'nün Sosyolojisi** çev. Elçin Gen. İstanbul: İletişim Yayınları, 2011.
- Şengül, Mehmet Bakır, 'Romanda Mekân Kavramı', **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Sayı: 3/11, 2010.
- Şentürk, Levent, 'Eril Kente Dönüş', **Cins Cins Mekan**, der. Ayten Alkan, Varlık Yayınları, 2009, 36-62.
- Thrift Nigel, **Spatial Formations**, Sage, London, Thousand Oaks, CA, 1996.
- Thrift Nigel, 'The Still Point: Resistance, Expressiveness Embodiment and Dance' in Pile, S. and Keith, M. eds. **Geographies of Resistance**, Routledge, London 124-151, 1997.
- Tuan, Yi-Fu, **Topophilia: A Study of Environmental Perception, Attitudes, and Values**, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, NJ, 1974.
- Tuan, Yi-Fu, **Space and Place: The Perspective of Experience**, University of Minnesota Press, Minneapolis, 2001.
- Urry, John, 'Social Relations, Space and Time', in Derek Gregory and John Urry, eds, **Social Relations and Spatial Structures**, Basingstoke: Macmillan, 1985.
- Urry, John, **Mekanları Tüketmek**, Ayrıntı Yayıncılık, 2015.
- Varlı Görk, Reyhan, "Bir Yöntem, Yöntembilim ve/veya Bir Sosyoloji Alanı Olarak Görsel Sosyoloji", **Yedi Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi**, 2016, 25-39.
- Yıldırım, Ali, & Şimşek, Hasan, **Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri**, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2013.
- Young, Iris, Marion, **Intersecting Voices/Dilemmas of Gender, Political Philosophy and Policy**, Princeton University Press, 1997.
- Yüceşahin, Murat, 'Toplumsal Cinsiyet ve Mekanın Karşılıklı İlişkisi: Patiyarkanın Sosyal Mekanı Örgütleyişine Dair Bir Tartışma', **Kadın/Woman**, Cilt:17, No:1, 2016, 73-101.

Varlı Görk, Reyhan, “Bir Yöntem, Yöntembilim ve/veya Bir Sosyoloji Alanı Olarak Görsel Sosyoloji”, *Yedi Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi*, 2016, 25-39.

Wagner, Jon, *Images of Information: Still Photography in the Social Sciences*, Sage Publications Inc. 1980.

Weber, Sandra, “Using Visual Images in Research”, J.G. Knowles&A.L. Cole (Eds.), *Handbook of Thearts in Qualitative Research: Perspectives, Methodologies, Examples, Andissues*. SagePressLondon:, 2008, 41–54.

Whitford, Margeret, *The Irigaray Reader*, Cambridge: Basil Blackwell, 1991.

Volkart, Edmunt H., *Social Behavior and Personality : Contributions of W. I. Thomas to Theory and Social Research*, New York: Social Science Research Council, 1951.

